EZANI ANLAMAK

YRD. DOÇ. DR. ÖMER ÖZPINAR

DİB YAYINLARI

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI - 804
HALK KİTAPLARI - 187
HİKMET SERİSİ - 6

Editör
Dr. Huriye MARTI

Son Okuma
Yusuf TÜRKER

Tashih
Mustafa KAYA

Grafik ve Tasarım
Emre YILDIZ

Baskı
Cem Veb Ofset
0.312 385 37 27

2.Baskı - 2012

Din İşleri Yüksek Kurulu Kararı: 13.01.2010/03

ISBN
2012-06-Y-0003-804
ISBN: 978-975-19-4918-9
Sertifika No:12930

İletişim
Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Üniversiteler Mah. Dumlupınar Bulvarı
No:147/A 06800 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 312 295 72 93 - 94
Faks: 0 312 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Dağıtım ve Satış
Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü
Tel: 0 312 295 71 53 - 295 71 56
Faks: 0 312 285 18 54
e-posta: dosim@diyanet.gov.tr

EZANI ANLAMAK

YARD. DOÇ. DR. ÖMER ÖZPINAR

ANKARA - 2012

Takdim

Diyanet İşleri Başkanlığı toplumu din konusunda aydınlatma görevinin önemli bir parçası olarak, kuruluşundan itibaren yayın faaliyetlerine özel bir önem vermiştir. Öyle ki Başkanlığın ilk yayını olan merhum Ahmet Hamdi Akseki'nin 'Ahlak Dersleri' adlı eserinin basım tarihi, Başkanlığın kuruluş yılı olan 1924'tür. Bundan sonra da kurumun yayın hizmetleri çeşitlenerek ve her geçen gün genişleyerek günümüze kadar gelmiştir.

Başkanlık, zaman içerisinde toplumun ihtiyaç duyduğu alanlarda değişik serilerle; çocuklar, gençler, aydınlar ve halk için ayrı ayrı basılı, süreli, sesli ve görüntülü yayınları halkın hizmetine sunmuştur. Çünkü sağlıklı bir din hizmetinin temel şartı doğru bilgidir.

Ülkemizde okuyucu sayısı her ne kadar istenilen seviyede olmasa da gerçek ve elektronik ortamda yayınlanan eser sayıları oldukça artmıştır. Bununla birlikte, özellikle dini alanda üslubu ve konuları ele alış tarzıyla okuyucuyu sürükleyen ve bir solukta okuma heyecanı veren eserlerin sayısı arzu edilen düzeyde değildir. Yine okuyucunun gönül dünyasına hitap eden, okuma, anlama ve yaşama konusunda bilinç ve farkındalık oluşturan eserlere olan ihtiyaç oldukça fazladır. Kişi, özellikle ibadetler alanında ifa ettiği kulluk görevinin künhüne vakıf olmak, ibadetin emrediliş gayesini anlamak ve bu duyarlılıkla ibadet etmek ister. Şüphesiz bu durum, kişiyi dinin özünü daha iyi kavramaya, kulluk görevlerini daha şuurlu bir şekilde yerine getirmeye ve yaşantısında bilinç ve uyanıklık haline sevk eder. İbadetlerin hikmetlerini ele alan pek çok eser de bu amaca yönelik olarak hazırlanmıştır.

Yüce Allah'ın koyduğu bütün ilahi hükümler kullarının yararına, dünya ve ahiret mutluluğuna yöneliktir. Onun her emir ve yasağında nihayetsiz hikmetler vardır. Çünkü Yüce Allah hakîm'dir, her işinde hikmet sahibidir, boş şeyleri yaratmaktan ve emretmekten münez-zehtir. Kulları ancak bilgileri, kabiliyetleri ve gayretleri nispetinde ve Cenab-ı Hakk'ın lutfettiği ölçüde bunlara muttali olabilir.

Elinizdeki eser, "Hikmet Serisi" adı altında, dinimizin temel ibadetleri başta olmak üzere, seri kapsamındaki konuları hikmet boyutuyla ele alan, böylece, okuyucuyu sadece bilgilendirmekten ziyade, ibadeti sevdiren, hikmetlerini düşündüren ve kulluğa teşvik eden bir formatta hazırlandı. Her bir eserde, bilimsel hassasiyet yanında duyguya vurgu yapan ve kalbe seslenen bir yöntem benimsendi. Editör marifetiyle de eserler arasında üslup ve yöntem birliği sağlanmaya çalışıldı. Serinin bundan sonraki kitapları; tevhidi anlamak, namazı anlamak, Kur'an-ı anlamak ve kurbanı anlamak şeklinde devam edecektir.

Her bir cümlesi özenle seçilen, ihtiva ettiği anlam derinlikleriyle kitap dostlarını heyecanlandıran, üslup ve mesajlarıyla zihinde ve kalpte tat bırakan, bu yüzden okuyucunun elinden bırakamadığı nefasette eserler kaleme almak zordur. Yazarlarımız bu zorluğu başarmaya çalıştı. Nihayetinde gönüllere yol bulup tesir etmek, Yüce Yaratıcının kudretindedir. Bize düşen, o yolda gayret etmektir. Bu yöndeki bir gayretin sonucu olarak hazırlanan elinizdeki eserin

okuyucularımıza faydalı olmasını, yeni bilgi ve düşünce ufukları açmasını diliyorum.

Gayret bizden, tevfik Yüce Allah’tan.

Dr. Yüksel Salman

Ön Söz

Bismillahi Teala…

Hamd Allah'a; salat ve selam da O'nun muazzez Peygamberine, âline ve ashâbına olsun…

Yüce Allah, yeryüzünde olan her şeyi insan için yaratmış, *"göklerde ve yerde olan bütün varlıkları insanın hizmetine vermiştir."* (Bkz. Nahl, 16/13; Câsiye, 45/13) İnsanı da *"kendisine kulluk etsin diye"* (Zâriyât, 51/56) yaratmıştır. Bu kulluğun nasıl olacağını, peygamber göndererek ve kutsal kitaplar indirerek onlara açıklamıştır. Bu şekilde Allah ile kul arasındaki ilişkileri düzenleyen ilahî yasalarla çerçevelenmiş kurullar bütününe *din* denilmektedir.

Din, insanın varoluşundan itibaren bütün toplumlarda hayatın her alanındaki en belirleyici unsur olagelmiştir. İslam dini, insanı hem benliği hem de dış çevresi ile bir bütün olarak kuşatan, onun düşünce ve davranışlarına yön veren ilahî kurallardan oluşur. İslam, insana, kendisini, varlığı ve var edeni tanıtarak, bu anlamlı bütünlük içinde bir hayat yaşamasını ister. Kâmil insan olma yolunda ona rehberlik eder. Bu manada din, bütün zamanları kuşatan bir rahmet, fazilet, kurtuluş ve diriliş ikliminin adıdır.

İslam dini ve onun emirleri, insana ve yaşadığı topluma hayat verir. Kişinin kendisi, ailesi, çevresi, toplumu ve Yaratıcısı ile barışık ve sevgi içinde yaşayabilmesinin yolunu öğretir. Bu gerçeğe Yüce Allah: *"Ey iman edenler! Peygamber sizi, size hayat verecek şeylere davet ettiği zaman, Allah'a ve Resûl'e icabet edin.*" (Enfâl, 8/24) buyruğuyla dikkat çekmektedir. İslam dininin muhatabının bütün insanlık olması da, insanlık ve din arasındaki bağın en keskin delilidir. Zira din, insan için vardır. Onu mutlu edebilmek, ona iki cihan saadetinin ve huzurunun yollarını göstermek için vardır. Dindar olan fert ve toplumlarda, insanî değerler en üst seviyeye ulaşır ve yaşanır.

İslam'da dinî bir kavram olarak ibadet, en geniş manasıyla *kulluk* demektir. En yalın ifadesiyle Allah'ın insandan yapmasını ya da yapmamasını istediği hususlar, ibadet kavramının kapsamına girer. ibadet şekilleri, kulun imanın ve Allah'a teslimiyetinin dış dünyadaki görüntüleri olur. Böylece iman ve amel bütünlüğü, ibadetlerin yerine getirilmesiyle kendisini gösterir.

Dinimiz İslam'a göre, iyilik ve hayır adına yapılan bütün eylem ve davranışlar, ibadetin genel çerçevesine girmektedir. Bunlardan bir kısmının ise, özel şekilleri ve ifa ediliş zamanları, Kur'an ve Hz. Peygamber'in sünneti ile belirlenmiştir. Başlangıçtan itibaren de bütün Müslümanlar tarafından aynı duyarlılık ve usullerle günümüze kadar gelmiştir. Bu sebeple namaz, oruç, hac ve zekât gibi temel ibadetlerin şekil ve zaman şartlarına inanmak ve uygulamak, Müslüman olmanın başta gelen gereklerindendir. Zira bu hususlar, Allah'ın önde gelen emirleri ve Peygamber Efendimizin uygulamalı olarak bizlere öğreterek yapılmasını istediği davranışlardır.

İslam dininin vazgeçilmez bir bölümünü oluşturan ibadetler, kişiyi hem faziletli bir birey, hem de sorumluluk sahibi bir toplumun üyesi olması yönünden

yetiştirici özelliktedirler. Böylece ibadetler, fertleri kutsal duygu, ortak şuur ve toplumsal bilinç merkezli olarak eğitmiş olurlar. Bu fertlerin meydana getirdiği toplum da, ortak duygu ve ortak heyecana sahip faziletli bir toplum hâline gelir. Böyle bir toplum ıslah edicidir ve ahlaki ve insani erdemlerin en üst derecede yaşandığı bir toplumdur.

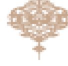
İslam'ın üzerinde önemle durduğu ibadetlerin başında ise, bilindiği gibi namaz gelmektedir. Bir günün gece ve gündüzünde beş vakit namaz kılmak, İslam dininin tevhid akidesinden sonra üzerinde durduğu en önemli ibadettir.

Günde beş vakit kılınan namazın en önemli özelliklerinden birisi, *ezan* adı verilen kutsal bir çağrı ile vaktinin girdiğinin ilan edilmesidir. Bu bakımdan namaz ve ezan, birlikte düşünülmesi ve değerlendirilmesi gereken iki kavramdır. Kulluğun disipline bağlanıp, ubudiyet bilincinin zirvelere tırmandığı namazın toplu hâlde ve vaktinde eda edilebilmesinin en önemli vasıtası, ezandır.

Sözlükte *bildirmek, duyurmak, çağrıda bulunmak, ilan etmek* manasında bir mastar olan ezan kelimesi, dinî bir kavram olarak farz namazların vaktinin geldiğini, Hz. Peygamber'in öğrettiği şekilde müminlere duyurmayı ifade eder. (Dini Kavramlar Sözlüğü, s.151) Bu bakımdan ezan, her şeyden önce namaz için bir çağrıdır. Bununla birlikte, bütün insanlığa Allah'ın varlığını, birliğini ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini de ilan etmektedir.

Her dinin ve o dine inananların birtakım sembolleri, alametleri ve ayırıcı özellikleri olagelmiştir. Ezan da, İslam dininin ve bu dine inananların en önemli sembollerinden birisidir. Bu bakımdan ezanı değerli ve dindeki konumunu güçlü kılan, onun Müslümanlar için ifade ettiği anlamın ve sembolik değerin büyüklüğü ve önemidir. Buna göre ezan, İslamî bir simge, lahutî bir seda, ilham verici bir davet, etkileyici bir tebliğ, sarsıcısı bir uyarıcı ve hayat veren bir mana iklimidir.

Yard. Doç. Dr. Ömer Özpınar

Ezanın Ortaya Çıkışı ve
İlk Ezan

Abdullah, ezanı Bilâl'e öğretti. Hz. Bilâl yeryüzünün ilk ezanını okumak için kalktı ve tatlı gür sesiyle haykırdı:
"Allahu Ekber…
Allahu Ekber…"

Ezanın ortaya çıkışı, aslında Mekke'de doğan bir ışığın, Medine semalarında sese dönüşüp bütün zaman ve mekânları bir rahmet örtüsüyle sarmalamasının hikâyesidir.

Ezan… Müslüman varlığının simge çağrısı… Namaza ve İslam'a çağrı aynı zamanda… İslam akidesinin özet bildirgesi… İslam medeniyetinin önemli bir sembol unsuru…

Yüce Yaratıcı'nın varlığını ve tevhidini ilan, Müslümanların vahdetini vurgudur ezan. Zira onun ortaya çıktığı süreç ve şartlar, bütün bunları bize yansıtacak ibretlik hadiselerle doludur. Tarihe yapılacak bir yolculukta görülür ki, ezanın ortaya çıkışı, aslında Mekke'de doğan bir ışığın, Medine semalarında sese dönüşüp bütün zaman ve mekânları bir rahmet örtüsüyle sarmalamasının hikâyesidir.

Mekke, İslam'ın doğduğu şehir… *"Şehirlerin anası"* (Şûrâ, 42/7) ve *"yeryüzünde insanlar için ilk kutsal mabedin kurulduğu"* (Âl-i İmrân, 3/96) kutsal şehir… Şimdi risalet zincirinin son halkasına ev sahipliği yapıyordu. Yetimler yetimine yurt olmuş, son tevhid ışığının meşrıkı olmuştu. Atası Hz. İbrahim'den beri ilk defa böylesine şerefli bir evladı olmuştu Mekke toprağının. Nitekim onun (s.a.s.) orada bulunmasını ve yeniden bir tevhid mücadelesi başlatmasını, Mekke'nin değerini kat ve kat artıran bir unsur olarak takdim etmekteydi Yüce Allah: *"Andolsun bu beldeye. Ki, sen bu beldede oturmaktasın."* (Beled, 90/1-2)

Ama Mekke mahzundu. Tevhid akidesinin bu yurdu, şirk ve müşriklerin hâkimiyeti altındaydı henüz. Müşriklerin egemenliği kırılamamış, her ev ve her kimse İslam nuruyla aydınlanamamıştı. Aksine bir de bu yeni ışık söndürülmeye çalışılıyordu. Müslümanlar sıkıntı çekiyordu. Eziyet ediyordu müşrikler… Sırf "Rabbimiz, bir olan Allah'tır" dedikleri için başlarına gelmedik işkence kalmıyordu. Böyle bir ortamda Müslümanlar inançlarını bile dile getiremiyorlardı. "Müslüman oldum" demek büyük cesaret ve güç gerektiriyordu. Bizzat Hz. Peygamber'in başına gelenler ve yapılan işkenceler bir tarafa, mesela "Allah bir!" dediği için Habeşli köle Bilâl'in başına neler geldiğini bilmeyenimiz mi var? Ya Abdullah b. Mes'ûd'un Kâbe'de açıktan Kur'an okuduğu için ne tür eziyetler edildiğini anlatmıyor mu tarih kitapları? (Bkz. Köksal, *İslam Tarihi*, I, 158-159) Yâsir ailesi, Habbâb, Ebû Zerr, Lübeyne Hatun ve daha niceleri, imanlarını açık ettikleri için müşriklerin işkencelerine maruz kalanlardandı. (Bkz. Mevlânâ Şiblî, *Asr-ı Saadet*, I, 169-173) Hâl böyle iken, henüz günde sabah ve akşam olarak iki vakit(Namaz tarihçesi hakkında bkz. Mevlânâ Şiblî, *Asr-ı Saadet*, I, 478; Köksal, *İslam Tarihi*, I, 138-139) kıldıkları namazlarını ya da Kur'an okumak gibi ibadetlerini nasıl özgürce yapabilsinlerdi ki?

Müşrik zulmü gittikçe daha da artıyordu. Öyle bir hâle gelmişti ki, İslam'ın bahşedilişinin onuncu yılında, Müslümanları bir mahallede muhasara altına alıp, aç ve susuz bir şekilde naçar bırakmaya kadar vardırmışlardı sonunda işi. (Mevlânâ Şiblî, *Asr-ı Saadet*, I, 180-181) Hz. Peygamber'in amcası ve koruyucusu olan Ebû Tâlib ve kısa bir süre sonra da hayat arkadaşı ve en büyük destekçisi olan Hz. Hatice vefat etmişti. Allah Resûlü günlerce evden dışarı çıkamamıştı. Zira müşrikler, himayesiz kaldığını düşündükleri Hz. Muhammed'e amcasının varlığında yapamadıkları zulüm ve işkenceler için fırsat bulmuşlardı. (İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 211) Bunlardan bunalan Hz. Peygamber (s.a.s.), bir çıkış yolu bulabilmek için Tâif'e gitti. Ama orada da taşlanarak, kan revan içinde bırakıldı. Mahzun ama umudundan hiçbir şey kaybetmemiş hâlde ata ocağı Mekke'ye

gizlice dönmek zorunda kaldı. (Mevlânâ Şiblî, *Asr-ı Saadet*, I, 184; Köksal, İslam Tarihi, I, 300-301) Tarih, bu kahırlı ve zor zamanları *Hüzün Yılı* olarak kaydediyor. (Köksal, *İslam Tarihi*, I, 292. bu yıla "Yas Yılı" da denilmiştir. Bkz. Mevlânâ Şiblî, *Asr-ı Saadet*, I, 184)

On birinci yılın ortaları olmuştu. Yüce Allah, teselli etmek ve yalnız olmadığını göstermek üzere Kutlu Elçi'sini katına çağırmıştı. İnsanlık tarihinin ilk defa şahit olduğu bir mucize gerçekleşiyordu. Bu mükâfatın büyüklüğü, aynı zamanda çekilen çilenin de derecesini göstermekteydi. isrâ ve miraç diye anılan bu hâdiselerde Hz. Peygamber (s.a.s.), bir gece Kudüs'e, Mescid-i Aksâ'ya götürülmüş, oradan da göklere yükseltilmişti. (Köksal, *İslam Tarihi*, I, 307 vd) Allah Resûlü (s.a.s.) oradan büyük müjdeler, umutlar ve ilahî hediyelerle dönmüştü ashâbına. Miraçta bahşedilen hediyelerden birisi, Müslümanların günde beş vakit namaz kılmalarıydı. (Buhârî, "Salât", 1) Böylece Rab Teala'nın huzuruna yükselmek demek olan miraç ile namaz arasında derin bir bağ oluşmuş oldu.

Namaz farz kılınmıştı, ama müşrikler, Müslümanların ibadetlerini topluca eda etmeleri bir tarafa, âdeta nefes almalarına dahi imkân vermiyordu. saldırılar çekilmez bir hâle gelmişti. Öyle ki, İki Cihan Efendisi (s.a.s.), kendine inananları yanına alarak, doğduğu ve çok sevdiği bu toprakları bırakıp gitmeyi düşünmeye başladı. İslam fidanının nakledilip kök salacağı, dal ve meyve vereceği bir başka mümbit coğrafya arayışına hız vermiş, bir çıkış yolu aramaya koyulmuştu. Ensârdan Câbir b. Abdullah'ın anlattığına göre Resûlüllah (s.a.s.) hac mevsimlerinde halkın Ukâz, Mecenne ve Mina'daki konak yerlerine varıp: *"Rabbimin elçilik vazifesini yerine getirinceye kadar beni barındıracak kim var? Bana yardım edecek kim var ki, kendisine Cennet verilsin?"* diye seslenirdi. Fakat ne barındıracak, ne de yardım edecek bir kimse bulunurdu. Üstüne üstlük, bir de müşrikler onun peşinden dolaşarak aleyhinde konuşurlardı. (İbn Hanbel, *Müsned*, III, 322)

Bütün bunlara rağmen Resûl-i Ekrem, tebliğ çalışmalarını ısrarla devam ettiriyordu. Neticede nübüvvetin on birinci yılının hac mevsiminde Yesrib'den gelen altı kadar kişi, Hz. Peygamber'den İslam'ı dinlemişler ve Müslüman olmuşlardı. Gelecek yıl tekrar geleceklerini söyleyerek memleketlerine döndüler. Hz. Peygamber (s.a.s.), bu yeni oluşumdan umutluydu. Belki de Yüce Allah, nurunu tamamlayacak yeni bir açılımın ilk kıvılcımını ateşlemişti. Yesrib'e bir sevdanın ilk tohumu böylece atılmıştı. Nitekim bir sonraki sene hac mevsiminde Yesribli Müslümanlar on iki kişi olarak geldiler. Hz. Peygamber'in emirlerine uymak üzere ona söz verip, biat ettiler. (İbn Hanbel, *Müsned*, V, 323) Mekkeli genç Müslüman Mus'ab b. Umeyr, onlara tebliğci ve öğretici olarak gönderildi. Ertesi sene atılan tohum meyveye durmuştu artık. Müslümanların oradaki sayıları artmıştı. Yesribli yetmiş kadar Müslüman ikinci kez Akabe'de gizlice Hz. Peygamber (s.a.s.) ile buluştular ve "Kendin ve Rabbin için, ne dilersen onu şart kıl!" diyecek bir imanla ona biat ettiler. Kendi canları ve evlatları gibi, Allah'ın Resûlünü de koruyacaklarına söz verdiler. Onu ve Mekkeli kardeşlerini Yesrib'e davet ettiler. (İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 609)

Müslümanların bir toplum olmaları, genişlemeleri ve kurumsallaşmaları için bir

çıkış yolu bulunmuştu. Habeşistan ve Tâif bölgelerinde olumsuzlukla sonuçlanan çileli arayış, Yesribli Müslümanların yaktığı bu nur sayesinde hayırla neticeleniyordu. O gece sadece Akabe değil, bütün dünya bir başka aydınlanıyordu. Müslümanlar için Yesrib, artık yeni bir yurt ve inançlarını özgürce yaşayabilecekleri bir iklim olarak onlara kucak açıyordu. Onlar Peygamber'i ve Mekkeli Müslümanları sevindirmişlerdi ya, Allah da onlardan razı olduğunu ve onlar için cenneti hazırladığını bir Kur'an ayeti ile ilan ediverdi. (Tevbe, 9/100) Onlar artık bundan böyle *ensâr* yani *Hz. Peygamber'e ve Mekkeli Müslümanlara yardım edenler* olarak anılacaklardı. (Bkz. Algül, *Ensar*, DİA, XI, 251-252)

Artık Yesrib, *Peygamber Şehri* olmaya hazırdı. Nitekim ikinci Akabe biatından kısa bir süre sonra bütün Müslümanlar Yesrib'e hicret etmekle emrolunacaktı. Böylece, İslam tarihinin en büyük olaylarından biri olan hicret başladı. (Bkz. Mevlânâ Şiblî, *Asr-ı Saadet*, I, 346; Köksal, *İslam Tarihi*, I, 346 vd)

Hicret… Allah için, iman için, Peygamber için terk etmek. Doğdukları, büyüdükleri, her dağında her sokağında binlerce hatıraları olan bir yeri, Mekke'yi terk etmek… Mal, mülk gibi sadece dünyalıkları değil, belki anayı babayı, belki cananı ve belki de kendisini bırakıp gitmek... Hele Kâbe'yi bırakmak…

Zordu, çok zordu. Allah Teala'nın *"şehirlerin anası"* (Şûrâ, 42/7) dediği; İslam'ın doğduğu kutlu şehir Mekke'den ayrılmak fedakârlık istiyordu. Bu ne büyük bir imtihandı… Ama Peygamber sevdalıları, gözlerini bile kırpmadan bu zorlu ama bir o kadar da şerefli yolculuğu kabul ettiler. Bu asla bir kaçış ve rahata kavuşmak için yapılan bir yer değiştirme değildi. İnancı yaşamak, yaşatmak ve rahmete ermek için küfürden ve şirkin zulmünden böyle bir göç gerekiyordu. Eski alışkanlıkları terk etmek ve çevresel etkenlerden kurtulmak için yeni bir atmosfere ihtiyaç vardı. Bu sebeple hicret, İslam'ın özgür bir ortamda yaşanması, kurumsallaşması ve dünyaya açılması için yapılan onurlu ve kutsal bir göçtür. Müslümanların sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik yönlerden özgür ve tam bir topluma dönüşebilmeleri için, baskı ve tecrit altında yaşadıkları Mekke'den hicret etmeleri elzemdi. Yüce Allah'ın: *"Her kim Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde gidecek çok yer de bulur, genişlik de bulur."* (Nisâ, 4/100) muştusu gerçekleşiyordu.

Öyle de yaptılar. Bütün Müslümanlar, hicretin derin anlamının şuurundaydı. En son Hz. Peygamber (s.a.s.) terk etti Mekke'yi. Zorlu bir yolculukla çöller aşılmış, vadiler geçilmiş, sarp yokuşlar çıkılmış ve nihayet Yesrib'e ulaşılmıştı. Yesribliler, gelen kardeşlerini bağırlarına bastılar. Hep birlikte Sevgililer Sevgilisini beklemeye başladılar. Sabırsızdılar; Resûllerinden bu kadarcık bir ayrılığa bile dayanamıyordu yürekleri. Orada bulunan herkes yollara düşmüş, ağaç tepelerine çıkmış, hasretle Mekke tarafından gelecek Sevgili'yi bekliyordu. Derken Veda tepelerinden göründü günlerdir bekledikleri Kutlu Yolcu. Yesribliler, suya kavuşmuş bir toprak ve toprakla buluşmuş bir tohum sevincindeydi. O ne coşkuydu öyle Allah'ım! Herkes yollara dizilmiş "Resûl geldi, Resûl geldi" diye sevinçten şiirler söylüyordu. (Nedvî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 132) Sinesine sarıp sarmalamıştı Efendimizi Yesrib… Sadece inananlar değil, müslim, gayr-ı müslim

bütün Yesribliler bu durumdan son derece mutluydular. (Bkz. İbn Kayyim, *Zâdü'l-Meâd*, III, 89; Mevlânâ Şiblî, *Asr-ı Saadet*, I, 202-203) Allah Tealanın: *"Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenlere gelince, biz dünyada mutlaka onları güzel bir yere yerleştiririz"* (Nahl, 16/41) vaadi gerçekleşiyordu.

Hz. Peygamber'in, Yesrib'i teşrifinden sonra belki de ilk yaptığı işlerden birisi, şehrin adını Medine olarak değiştirmesidir. (Bkz. Buhârî, *Fedâilü'l-Medîne*, 2) Bu isimlendirme, onun (s.a.s.) evrensel ve çağlar ötesi projesinin de hayata geçişinin ilk belgesi gibidir. Zira Medine'ye hicret, aslında yeni bir medeniyet inşasına yönelmek demekti. Allah Resûlü (s.a.s.) ve ashâbı, buraya bunca zahmet ve fedakârlık yaparak, sadece zorba ve zalim müşriklerden uzaklaşıp rahat yaşamak için gelmemişti. Bu kadar özveri bununla açıklanamazdı. Bu kadar büyük bir emeğin arkasında, görünenden daha büyük bir anlam ve daha büyük bir tasavvur olmalıydı. Asırları aşan, o coğrafyadan taşan ve bütün insanlığı kuşatan yeni, yepyeni bir medeniyet projesiydi bu.

Zaten din, *medîne* ve *medeniyet* sözcükleri, aynı anlam dünya-sına ait kelimelerdir. Din, en önemli medeniyet kurucusudur. Hatta medeniyetin kendisidir. Ve peygamberler, en önemli medeniyet inşacısıdırlar; *medîneye*, medeniyet tohumları ekerler.

Artık Yesrib, *Peygamber şehri* Medine olmuştur. Böylece Medine, *münevvere* yani *nurlanmış, aydınlanmış ve ışıklanmış şehir* hâline gelecektir. Onun adı bundan böyle *el-Medînetü'l-Münevvere* olarak anılacaktır.

Medine, nurlu ve aydınlık şehir, yeni bir medeniyetin beşiği olmuş, insanca bir medeniyet sürecinin temelleri burada atılmıştı. Mekke'de hayat bulan anlayış, Yesrib'e hayat olmuştu. Artık bütün zamanları ve mekânları sonsuza kadar aydınlatacak bir medeniyetin ilk ışıkları sükûn ediyordu ufuktan. İşte Hz. Ömer'in, resmî olarak İslam takvimini hicret'le başlatması (Bkz. B. Carra De Vaux, "Hicret", *İslam Ansiklopedisi*, V, 477) ve İslam tarihçilerinin âdeta İslam medeniyet tarihinin miladı olduğunu ifade edercesine hicret'i aynı zamanda "İslam tarihinin ilk yılı" (Zehebî, *el-Iber*, I, 5) olarak kaydetmeleri de, Hicret'in öneminden, Müslüman zihninde bıraktığı anlam, şuur ve tarih derinliğindendir.

Medine'den yükselen bu nur tufanıyla İslam, Müslümanlara mutluluk kaynağı; insanlığa ise örnek bir medeniyet kurdu. Asr-ı Saadet'in en güzel günleri, bu topraklar üzerinde sergilendi. İslam'ın diğer din ve inançlara ne kadar hoşgörülü olduğu ortaya kondu. Bütün farklılıklara rağmen insanca bir arada yaşanabileceği gösterildi. Asırlardır Evs ve Hazrec kabileleri arasında süren kavga sona ermiş; Mekke'den gelen muhacir ile Medineli ensâr Müslümanlar, sevgi, saygı ve fedakârlığa dayalı kardeşler olmuşlardı. Onlar, *"Müminler ancak kardeştirler."* (Hucurât, 49/10) hükm-i ilahîsinin, müşahhaslaşmış hâlini temsil ediyorlardı. Öte yandan gayr-i Müslimlerle de yakın ilişkiler kurulmuş, alınan kararlar 'Medine Vesikası' adıyla bilinen bir antlaşma hâline getirilmişti. Medine, artık barışın ve insanî değerlerin yurdu hâline gelmişti. Bütün bunlar Medine'de hicretin ilk beş ayı içinde tamamlanarak hayata geçirilen toplumsal projelerdi.

Bir yandan da İslam medeniyetinin kurumsallaşması çalışmaları devam etmekteydi. Kutlu Nebi, Medine'ye ayak basar basmaz bütün bu medeniyet unsurlarının merkez karargâhı olan Mescid'in yapımına başlamıştı. Belli ki

Mescid, Onun (s.a.s.) medeniyet projesinde önemli bir kurumdu. Yoksa daha hicret ederken yarı yolda Kuba Mescidi'ni yaptırır mıydı? Nitekim Medine'nin Peygamber'ine kavuştuğu daha ilk gün Resûlüllah (s.a.s.), devesinin çöktüğü Hâlid b. Zeyd'in -tanıdığımız adıyla Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin- evinin karşısındaki boş arsaya, bu medeniyet kurumunun inşa edilmesi kararını verdi. Önce arsa inşaata elverişli bir hâle getirildi. Mescid'in yapımında Hz. Resûl bir işçi gibi bizzat çalıştı. Yedi ayın sonunda Mescid'in yapımı tamamlanmış, (Bkz. İbn Kayyim, *Zâdü'l-Meâd*, III, 94; Nedvî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 134; Mevlânâ Şiblî, *Asr-ı Saadet*, I, 205-206;) bu kutsal yapının hemen yanına mütevazı bir de okul yapılmıştı. Etrafı açık, üstü de hurma dallarıyla gölgelendirilmiş olduğu için buraya *çardak* manasına gelen *suffe* denildi. (Bkz. Mevlânâ Şiblî, *Asr-ı Saadet*, I, 212; Köksal, *İslam Tarihi* (Medine devri), I, 221) Böylece İslam medeniyetinin önemli bir yapı taşı daha konmuş oldu. Artık bundan böyle İslam medeniyetinin model şehirciliğinde bu iki kurum, hep yan yana ve el ele olacaktı. Zira bunların temelinde Peygamber teri vardı… Mabed ve mektebi bir bütün olarak değerlendirmek, din ve ilim birlikteliğinin de somut göstergesiydi.

A. Kıble Mekke'ye, Gönüller Kâbe'ye Çevriliyor

Mescid yapılmış, inşası tamamlanmıştı. Ancak Hz. Peygamber'in çok arzu ettiği bir durum vardı. O, namazda kıble olarak doğduğu mükerrem şehir Mekke'ye yönelmek, Kâbe'yi önüne almak istiyordu. Medine'de Müşrikler ve Yahudiler yaşamaktaydı. Bu sebeple Müslümanlar namaz kılarken müşriklerin kıblesi yerine Ehl-i Kitab'ın kıblesi Beytü'l-Makdis'e yönelmeyi tercih etmişlerdi. (Mevlânâ Şiblî, *Asr-ı Saadet*, I, 217) Kaldı ki, o zaman için Kâbe'nin kıble olarak kabulü, İslamiyet için bir şiar oluşturmuyordu. Çünkü Kâbe, müşriklerin kıblesi olarak biliniyor ve kabul görüyordu. Böyle yapmakla Hz. Peygamber (s.a.s.), büyük çoğunluğunu Yahudilerin oluşturduğu Medineli Ehl-i Kitab'a da bir mesaj vermiş oluyordu.

Resûl-i Ekrem, Hz. İbrahim'in hanif dinini hatırlatıyor, getirdiği dinin o esas üzerine oturduğunu beyan ediyordu. Hz. İbrahim, putperestliği yıkan ve tevhid dinini ikame ederek bu dinin sembolü olan Kâbe'yi inşa eden peygamberdi. Bu sebeple Hz. Peygamber, Kâbe'de iken *Makâm-ı İbrahim*'de ibadet ediyordu. Böylece aynı anda hem Kâbe'ye hem de Kudüs'teki Beytü'l-Makdis'e yönelmiş oluyordu. (Mevlânâ Şiblî, *Asr-ı Saadet*, I, 217) Ancak Medine'ye gelince coğrafî konum itibariyle böyle yapmak mümkün olmadığı gibi, bir de Kâbe arkalarında kalıyordu. İşte bu durum zamanla başta Peygamberimiz olmak üzere, Müslümanlara üzüntü vermeye başladı. (Nedvî, e*s-Sîretü'n-Nebeviyye*, 141)

Bu durumu çekilmez kılan başka bir sebep daha vardı. Yahudiler, bunu istismar ediyorlar, Arabistan'daki üstünlük iddialarını dile getirerek bazı ifadeleriyle Müslümanları incitiyorlardı. (Mevlânâ Şiblî, *Asr-ı Saadet*, I, 217-18) Bundan dolayı onlarla aynı kıbleyi kullanmak, Muazzez Peygamber'e ağır geliyordu. Kaldı ki O (s.a.s.), bir Resûldü; yeni bir dinin, yeni bir kitabın ve yeni bir ümmetin peygamberiydi. O, yepyeni bir medeniyeti inşa etmek üzere bin bir cefa ve fedakârlıkla Medine'ye gelmişti. Ehl-i Kitâb da olsa, bir başka inancın ve

medeniyetin gölgesinde kalmak olmazdı.

Nitekim Resûl-i Ekrem, Medine'ye geldiğinden beri inanç ve ibadet konuları başta olmak üzere, diğer din mensuplarına muhalefet etmelerini ashâbına salık veriyordu. Onun sünnetinde, başka milletlere benzememek, bir esastı. Bu husus hele dinî bir konuda asla düşünülemezdi. Onun inşa ettiği fert, toplum ve medeniyet, tamamıyla özgün olma ilkesine dayanıyordu. (Bkz. Buhârî, "Libâs", 64, Enbiyâ, 50; Tirmizî, "Libâs", 20; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 165) Böylece her yönüyle Müslümanlara has bir şahsiyet, kimlik ve toplum inşa etmeyi amaçlamaktaydı. Bu düşünce açıkça ve kesin bir şekilde uygulamaya konulmuştu. (Bkz. Köksal, *İslam Tarihi* (Medine Dönemi), I, 267) Mesela cenaze lahde konuluncaya kadar oturmayan Hz. Peygamber (s.a.s.), bir Yahudi bilginin "Biz de böyle yapıyoruz" demesi üzerine hemen oturmuş ve Müslümanlara da böyle davranarak onlara muhalefeti emretmişti. (Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 43)

Fakat kıblenin değiştirilmesi hususu Hz. Peygamber'e bırakılmamıştı. Kim bilir belki ilahî hikmet, Ehl-i Kitâb'ın ve onların kültürel etkisinde bulunan yeni mühtedilerin bu şekilde gönüllerini almaya, İslam'a ısındırmaya çalışıyordu. (Dihlevî, Huccetullah, I, 700) Ancak bu durum özellikle Yahudilerin farklı ve yanlı değerlendirmelerine sebep olmaktaydı. Yeni bir din ve yeni bir peygamber olduğunu iddia eden Hz. Muhammed'in bu kabil bazı hususlarda kendilerine yakın durmasını, İslam aleyhinde bir propagandaya dönüştürdüler.

Artık Hz. Peygamber, kıblenin Kudüs'ten Mekke'ye; kendi doğduğu, İslam'ın ilk ışıklarının parladığı yere, tevhidin sembolü olarak inşa edilen ve sadece bu ümmete bir simge olacak olan Kâbe'ye çevrilmesini daha çok istiyordu. Kâbe, atası Hz. İbrahim'in kıblesiydi. Hz. İbrahim'in Nemrud'un putlarını parçaladığı gibi O da Kâbe'deki putları parçalayacak ve tekrar tevhidin hâkimiyetini ilan edecekti. Bunun için Allah'a için için yalvarıyor, bu yükten kendisini kurtarmasını istiyordu. Öyle ki, bir ara Cebrail'e: *"Keşke Allah, yönümü Yahudilerin kıblesinden bir çevirse!"* diyerek dertlenmiş, bu işin bir an önce olmasını niyaz etmişti. (Bkz. Ebû Dâvûd, "Salât", 28; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 241; İbn Kayyim, *Zâdü'l-Meâd*, III, 99)

Kutlu Resûl (s.a.s.) zaman zaman yüzünü göklere çevirip bu hususta ilahî bir himmetin tecellisi için yalvarıyordu. Ve nihayet Yüce Allah, Sevgilisini mahzun bırakmadı. Medine'ye gelmesinin üzerinden on altı ay geçmişti ki, bir gün ashâbına ikindi (veya öğle) namazını kıldırıyorken beklediği ilahî müjde geliverdi:

"Yüzünü göğe çevirip durduğunu (yücelerden haber beklediğini) görüyoruz. İşte şimdi, seni memnun olacağın kıbleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir." (Bakara, 2/144)

Hz. Peygamber (s.a.s.), bu müjdenin gereğini yerine getirmek için bir an bile beklemedi. Hatta yarısına geldiği namazın sonunu bile beklemedi. Hemen ve derhal, namazdayken, O önde ashâbı arkasında Mekke'ye, Kâbe'ye, Müslümanların kıblesine dönüverdi. (Konu ile bilgi ve değerlendirmeler için bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 241-244; İbn Kayyim, *Zâdü'l-Meâd*, III, 99; Mevlânâ Şiblî, *Asr-ı Saadet*, I, 216-218; Nedvî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 141)

Böylece artık Müslümanların da kendilerine özgü bir kıbleleri olmuş, ilk insan

ve ilk peygamber Hz. Âdem'in inşa ettiği en eski dünya evi ve ilk mabed Beyt-i Atîk, kıblegâhları olmuştu. (Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 241-242; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 274-275) Kaldı ki Kâbe, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail peygamberlerin yaptığı bir mabet olarak, daha sonra Ehl-i Kitâb ve müşrikler de dahil olmak üzere herkesin kabullenebileceği ortak bir mabet özelliği taşımaktaydı. Ancak durum böyle olmadı. Kur'an-ı Kerim'in şu ifadesiyle işarette bulunduğu durum gerçekleşti:

"Celalim için, sen o kitap verilmiş olanlara, bütün delilleri de getirsen, yine de senin kıblene tâbi olmazlar." (Bakara, 2/145)

Bedir Savaşı'ndan iki ay kadar önce (İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 242) ve "hicretin ikinci yılının ortasında" (Zehebî, *el-Iber*, I, 6) gerçekleşen bu olayla, ilahî irade, ehl-i Kitâb'ı, münafıkları ve müminleri bir imtihandan geçirmişti. Her birisi olayı kendi menfaatleri doğrultusunda yorumladı. (Bkz. Bakara, 2/141-150. Krş. İbnü'l-Kayyim, *Zâdü'l-Meâd*, III, 100-102) Ancak neticede Yüce Allah, Mescid-i Nebevî'den sonra Muhammed ümmetinin en önemli şiarlarından birisi olan *Kâbe'nin kıble olmas*ını da bahşetmişti. Böylece ümmete özgün bir kurumlaşma daha tamamlanmıştı. Öte yandan Hz. Peygamber (s.a.s.), Kâbe'nin kıble olmasıyla Müslümanlara bir müjde vermiş ve bir hedef göstermiş oluyordu. Hanif dininin ve tevhid inancının sembolü olan Kâbe, yakın ya da uzak ama mutlak bir gün şirk unsurlarından temizlenecekti. Tevhid, tekrar ilk kurulduğu günlerinde olduğu gibi bu kutsal şehri sarıp sarmalayacaktı. Hicret, fetih ile sonuçlanacaktı. İslam, mutlak galip gelecekti. *"Artık fetihten sonra hicret yoktu."* (Buhârî, "Megâzî", 54)

Medine döneminin bu ilk iki yılında, Cuma namazı, şehrin isim değişikliği, Mescid, suffe ve kıblenin tahvilinden başka siyasî, iktisadî, sosyal ve kültürel alanlarda daha birçok değişim ve gelişim yaşanmıştır. Müslümanlar arasında kardeşlik ilan edilmesi, Medine Sözleşmesi, cihat, ilk nüfus sayımı, nikâh, Müslümanlara ait ticaret yerlerinin düzenlenmesi, Bedir Savaşı, oruç, Ramazan ve Kurban Bayramlarının belirlenmesi, ilk bayram namazı gibi İslam medeniyetine yön ve şekil veren ilkler bu süreçte uygulamaya girmiştir. (Bkz. Zehebî, *el-Iber*, I, 5-6; Nedvî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 134-145; Yavuz, *Hadîslerde Mekkilik ve Medenilik*, 164-168) Böylece, yeni bir medeniyetin kilometre taşları döşenmeye başlanmıştır.

B. İlahî Huzurda Aynı Anda Buluşmak İçin Bir Vasıta Aranıyor

Müslümanlar mutludurlar artık. Dinlerini huzur içinde yaşayabilecekleri, inançlarını gizlemeye gerek duymayacakları bir ortamdadırlar. Kendilerine özgü bir mabetleri; ibadette yönelecekleri bir kıbleleri vardır. Çok sevdikleri Peygamberleri yanlarında ve önderleridir. Onun etrafında yeryüzünün en hayırlı halkasını oluşturmaktadırlar. Mescid'de bir araya gelerek namazlarını birlikte kılabilmekte, ilahî vahyin öğretilerini yaşayıp Resûlüllah ile her daim hemhâl olabilmektedirler. Ancak onları meşgul eden başka bir mesele daha vardır. Namaz vaktinin girdiğini bilme ve mescitte oluşan cemaate yetişerek bir arada namaza durma konusunda aksaklık söz konusu olmaktadır. İslam'ı daha iyi, daha özgür öğrenebilmek ve yaşayabilmek için Medine'de toplanan sahâbe, ilk

zamanlarda tahminî olarak bir araya gelerek namaz vaktini tespit edip, cemaat oluşturuyorlardı. (Tirmizî, “Salât”, 25) Namazın tam olarak ne zaman kılınacağını her zaman kestiremiyorlardı. Bazıları geç kalıyor, bazıları erken gelip bekliyordu. Nüfus arttıkça bu husus daha büyük bir mesele hâline gelmişti. (İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, 80) Bir dağınıklık söz konusuydu. Bu durum hem ibadetin topluca edasına, hem de günlük işlerin aksamasına sebep oluyordu. Buna bir çare bulmak gerekiyordu.

Acaba ne yapıp da, nasıl bir çare bulup da namaz vaktinin girdiği ve Müslümanların camide toplanmaları gerektiği bildirilebilirdi?

İmandan sonra amellerin en hayırlısı olan beş vakit namaz, topluca Allah Teala'nın huzurunda durulacağı, kulların yakarışının hep birden O'na ulaşacağı ve akabinde manevî eğitimin sürdürüleceği bir güzelliği bünyesinde barındırıyordu. Her geçen gün sayıları artan ve Medine'nin çeşitli mahallelerine dağılan Müslümanlar, namazın edasında asıl olanın onu cemaatle kılmak olduğunun farkındaydılar. Hz. Peygamber (s.a.s.), cemaatle namaz kılmanın sağlayacağı sevap ve yararları güçlü bir vurguyla anlatmıştı. (Bkz. Müslim, “Mesâcid ve Mevziu's Salât”, 245) Ashâb da bu güzelliklerden mahrum kalmak istemiyorlardı.

Bir de, hicret esnasında ya da ondan az bir süre önce Cuma namazı farz kılınmıştı. Cuma namazı, haftada bir defa, mutlaka cemaatle kılınması gereken, bayram havasında bir ibadetti. Zaten *cum'a* (cumua, cumaa), *toplamak, bir araya getirmek* demekti. (Karaman, “Cuma”, DİA, VIII, 85-86) Bu husus da Müslümanların cemaat hâlinde camide toplanmasını zorunlu kılan bir başka etken olmuştu.

Resûlüllah, namaz vaktini insanlara bildirecek ve namaz için camide toplanılması gerektiğini hatırlatacak bir sesleniş bulmak için ashâbı ile konuşup istişare etmeye başladı. Nitekim o (s.a.s.), vahiy gelmeyen bazı konularda beklemeyi veya ashâbıyla istişare etmeyi yeğlerdi. O, buna muhtaç değildi; ama kendisinden sonra işlerin nasıl hâlledileceğini göstermiş oluyordu. İstişare etmek, fikrini sormak, görüşünü almak… Ne erdemli davranış ve ne büyük hasletti. Bu, Resûl-i Ekrem'in Kur'an'ın emri (Bkz. Âl-i İmrân, 3/159) doğrultusunda meseleleri çözmede takındığı bir tavrı olduğu kadar, ashâbını ve ümmetini eğitme yolunda ortaya koymuş olduğu örnek bir sünnetiydi de. Böylece o (s.a.s.), herkesin görüşünü alır, meseleleri topluma mâl ederdi. Onların meseleye sahip çıkmasını arzu ederdi. Daha sonra da vahiy veya ictihadıyla tespit ettiği bilgisini ortaya koyardı.

Hz. Peygamber (s.a.s.), yine ashâbıyla namaz vaktinin girdiğini cemaate nasıl duyurabilecekleri hususunda istişarede bulunduğu bir toplantıda herkesin görüşünü aldı. Onları büyük bir ciddiyetle dinledi. Ashâb, gerek eski dinlerindeki tecrübelerine ve gerekse çevrelerinden edindikleri bilgilere ve gördükleri uygulamalara bakarak çeşitli önerilerde bulundular. Kimi çan çalınabileceğini söylerken, kimisi de boru ile çağrıda bulunalım diyordu. Hatta bazıları, Mecusilerle özdeşleşen ateş yakmayı ve bunu namaza davet işareti olarak kullanmayı bile gündeme getirmişti. (Buhârî, “Ezan”, 1, 2; Tirmizî, “Salât”, 25)

Ancak, iyi niyetle ileri sürülen bu görüşlerin hepsi, bir başka dinin

mensuplarınca kullanılmaktaydı. Çan Hıristiyanlar tarafından, boruya üflenmesi Yahudiler tarafından, ateş ise Mecusiler tarafından dinî birer sembol olarak kullanılıyordu. Bunlar, özgün bir İslam toplumunun şiarı olarak kullanılamazdı. Bir başka dinin ibadete çağrı aracını kullanmak, başta Resûl-i Ekrem olmak üzere, sahâbenin çoğunluğunca da kabul görmedi zaten. Hz. Peygamber (s.a.s.), bir başka millete benzememek düşüncesiyle bütün bunları reddetti. (Dihlevî, *Huccetullah*, I, 681)

Kaldı ki, Ehl-i Kitab'ın, kıble konusunda "Muhammed, dinimize karşı çıkıyor, ama bizim kıblemizi kullanıyor" diye eziyet ve baskı uygulamaları hâlâ tazeliğini korurken, bir de şimdi onların çağrı vasıtalarını kullanmak olur muydu? Onların kutsal çağrılarına benzer bir yöntem kullanmak, yeni bir tartışma konusu oluşturmaz mıydı? Şayet böyle bir yol izlenirse, müminlerin boynu bükük kalacak ve gerek insanlara gerekse tarihe verecekleri hiçbir cevap tatmin edici olmayacaktı.

Neticede bu istişare toplantısında da Allah'ın huzuruna çağrının nasıl olması gerektiğine bir cevap bulunamamıştı. Hz. Peygamber (s.a.s.) üzgündü; ashâb üzgündü. Büyük bir arayış içinde ellerinden çok yüreklerini açarak dua ettiler. Yeni ve farklı bir inancın müminleri, son peygamberin ümmeti ve yeni bir medeniyetin inşacıları olarak istiyorlardı ki, kendilerine has, bu ümmeti temsil eden kutsal bir çağrı vasıtaları olsundu. Olduğu her yerde Müslüman varlığına işaret eden bir çağrı… Ama neydi bu çağrı ve nasıl olmalıydı?

Derken toplantının sonunda Hz. Ömer söz aldı. O da, diğer inançların çağrı vasıtalarının kullanılmasına karşı çıkanlardandı. Bu meseleye bir çözüm getirilmesinin kaçınılmaz olduğunu düşünerek Resûlüllah'a: "Bari bir adam gönderseniz de insanları namaza çağırsa olmaz mı?" diye bir teklif sundu. Hz. Ömer'in bu önerisi, geçici de olsa bir çözüm olarak kabul gördü. Bunun üzerine Allah Resûlü, Hz. Bilâl'i insanları namaza çağırmakla görevlendirdiğini açıkladı. Böylece sokaklarda *"es-salâtü es-salâtü (namaza namaza!)"* veya "cemaatle namaza!" manasına *"es-salatü câmiaten"* diye dolaşılarak ilahî huzura davette bulunuldu bir müddet. (Bkz. Buhârî, "Ezân" 1-2; Müslim, "Salât" 1; Nesâî, "Ezân" 1; Tirmizî, "Salât" 25. ayrıca bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, 80-81)

Ancak, bu da, gerek zahmetli olması, gerekse Müslüman kitlenin, aynı anda bir araya toplanmasındaki yetersizliği sebebiyle tatmin edici olmaktan uzaktı. Artık bu meseleye daha kalıcı ve anlamlı bir çözüm bulmak gerekiyordu. Namaz vaktinin geldiğini belirtecek bir işaret ve etkili bir vasıta bulmak lâzımdı. Hz. Peygamber (s.a.s.), bu hususta ashâbıyla olan istişarelerini yoğunlaştırdı. (İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 246)

Kutlu Nebi (s.a.s.) düşünceliydi. Yine böyle bir anında, sahâbeden bazıları yeni bir teklifle çıkageldiler. Başka hiçbir din mensuplarınca kullanılmadığını düşündükleri bu yöntemin, namaza çağrı için kabul göreceğini umuyorlardı. Dediler ki: "Yâ Resûlallah! Namaz vakti girince Mescid'in damına bir bayrak dikiniz, onu görenler birbirlerine haber verir ve herkes toplanır." (Ebû Dâvûd, "Salât" 27) Ancak bu teklif de, uygulamadaki zorluğu ve yetersizliği sebebiyle olsa gerek, Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından tasvip edilmedi.

Hz. Peygamber (s.a.s.), kutsal çağrının şekliyle ilgili sahâbeden gelen teklifleri

dinliyor, ama şaşılacak bir şekilde kendisi bu konuda teklifte bulunmuyordu. Vahiy de gelmemişti. Neden bu hususta böyle davranılıyordu? Acaba, namaza davetle birlikte, aynı zamanda Müslümanların simgesi olacak kutsal çağrının tespitinde ümmetin bizzat gayreti, emeği ve meseleyi sahiplenmesi mi isteniyordu? Yoksa bunun bir açıklaması olmalıydı. Kutsal çağrının nasıl olması gerektiğinde ashâbın himmeti gözleniyor gibiydi. Ümmetin, kendi simgesine sahip çıkması hatta onu bizzat belirlemesi isteniyordu sanki. Her hâlükârda ilahî hikmet, kendi sırrı içinde tezahür edecekti.

Bayrak dikme teklifiyle gelinen son noktada da bir sonuç alınamaması ve Hz. Peygamber'in düşünceli hâli bazı sahâbîleri çok üzmüştü. Ama insanoğlu bazen sıkıntılardaki hikmetleri görmekte gecikir. Bu üzüntülü ve sıkıntılı durum, bakalım ne ilahî hakikat ve müjdelerle nihayet bulacaktı.

C. İlahî Himmet Tecelli Ediyor, Aranan Kutsal Çağrı Bulunuyor

Üzülenler arasında birisi vardı ki, Sevgili Peygamberimizin üzülmesi ve düşünceli hâli onu daha bir derinden sarsmıştı. O, *İkinci Akabe* denilen aydınlık gecede bulunmuş, Kutlu Nebi'yi her pahasına koruyacaklarına dair söz verip Medine'ye davet eden, Kur'an'ın *"İslam'a ilk önce girenler"* diye adlandırdığı ve Allah'ın kendilerinden razı olduğu (Tevbe, 9/100) kimselerden olmuştu. Medineli Hazrec kabilesinden bir ensârî idi. İslam'ın ilk savaşı olan Bedir'in aslanlarından birisiydi. daha sonra Uhud'da ve diğer savaşlarda bulunma bahtiyarlığına erişecek, Peygamberini ve dinini söz verdiği üzere canı pahasına koruyacaktı. (Bkz. Çakan, *Abdullah b. Zeyd*, DİA, I, 144)

İşte o akşam yapılan istişare toplantısında da kutsal çağrı hususunda bir netice elde edilememiş, bayrak dikme teklifi takdir-i Nebî'ye şayan olamamıştı. Hz. Peygamber'in hüzünlü hâli Abdullah'a pek bir dokunmuştu. 'Nasıl üzülür İki Cihan Sultanı!' diye kahroluyordu. Abdullah b. Zeyd Onu her şeyden daha çok seviyordu. Bu düşünceli hâliyle evine vardığında üzüntüsü daha da artmıştı. Ailesi onun için yemek hazırlamıştı. Fakat o, "Resûlüllah'ın namaza çağrı konusunda üzüntülü hâlini gördükten sonra bir şey yiyemeyeceğini" söyleyerek yatmak istedi. (İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 247)

Abdullah düşünceliydi. Kutsal çağrıyı; Müslümanlara namaz vaktinin girdiğini ve cemaat olmak üzere Mescid'de toplanmaları gerektiğini duyurmanın yönteminin ne olabileceğini düşünüyordu. Derken, fikir yorgunluğu ve gönül ıstırabıyla kıvranıyorken uykuya dalar gibi oldu. Onun bu hâli Allah katında muteber bir hâl olmalıydı ki, ıstırabını dindirecek ilahî himmet ona bahşedilmeye başlandı. Abdullah, Rabbani bir eğitim atmosferinde buluvermişti kendisini. Sevgililer Sevgilisi'ni sevindirecek, Müslümanlara namaz vaktini bildirecek çağrı, rüyada kendisine öğretiliyordu. Resûl'e aşkının karşılığını, sanki böyle ilahî bir cilveyle alıyordu Abdullah. Belki de Akabe'den başlayıp ensârlıkla devam eden fedakârlıklarına ilahî bir mükâfat bahşediliyordu. Demek ki, onun da rıza bahçesinde dikili bir gülü vardı. Ve demek ki samimiyeti, gayreti, içten yaptığı duası, Arşın Sahibi tarafından ihmal edilmemişti. Zaten o: "*Bana dua edince, duacının duasını kabul ederim.*" (Bakara, 2/186) buyurmamış mıydı? O, kullarına

“şah damarından daha yakın” (Kâf, 50/16) olduğunu bildirmemiş miydi?

Abdullah b. Zeyd, rüyasında üzerinde yeşil elbise bulunan birinin yanına geldiğini görüyordu. Adamın elinde bir nâkus (çan) vardı. Ona: “Elindeki çanı bana satar mısın?” dedi. O da: “Ne yapacaksın?” diye sordu. Abdullah: “Namaza davet için çalacağım” dedi. O kişi: “Öyleyse ben sana bundan daha hayırlı bir şey tarif edeyim mi?” dedi. Abdullah: “O ne ola ki?” diye sorunca adam, Mescid’in üzerine dikilip yüksek sesle: “*Allahu Ekber…*” diye başlayarak ezanı bütünüyle okudu. Sonra biraz durdu; ezan cümlelerini bir daha okudu. Aynı kelimeleri tekrar etti. Ama sonuna doğru iki defa “*Kad kâmeti’s-salâh*” diyerek ilavede bulundu. (Ebû Dâvûd, “Salât” 28; Tirmizî, “Salât” 25; Dârimî, “Salât” 3. bkz. İbn Sa’d, *Tabakât,* I, 247)

Abdullah uyandığında, her bir şeyi en ince detayına kadar hatırlıyordu. Sanki bu rüya, rüya değildi. Bir başka huzur kaplamıştı tüm benliğini. Bir daha uyuyamadı. Nasıl uyusundu ki! Günlerdir Müslümanların aradığı, Hz. Resûl’ün ızdırap içinde kaldığı bir hususta yeni ve kabul edilebilir bir teklifi vardı artık. Yüreği kıpır kıpır olmuştu. Nihayet içine sinen ve diğerlerinin de benimseyeceği bir kutsal çağrı vasıtası bulunmuştu. Acaba bu işe Resûlüllah ne diyecekti?

Sabahı zor etmişti Abdullah. Daha gece denilebilecek bir vakitte, herkesten önce Resûl-i Ekrem’in yanına koştu. (İbn Sa’d, *Tabakât,* I, 248) Namaz için toplanma çağrısı yapılmamış ve henüz namaz kılınmamıştı. “Ya Resûlallah! Ben rüyamda bir şey gördüm, sanki uyanık gibiydim” diyerek gece olup biteni anlatmaya başladı: “Ben uyku ile uyanıklık arasında iken bir de baktım ki, birisi geldi bana şu ezanı öğretti” dedi ve benliğine kazınan huzura çağrının lafızları ağzından dökülüverdi:

اَللّٰهُ أَكْبَرُ . اَللّٰهُ أَكْبَرُ . اَللّٰهُ أَكْبَرُ . اَللّٰهُ أَكْبَرُ .
أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ . أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ .
أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللّٰهِ . أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللّٰهِ .
حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ . حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ .
حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ . حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ .
اَللّٰهُ أَكْبَرُ . اَللّٰهُ أَكْبَرُ . لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ .

“Allahu ekber - Allah uludur” (4 kere);

“Eşhedü en lâ ilâhe illallah - Şüphesiz bilirim ve bildiririm ki Allah’tan başka ilah yoktur” (2 kere);

“Eşhedü enne Muhammeden Resûlüllah - Şüphesiz bilirim ve bildiririm ki Muhammed Allah’ın elçisidir.” (2 kere);

“Hayye ale’s-salâh - Haydin namaza” (2 kere);

Hayye ale’l-felâh - Haydin kurtuluşa” (2 kere);

Allahu ekber- Allah uludur" (2 kere);

"Lâ ilâhe illallah -Allah'tan başka tanrı yoktur" (1 kere)."

Sonra Abdullah, rüyasında gördüğü yeşil elbiseli kişinin, namaza başlarken de ezanın sözlerini aynen tekrar etmesini ve "*hayye ale'l-felâh*"tan sonra iki defa "*Kad kâmeti's-salâtü* (*Namaz başlamak üzeredir*)" ifadesini ilave etmesini söylediğini de anlattı.

Bazı rivayetlerde ezan ifadelerinin ikişer, kâmetin ise birer kere söyleneceği veya şehadet kelimelerinin önce alçak sesle sonra yüksek sesle tekrar edileceği (*tercî*) nakledilmişse de, (Bkz. Müslim, "Salât" 3; Ebû Dâvûd, "Salât" 28; Nesâî, "Ezân" 2; Nesâî, "Ezân" 5; İbn Mâce, "Ezân" 2) yukarıda zikredilen şekliyle ezan daha çok rivayette nakledilmiş ve uygulamada daha bir yaygınlık kazanarak günümüze kadar tevarüs etmiştir. Ümmetin her bir ferdi, her bir kavmi onu olduğu şekliyle, o gün okunduğu şekliyle muhafaza etmiş, buna büyük önem vermiştir.

Abdullah bunları nefes nefese anlatırken bir şey dikkatini çekti. O, ne kadar heyecanlı ve ne kadar yüreği yerinden fırlayacak gibiyse, Allah Resûlü de o denli sakin ve dingindi. O (s.a.s.), sanki Abdullah'ı bekliyordu; bu kutsal sözleri onun getireceğini biliyor gibiydi. Hayret verici bu durumu düşünürken Abdullah, Hz. Peygamber'in şu buyruğuyla kendine geldi: *"Bu hak bir rüyadır inşallah. Hemen Bilâl ile beraber kalk, gördüklerini ona öğret de ezanı o okusun. Çünkü onun sesi seninkinden daha gür ve güzeldir."* (Tirmizî, "Salât" 25; Ebû Dâvûd, "Salât" 28)

Hz. Peygamber (s.a.s.), Abdullah'ın rüyasını tasdik, teklifini kabul ve ezanını takrir etmişti. Abdullah çok mutlu olmuştu. Ne büyük bir şerefti ki bu, kıyamete kadar baki kalacak ezanla birlikte onun da adı anılacaktı. Ezan denildiğinde ondan bahsedilmeden geçilmeyecekti. Artık Abdullah b. Zeyd, *sâhibü'l-ezân* (Buhârî, "İstiskâ" 4; İbn Hanbel, *Müsned,* IV, 42) olmuştu. Tarih bundan sonra onu böyle yâd edecekti: *Ezanın sahibi Abdullah.*

Abdullah, ezanı Bilâl'e öğretti. Hz. Bilâl yeryüzünün ilk ezanını okumak için kalktı ve tatlı gür sesiyle haykırdı: *"Allahu Ekber… Allahu Ekber…"* Medine, muhteşem bir tabloya daha sahne oluyordu. Müslümanların simge çağrısı ezan ilk defa okunuyordu… İlk defa… Hz. Bilâl ezan okuyordu. Sabahın bu taze vaktinde, goncaların açtığı bu vakitte, tatlı bir huzur atmosferi oluşuvermişti. Orada hazır bulunanlar huşu ve heyecan içinde dinliyor, evlerinde bulunanlar ise, merak ve hayranlıkla bu sesin ne olduğunu anlamaya çalışıyordu. Sanki Medine, sabahın bu vaktinde zikre durmuş gibi her ufkunda ezan yankılanıyordu.

Bilâl'in gür ve tatlı sesiyle okuduğu bu ezan, sadece Medine'de değil, artık kıyamete kadar bir an bile dünyada eksik olmayacak bir ışığı yakmıştı. Nitekim o an için Medine'nin ufuklarında yankılandığında ezan sesi, orada yaşayan herkes aranan kutsal çağrının bulunduğunu düşündüler. Gayr-ı Müslimler, okunan şehadetlerden bunun İslam'ın çağrısı olduğunu; Müslimler ise "*Hayye ale's-salâh*" davetiyle bunun namaz için bir çağrı olduğunu; hep beraber ilahî huzura davet olunduklarını anladılar. Yürekleri huzur dolu bir şekilde dinlediler ilk ezanı.

Ne muazzam sözlerdi bunlar… tevhid ve şehadetle doluydu ifadeleri. Dinlerini,

inançlarını ve kurtuluşa çağrıyı anlatıyordu. İşte kendilerini ifade edecek en güzel sözler bunlardı. İşte bu idi aradıkları, böyle olmalıydı Müslümanlara has kutsal bir çağrı… En güzel kutsal çağrı, ezandı.

Bu ilk ezanın okunmasıyla uyananlardan birisi de, Hz. Ömer idi. Ezanı duyduğunda, önce bir ürperti, sonrasında bir şaşkınlık sardı onu. Zira bu sözlerin aynısını rüyasında o da görmüş ve öğrenmişti. "Evet, evet" dedi Ömer ve rüyasını hatırladı. Bu sözler, rüyada kendisine öğretilen çağrının aynısıydı. Yanılmıyordu Hz. Ömer. Adeta daha okunmadan, ümmetin fertlerine rüyalarında öğretmişti ezanı Hz. Allah.

"Aman Allah'ım!" dedi Hz. Ömer, hayretle ve aceleyle sokağa fırladı. Hem koşuyor, hem de elbisesinin kalanını giyiniyordu. Acelesi vardı. Bir an önce gidip Resûl-i Ekrem'e haber vermeliydi. Bu çağrının sözlerinin aynen rüyada kendisine de öğretildiğini anlatmalıydı. Bir solukta Mescid'e vardığında, oradaki konuşmalardan meselenin hakikatini anlamıştı. O rüyayı gören sadece kendisi değildi. Biraz sakinleşir gibi oldu. Resûl'ün huzuruna yaklaştı; biraz buruk, biraz utangaç bir ifadeyle kendisinin de aynı rüyayı gördüğünü, ama Abdullah b. Zeyd'in ondan önce davranmış olduğunu söyledi. (Ebû Dâvûd, "Salât", 28; İbn Mâce, "Ezân", 1; Dârimî, "Salât", 3) Hz. Peygamber (s.a.s.), rüyasının değerini ifade ederek Hz. Ömer'i şöyle taltif ve teselli etti: *"Allah'a hamdolsun, böylece iş sağlamlaştı."* (Tirmizî, "Salât", 25)

Kaynaklardaki bazı bilgilere göre Hz. Ömer'den önce davranan sadece Abdullah b. Zeyd değildi. Cebrâil, her ikisinden de evvel Resûl-i Ekrem'e gelerek ezanı bildirmişti. (İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, 82) Nitekim bir rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.s.), kendisine rüyasını anlatan Hz. Ömer'e: *"Bu konuda vahiy seni geçti"* demişti. (Abdürrezzâk, *Musannef*, I, 456, no: 1775) Demek ki, rüyasını haber verirken Abdullah'ın heyecanı karşısında Hz. Resûl'ün sükûneti bundandı. Bu sebeple onun rüyasının hak ve doğru bir rüya olduğunu teyit etmişti. Ona (s.a.s.), huzura çağrının böyle olduğu bildirilmişti.

Böylece hicretten on yedi ay kadar sonra, Müslümanlar simge çağrılarına kavuşmuş oldu. Bu durum, kıblenin Mekke'ye döndürülmesinin akabinde gerçekleşmişti. (İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 242, 246; İbn Kayyim, *Zâdü'l-Meâd*, III, 102)

İlk ezan, Medine'deki Mescid-i Nebî'de Hz. Bilâl tarafından sabah vaktinde okunmuştu. Artık başta Allah Resûlü (s.a.s.) olmak üzere bütün Müslümanların gönlünü bir rahatlık ve huzur kaplamıştı. Günlerce aradıkları kutsal çağrı tespit edilmişti. Hem de tam istedikleri özellikte, kendilerini anlatan, onları temsil eden, onlara has bir çağrıydı bu. Ne kadar hamd edilse, bu nimetin şükrü ödenmezdi. Allah, kendisine inanan kullarını yine yardımsız ve çaresiz bırakmamıştı. *"Çünkü Allah iman edenlerin yardımcısıdır. İnkâr edenlerin ise yardımcısı yoktur."* (Muhammed, 47/11)

Sonraki aşamada Hz. Peygamber (s.a.s.), ezan okunması için Mescid'de yüksek bir yer tahsis etmiş ve Bilâl'i de müezzin olarak görevlendirmişti. Hazarda ve seferde artık Hz. Bilâl'i yanından hiç ayırmıyor, onun ezan okuyan sesiyle güne başlıyor ve yine onun sesiyle günü noktalıyordu. Adeta zaman onun sesiyle yoğruluyordu. Zira onun sesi gür ve güzeldi. Ezan, bir çağrıydı ve bu çağrı en cezbedici şekilde yapılmalıydı. Ezan bir mesajdı; bu mesajı ulaştıracak olan

müezzin ise, adeta sesiyle bir elçilik vazifesi görüyordu. Bu sebeple Hz. Peygamber (s.a.s.), ezanın gür ve güzel bir şekilde okunmasını sünnet hâline getirmişti. Nitekim Resûl-i Ekrem, daha sonra bir yolculuk esnasında gençlerin arasından yanına çağırdığı Ebû Mahzûra'ya ezanı bizzat öğretip, Mekke'ye müezzin olarak tayin etmiştir. (İbn Mâce, "Ezân", 2; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 408; Abdürrezzâk, *Musannef*, I, 407, no:1779) Zaten onun (s.a.s.) yaptığı her iş güzeldi ve güzel olan, estetik olan her şeye değer verirdi. İşi, ehline ve en iyi yapana vermek onun sünnetiydi.

İşte bu sebepler ve özellikleri dolayısıyla ilahî huzura çağrıyı yapacak olan Bilâl b. Rabâh olmuştu. O Bilâl ki, Mekke'de Allah Resûlü'ne ilk inananlardan olma şerefini de kazanmıştı. İmanının büyüklüğünü ve gücünü, kızgın güneş altında çöl kumlarına yatırılıp üstüne kocaman kayaların konmasına rağmen yine de zerre kadar ödün vermeyerek ispatlamıştı. Şimdi Bilâl, belki de bu çilelerin karşılığını Server-i Enbiyâ'nın ilk müezzini olma şerefinin kendisine bahşedilmesiyle alıyordu. Allah'a kul olmanın, aslında gerçek özgürlük demek olduğunun simgesi Bilâl için, ne yüce bir makamdı bu. İşte iman böyle bir şeydi. Sahibini iki cihanda aziz ederdi. Artık kıyamete kadar bütün Müslümanlar onu "*Resûlüllah'ın müezzini Bilâl*" unvanıyla tanıyacaktı. Ve de tarih onu, Nebevî iltifatın ifadesiyle "*müezzinlerin efendisi Bilâl*" (Ebû Nuaym, *Hılyetü'l-evliyâ*, I, 147) vasfıyla yâd edecekti.

Hatta Hz. Bilâl'e ezanla ilgili kalıcı bir hatıra da bahşedilmiştir. Rivayete göre o, bir gün ezanı okumuş ve Hz. Peygamber'i sabah namazı için haberdar etmeye varmıştı. Ama Efendimizin henüz uyanmadığı kendisine bildirilince Bilâl, yüksek sesle "*es-Salâtü hayrun mine'n-nevm* (*Namaz uykudan daha hayırlıdır*)" diye seslenmişti. Bu uyarı, Resûl-i Ekrem'in hoşuna gitmiş ve bundan böyle sabah ezanında "*Hayye alel felâh*" ifadesinden sonra "*es-Salâtü hayrun mine'n-nevm*" ifadesinin de ilave edilmesini emretmişti. (Dârimî, "Salât", 5; İbn Mâce, "Ezân", 3; İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 43) Sabah ezanında iki defa bunu söylemeye *tesvîb* denilmektedir. (Tirmizî, "Salât", 31; İbn Mâce, "Ezân", 3. Ayrıca bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 248)

Böylece Resûl-i Ekrem'in Hz. Bilâl'in bu ifadesini tasvip ve takrir etmesiyle ezanın okunuş biçimi netleşmiş ve namaz ibadetinin vazgeçilmez (müekked) bir sünneti olarak son ve tam şeklini almıştır. Muhammed ümmetinin en önemli şiarlarından olan Mescid ve Kıble'den sonra, *şehadetleri dinin temeli* olan kutsal çağrı da tespit edilerek, dinin tamamlanmasına doğru bir adım daha atılmıştır.

D. Ezanın Meşru Kılınmasının Şekil Yönünden Anlamı

Burada ezanın meşru kılınmasının yöntem ve usulü üzerinde durmak gerekir. Zira bunda da birçok hikmet ve eğitici yön bulunmaktadır.

Ezanın ortaya çıkış süreciyle ilgili olarak yukarıda verilen bilgilerde de görüldüğü üzere, ezanın meşruiyet kaynağı doğrudan Kur'an vahyi olmamıştır. Bazı rivayetlerde her ne kadar ezanın İsrâ gecesi vahyedildiğine dair birtakım bilgiler bulunsa da, sened itibariyle sahih ve sağlam olan rivayetlerle bu rivayetler çelişmektedir. Dolayısıyla ezanın bir şekilde vahiyle tespit olunduğunu

bildiren bu kabilden rivayetler, âlimler tarafından zayıf addedilerek kabul görmemiştir.

Bu rivayetler, ezan gibi dinin önemli bir şiarının anlatıldığı üzere bir sahâbî rüyasıyla ortaya çıktığını kabullenememekten neşet etmiş olabilir. Ancak, böylesine önemli bir hususun Kur'an dışı bir vahiy vasıtasıyla Allah Teala tarafından Resûlüllah'a bildirilmesi imkânsız değildir. Oysa ezan, Abdullah b. Zeyd ile Hz. Ömer gibi sahâbenin rüyalarının Resûl-i Ekrem tarafından onaylanması ve böylece takrirî sünnet kabilinden teşri kılınmasıyla ortaya çıkmıştır. Kaldı ki, bu esnada Cebrail'in vahiy getirdiği de nakledilmiştir. (Bkz. Abdürrezzâk, *Musannef*, I, 456, no: 1775; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, 82)

Dinin hemen her alanına müdahil olan ilahî irade, bunun böyle olmasını uygun görmüştür. Bu gibi durumlarda insan aklı, bazen ilahî hikmetin maksat ve illetini tespit edememektedir. Ancak şu var ki, daha sonra Kur'an'da da Yüce Allah, ezana atıf ve işaretlerde bulunarak, ezanın Kur'an vahyiyle olan irtibatını tamamlamıştır. (Bkz. Mâide, 5/58; Cuma, 62/9) Ezanın namaza çağrı vasıtası olduğunu ve İslam'ın şiarlarından olduğunu tescil etmiştir. Böylece ezan, dolaylı da olsa Kur'an vahyinin de onayını almıştır.

Öte yandan Resûl-i Ekrem (s.a.s.), başka müezzinler edindikçe de onlara ezanı bizzat kendisi öğretmiştir. Mesela müezzinlerinden Ebû Mahzûre, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kendisine ezanı bizzat okuyup öğrettiğini ifade etmiştir. (Müslim, "Salât", 6)

Binaenaleyh burada yinelemek gerekirse ezan, ilk önce sahâbînin rüyasıyla değil, aslında bunu Hz. Peygamber'in onaylamasıyla, yani takrirî sünnetle ortaya çıkmış olmaktadır. Bu durum İslam'ın birçok diğer uygulama ve emirlerinde de vakidir. Buna göre istişare ile başlayan ezanı tespit süreci, sahâbî veya sahâbîlerin rüyasının Resûlüllah (s.a.s.) tarafından onaylanarak sünnet hâline gelmesi ve daha sonra bunun da dolaylı olarak Kur'an vahyi ile teyit edilmesi şeklinde tamamlanmış olmaktadır.

Ezanın ortaya çıkmasında böyle bir sürecin izlenmesinde birtakım hikmetler bulunmaktadır. Âlimlerimizin tespit ettikleri bu hikmetlerin başında, Hz. Peygamber'in isminin övülmesi ve yüceltilmesinin, kendisi dışındaki birisi tarafından yapılmasının daha münasip olması gelmektedir. (İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, 82) Diğer bir husus olarak da, Hz. Peygamber'in vahiy gelmeyen konularda ashâbının görüşlerini alarak onları eğitmesidir. Bu şekildeki meşveret, bir anlamda onları meseleye dâhil etmek ve konuyu sahiplenmelerini sağlamaktır. Böyle yapmak hem Kur'an'ın bir emri hem de Resûl-i Ekrem'in sünnetidir. Nitekim Kur'an-ı Kerim, istişare etmeye büyük önem vermiştir. İlgili ayetinde Yüce Allah şöyle buyurur:

"Onlar, Rablerinin davetini kabul ederler ve namazı dosdoğru kılarlar. Onların işleri de kendi aralarında bir istişare iledir." (Şûrâ, 42/38)

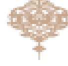
Bir başka ayet ise şöyledir:

"Sen (o zaman), sırf Allah'ın rahmetiyle onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık onları sen bağışla, onlar için Allah'tan mağfiret dile. (Yapacağın) işlerde onlara da danış, bir kere de azmettin mi, artık Allah'a dayan. Muhakkak ki, Allah kendine dayanıp

güvenenleri sever." (Âl-i İmrân, 3/159)

Ezanın teşri süreciyle ilgili son bir husus olarak şu da ifade edilmelidir. Ezan, her şeyiyle Muhammed ümmetine ait ve onu simgeleyen bir şiardır. Daha önce bu ibare, ifade ve tarzda hiçbir kutsal ya da kutsal olmayan çağrı kullanılmamıştır. Nitekim Medine'de ilk ezan okunduğunda orada yaşayan, dinî ve tarihî bilgileriyle tanınan Yahudiler: "Ey Muhammed! Daha önce hiç bilinmeyen bir çağrı ortaya çıkarttın" demişlerdir. (İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* II, 93)

Peki, ezanın bu ibare ve ifadeleri ne anlama gelmektedir. Şimdi bu hususları ele alalım.

Ezan
Kelimeleri

Ezan, Müslümanlar için
bir iman yenilemesi, insanlık için bir hakikat beyanı ve herkes için bir uyarıdır, öğüttür.

Kutsal çağrıdır ezan; kutsala çağrı, kurtuluşa davet, namaz vaktinin ilanıdır o.

Hz. Bilâl'in onu okuduğu andan beridir, ezan, hiçbir değişime uğramadan günümüze kadar gelmiştir. Nesilden nesle aktarılarak, yaşayarak, elden ele geçen bir bayrak gibi bugünlere ulaşmıştır. O günden beridir, her sabah vakti, ezanla aydınlanır, nurlanır. Dünyadaki saat farklılıkları dikkate alındığında, Medine ufuklarında yankılandığı zamandan itibaren İslam'ın yayılmasına paralel olarak bugün hemen hemen yeryüzünün her yerinde her an ezan okunmaktadır dense, yanlış olmaz.

Günde beş defa ve yeryüzünde her an okunmakta olan bu kutsal çağrının kelimelerinin ne anlama geldiğini izaha geçmeden önce ibarelerini ve okunuşunu bir kez daha hatırlayarak başlamakta fayda vardır:

اَللّٰهُ أَكْبَرُ . اَللّٰهُ أَكْبَرُ . اَللّٰهُ أَكْبَرُ . اَللّٰهُ أَكْبَرُ .
أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ . أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ .
أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللّٰهِ . أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللّٰهِ .
حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ . حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ .
حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ . حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ .
اَللّٰهُ أَكْبَرُ . اَللّٰهُ أَكْبَرُ . لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ .

"Allahu ekber - Allah uludur" (4 kere);

"Eşhedü en lâ ilâhe illallah - Şüphesiz bilirim ve bildiririm ki Allah'tan başka ilah yoktur" (2 kere);

"Eşhedü enne Muhammeden Resûlüllah - Şüphesiz bilirim ve bildiririm ki Muhammed Allah'ın elçisidir." (2 kere);

"Hayye ale's-salâh - Haydin namaza" (2 kere);

Hayye ale'l-felâh - Haydin kurtuluşa" (2 kere);

Allahu ekber- Allah uludur" (2 kere);

"Lâ ilâhe illallah -Allah'tan başka tanrı yoktur" (1 kere)."

Sabah ezanında, "*Hayye ale'l-felâh*"tan sonra iki defa الصَّلَاةُ خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ "*es-Salâtü hayrun mine'n-nevm*" sözü tekrarlanır.
Şimdi bu ibareler ne ifade etmektedir; ezan kelimeleri ne anlama gelmektedir, bu hususu ele alalım:

A. Tekbirler

Ezanın ilk kelimelerini, dört defa tekrar edilen "*Allahu Ekber*" ibaresi oluşturmaktadır. Kısaca buna *tekbir* denilir. *Allah Teala'yı ululamak* manasına gelen *tekbir*, "Allah, en büyüktür" demek suretiyle O'nu tazim etmektir. (Râgıb,

Müfredât, 638) Büyük olanın, sadece ve sadece Allah olduğunu, O'ndan gayrısının büyüklük iddiasında bulunamayacağını haykırmaktır.

Tekbir, Yüce Yaratıcı'nın varlığını tanımanın ve o En yüce Varlık'ın birliğini kabullenmenin ötesinde, O'nun tasavvur edilebilecek her şeyden ve herkesten daha ulu bir otorite olduğunu kabul etmektir. Hiçbir şeyin O'nun kudret ve tasarrufunun dışında kalamayacağını ilandır. Allah'ın tevhidini en veciz bir şekilde ikrardır. Mutlak otoritenin ve varlık âlemi üzerindeki yegâne hâkimin Allah (c.c.) olduğunu en anlamlı ve öz bir şekilde ifade ve tasdik etmektir.

Allah'tan başka kendini büyük gören ya da büyük görülen her şey ve her bir kimsenin büyüklüğü görecelidir. Birine göre büyük olan diğerine göre değildir. Ayrıca, büyüklük olarak görülen her vasıf, o kişiye ve nesneye Allah tarafından bahşedilmiş bir nimettir. Bu bakımdan Yüce Yaratıcı'nın dışındaki her türlü büyüklük, kaynağını bir başka şeyden alır. Ve bu kaynak nihayeti itibariyle Allah Teala'dır. Söz gelimi bu büyüklüğün ya da büyüklenmenin kaynağı akılsa, bunu veren Allah'tır. Güzellikse bunu veren; makamsa, malsa, zenginlikse bunları da veren, o Yüce Kudret'ten başkası değildir. Nice becerikli insanın, kabiliyet ve imkân bakımından kendisinden daha azına sahip olanlardan düşük şartlarda yaşaması bile, varlığı bahşedenin Allah olduğunu göstermeye kâfidir. *"De ki: Ey mülkün sahibi Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden de onu çeker alırsın, dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin. Hayır senin elindedir. Muhakkak ki, sen her şeye kâdirsin."* (Âl-i İmrân, 3/26)

Öyleyse Allah Teala'nın büyüklüğü dışındaki büyüklükler, var olabilmek için mutlak ekberiyetin Yüce Sahibi'ne muhtaçtır. Ezandaki tekbir, işte bu gerçeği *"Allahu Ekber"* nidasıyla yalın bir şekilde ortaya koymaktadır.

Allah'ın varlığının, birliğinin ve mutlak hâkimiyetinin ilanını mana ikliminde hep birden ifade eden tekbir, İslam akidesinin de mihveri ve temelidir. Bu yönüyle de ezanın tekbir ile başlaması, ayrı bir anlam ifade etmektedir. Onda hem tenzih, hem tazim, hem de kabul vardır.

Her bir kimse ve her bir mahiyet, tekbirde ifadesini bulan Yüce Kudret'in hâkimiyeti ve takdiri altındadır. Dolayısıyla insanı O'nun dışındaki her varlıktan özgür kılan bir kavramdır tekbir. İnanan insan, yalnız Allah'ın en büyük olduğunu kabul ederek, her türlü esaret ve kölelikten kurtulmuş olur. O'nun hükmünün olduğu yerde, hiçbir faninin söz sahibi olmadığını ve Allah'ın emrinden başka büyük ve önemli hiçbir şeyin olmadığını ilan etmiş olur.

Tekbir, büyüklük vasfının sadece tek, doğmamış, doğrulmamış, eşi ve benzeri olmayan ve her şeyi yaratan Allah Teala'ya ait olduğunu ilan etmektir. Allah'ın azametinin, kudret ve saltanatının her tarafa duyurulmasıdır. hadis-i şerifte tekbirin fazileti anlatılırken, *"yeri ve göğü dolduran bir mahiyette olduğundan"* bahsedilmesi (Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, I, 552, 619; Dihlevî, *Huccetullah*, II, 226) herhâlde bu manaları ihtiva etmesinden dolayıdır. Onun zikir değerinin yüce olması da buradan kaynaklanmaktadır.

Tekbir, aynı zamanda bir zikirdir. Hem de Hz. Peygamber'in haber verdiğine göre, Allah Teala'nın en çok sevdiği şu dört zikirden birisidir: "*sübhânallah, el-hamdü lillâh, lâ ilâhe illallah, Allahu ekber*." (Dihlevî, *Huccetullah*, II, 224)

Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Allah Teala, kullarından kendisini tekbir getirerek

ululamalarını istemektedir:

"Ve şöyle de: Hamd o Allah'a ki, hiçbir çocuk edinmedi, mülkte ortağı yoktur, aciz olmayıp bir yardımcıya da ihtiyacı yoktur. Tekbir getirerek O'nu noksanlıklardan yücelt de yücelt." (İsrâ, 17/111)

"Size yolunu gösterdiğinden dolayı, Allah'ı tekbir ile yüceltesiniz." (Hac, 22/37)

İşte ezanın sözlerinin bir başka zikirle, mesela "el-hamdü lillâh" veya "sübhânallah" ile değil de tekbir ile başlaması, son derece manidardır. Çünkü tam hayatın akışı içinde ve insanın belki gaflet anında iken birden tekbirin sarsıcı ifadelerinin gökte yankılanmasıyla birlikte insan, en büyük ve en önemli olanın hatırlatılmasıyla kendine gelmektedir. En büyük otoritenin ve gücün Allah olduğunun ilan edilmesiyle tekbirler, insanı uyaran ve şuurlandıran ulvi bir ikaza dönüşmektedir. Bu iki kelimelik başlangıç ibaresiyle ezan, akıl ve vicdanlara seslenmektedir. 'Kim olursan ol, ne olursan ol, dur ve dinle! Allah en büyüktür! O'ndan başka bir büyük yoktur!' dercesine, varlığın en önemli sırrını ilan ediyorcasına bir vurgudur bu.

Yahya Kemal, ezan sesi arşa yükselip akseyleyince bütün ruhların Yüce Allah'ı gördüğünü, O'nu hissettiğini düşünür ve bunu şu beyitle edebî bir zevke dönüştürür:

"*Ervâh cümleten görür Allahu Ekber'i,*
Akseyleyince arşa lisân-ı Muhammedî"
(Yahya Kemal, *Eski Şiirin Rüzgârıyle*, 44)

Yaratan, yaşatan, nimet veren, kâinatı idare eden, tabiata düzen veren bir kudret sahibinden daha ulu, daha büyük kim ve ne olabilir ki? Bu sebeple *"Allahu Ekber"*, insanın aradığı pek çok hakikatin en doğru cevabını verir. İnsanı, fikrin ve düşüncenin en yüksek ufkuna çıkarır. Tekbir, adına fikir denilen gayr-ı ilahî her türlü saplantının, demagojinin ve tartışmanın çöllerinde kalmışlara, hayat veren su olur. Tek bir olan Yüce Hakikatin yollarını gösterir. Milli şairimiz Mehmet Akif, ezan okuduğunda tekbirlerin Mevla'ya yükselmesiyle, varlığın o karanlık sinesinin Sînâ'daki tecelli makamına dönüşeceğini; Allah Teala'nın varlığının bütün azametiyle ve hâkimiyetiyle hissedileceğini düşünür. Ezanların, tesbihlerin ve zikirlerin hep o hâkimiyete duyulan saygının ifadesi olduğunu şu beyitlerle abideleştirir:

"*Döner, "Allahu Ekber" cûşu yükseldikçe Mevla'ya,*
O muzlim sine-i hilkat tecellîzâr-ı Sînâ'ya!
Senin, dem geçmiyor, yâdınla leb-rîz olmadan eb'âd!
Ne müdhiş saltanat yâ Râb, nasıl âsûde istibdâd!
O istibdâda hürmettir ezanlar, subhalar, evrâd.."
(Mehmet Akif, *Safahât* (Ezanlar), 82)

B. Şehadetler

Şehadet, görmek, bilmek ve şahit olmaktır. Şehadet kelimesi, yani kelime-i şehadet, ilk önce Allah'ın varlığını ve birliğini, daha sonra da Hz. Muhammed'in

peygamberliğini kabul ve tasdik etmekten ibarettir. Bu iki unsur, dinin en öncelikli, en önemli ve vazgeçilmez temel inanç ilkesidir. Bu iki husus kabul edilmeden, bir kimsenin Müslüman olması mümkün değildir. Bu sebeple şehadet kelimesi, dinin giriş kapısıdır.

İnsan, mücerret olarak Allah'ı bilmekle mümin olmaz. Her ne kadar O'nun her şeyin Rabbi olduğunu bilse de, bu iman eksik bir imandır. Kurtarıcı, felaha erdirici bir iman değildir. Mümin olabilmek için Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in O'nun elçisi olduğuna iman etmek gerekir. Bu, imanın özüdür. Dinin diğer bütün emirleri ve hususları, bu hakikati eksen alarak şekillenir ve gelişir.

Şehadet kelimesi, Allah'tan başka kulluk edilecek bir varlığın olmadığını ve kulu Hz. Muhammed'in O'nun resûlü olduğunu kabul, ikrar, tasdik ve itiraf etmeyi hep birlikte kapsar. Bir bütün olan kelime-i şehadetin bu iki iman kelimesini kendi başlıkları altında ele alalım.

1. Eşhedü en lâ ilâhe illallah

Kelime-i şehadetin bu ilk ibaresi; 'Düşündüm, bildim, anladım, bütün samimiyetimle kabul ettim ve dilimle de ikrar ediyorum ki, Allah'tan başka ilah yoktur' anlamına gelmektedir. Bu kelimeler, tevhidin en öz ve en anlamlı bir şekilde dile getirilmesidir. Kişinin, Allah'tan gayrı değer verdiği nefsanî ya da afakî her türlü şeyin, O'nun hükmü karşısında bir değer ve önem ifade etmeyeceğinin *"lâ ilâhe"* diyerek reddedilmesi… Daha sonra da bütün kalbî ve aklî kuvveleriyle *"illallah"* diyerek, Rab Teala'nın varlık, birlik, hüküm ve ilahlığının kabul ve ikrar edilmesi… İman hakikatinin en yalın ifadesi; Allah'a bağlılığın en kesin ve özet itirafıdır.

Ezanda tekbirden sonra, tevhidin vurgulanması ne kadar anlamlıdır. Adeta Allah Teala'nın en büyük olduğunu ilandan sonra, müezzinin diliyle bütün beşeriyet ve mahlûkat, O'nun birliğine imanını ikrar ve tasdik ediyor. O'nun bir benzerinin ve eşinin olmadığı ilan edilerek, gerçek imanın nasıllığı açıklanıyor, duyuruluyor ve her varlık bu hakikate davet ediliyor.

Gerek imanda ve gerekse kulluğun bütün alanlarında Allah'tan başkasına yönelmemek ve O'na bir başkasını ortak kılmamak gerekir. Bu, Allah'a karşı kullarının işleyebilecekleri en büyük haksızlıktır. (Lokmân, 31/13) Bu bakımdan şehadetteki tevhid, hem ibadette, hem rububiyette ve hem de sıfatlarında Allah Teala'ya hiçbir şeyi ortak tutmamak adına verilen bir ahittir aynı zamanda. Dinin ve kulluğun sadece O'na has kılınmasının ifadesidir.

Bu hakikati, yani tevhid hakikatini öğretmek ve tebliğ etmek, bütün peygamberlerin temel görevi olmuştur. Bütün hakikat elçilerinin insanları çağırdığı temel inanç, tevhiddir. (Enbiyâ, 21/25) İlk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem'den beridir insanlığın çağrıldığı temel hakikat, ezanda bir kez daha bütün kâinata ilan ve davet olunuyor.

Âdem'in çocukları, yani bütün bir beşeriyet bu hakikate davet ediliyor.

2. Eşhedü enne Muhammeden Resûlüllah

şehadet kelimesinin ikinci hakikatini oluşturan bu ibare 'Ve yine düşündüm,

bildim, anladım ve kalpten kabul ediyorum ki, Hz. Muhammed, allah'ın Resûlü'dür, kitap verilen bir elçisidir. Buna şahitlik eder, herkese ilan ve itiraf ederim' anlamındadır.

Allah'ın mesajlarını insanlığa iletilmek üzere seçilmiş en son insan ve peygamber, Hz. Muhammed'dir. Şu anda yeryüzünde yaşayan herkes, eğer Allah Teala'ya gereği gibi nasıl inanacağını sorguluyor ve ebedi saadete nasıl gidileceğini araştırıyorsa, bilmelidir ki, bu ancak Hz. Muhammed'e bağlanmak ve getirdiklerine inanmakla gerçekleşecektir. İşte ezan, bu hakikati bütün dinleyenlere ve duyanlarına ilan etmektedir.

Aynı zamanda kelime-i şehadetin ikinci yarısını oluşturan *"Eşhedü enne Muhammeden Resûlüllah"* ifadesinin söylenmesi, Hz. Muhammed'in peygamberliğine inanılması, onun getirdiği dinin gereklerinin yapılması ve onun gösterdiği şekilde ibadetlerin yerine getirilmesi gerektiğini ikrar etmektir. Bu ikrar, onun (s.a.s.) tebliğ ettiklerine ve öğretilerine iman ve itaat edileceğine dair söz vermektir. Çünkü iman, itaat etmeyi gerektirir. O (s.a.s.), insanlığa gönderilmiş Son Peygamber; Allah'a karşı kulluğun nasıl yapılması gerektiğine dair sunulmuş örnek insandır. İnsanlık için tamamlanan ve Allah katında kabul görecek olan tek din, Hz. Muhammed'in getirdiği İslam'dır. (Bkz. âl-i İmrân, 3/19, 20; Mâide, 5/3) "*Kim İslam'dan başka bir din ararsa ondan (o din) asla kabul edilmeyecek ve o, ahirette hüsrana uğrayanlardan olacaktır.*" (âl-i İmrân, 3/85) Dolayısıyla kişi "*Eşhedü enne Muhammeden Resûlüllah"* demekle; 'Hz. Muhammed'siz bir din ve İslam anlayışının olamayacağını biliyorum. İman ve ibadetlerim, ancak onun öğretileri doğrultusunda bir anlam ve değer kazanacaktır. Benim peygamberim Hz. Muhammed'dir. Ben, o yüce şahsiyetin ümmetindenim. Peygamberimi biliyor, tanıyor, seviyor ve ona iman ediyorum. O, Allah katından her ne getirmişse, her ne yapmışsa ve her ne demişse haktır, doğrudur ve gerçektir' demiş olmaktadır.

Kurtuluşa ermek ve cenneti elde etmek için muhakkak Hz. Muhammed'e iman etmiş, onun risaletini kabul etmiş olmak gerekmektedir. Ancak böyle bir kabul ve tasdik, kişiyi Müslüman yapar. Hz. Muhammed'siz çıkılan bir yol, yol değildir. Onsuz yolculuk olmaz… Ondan başka yol rehberi de olmaz… Onsuz varılan yer, cennet olamaz. Hatta onsuz sevgi bile, sevgi olmaz. Hele onsuz, ilahî aşk hâsıl olmaz; Allah rızası kazanılamaz. Allah Teala özellikle bu hususu insanlığa açıklamasını Son Peygamber'inden şu ayetle istemektedir: *"De ki, siz gerçekten Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve suçlarınızı bağışlasın."* (Âl-i İmrân, 3/31)

Dolayısıyla ezandaki şehadet kelimeleri bir kez daha bize hatırlatmaktadır ki, bir kimse tevhidi kabul ve tasdik ettiği hâlde, Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmiyorsa Müslüman olamaz. Yalnız müminlere mi? Hayır, ezan genel bir ilandır. Bu gerçekleri her gün hem de beş kez duyan herkesin, artık Allah katında bir mazereti olamaz. Olmayacaktır da.

"Bütün dinlerden üstün kılmak üzere, Peygamberini hidayet ve hak din ile gönderen O'dur. Şahit olarak Allah yeter." (Feth, 48/28)

Bu bakımdan kelime-i şehadetin aynı zamanda ezanın bir bölümünü oluşturması ve her gün defalarca ilan edilmesi manidardır. Ezan bu özelliğiyle

daima canlı ve dinamik bir iman manifestosudur; en pratik tebliğcidir. O, sürekli ve ısrarlı bir tebliğdir.

Hâsılı, kelime-i şehadet bir bütündür; kurtuluşa ermek için yarısına değil, tamamına inanmak gerekir. Buna göre, Allah'a, İslam'a, huzura ve cennete giden yolun başı, Allah Teala'nın tevhidine ve Hz. Muhammed'in risaletine imanı içeren şehadet kelimesinin mana ve muhtevasını kavramaktan ve yaşamaktan geçmektedir. Kur'an'ın ifadesiyle bu gerçek şöyle dile getirilir:

"Ey iman edenler! Allah ve Resûlü size hayat verecek hakikatlere sizi davet ettiğinde ona icabet edin." (Enfâl, 8/24) Ve yine buyuruyor ki: "*De ki, Allah'a ve Peygamber'e itaat edin! Eğer aksine giderlerse, şüphe yok ki, Allah kâfirleri sevmez.*" (Âl-i İmrân, 3/32)

Demek ki, şehadet kelimesinin böyle özgürleştirici ve hayat verici bir yönü vardır. Ezan ise, bu kelimeleri her gün defalarca tekrar ederek, insanlığa, hatta kâinata bir kurtuluş reçetesi olarak sunmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.), dönemindeki kralları İslam'a davet için gönderdiği mektupların başında *"Ben seni İslam'a davet edici kelimeye (şehadet kelimesine) çağırıyorum. Müslüman ol, selamete eresin!"* (Buhârî, "Bed'ül-vahy", 1) şeklinde çağrıda bulunmuştu. O (s.a.s.), *tam ve mükemmel davet*in sahibi ve Son Elçi'dir.

Ezan kelimelerinin muhtevasına gönülden inanan ve yaşayan kimse, Allah'tan başkasına kulluktan kurtulur, gerçek özgürleşmenin bu ilahî sırda gizli olduğunu anlar.

C. "Haydin Namaza"

Kelime-i şehadetten sonra "*Hayye ale's-salâh*" ile namaza davet edilir insan, özgürlüğü perçinleşsin, secdeden miraca yükselsin diye.

Şehadetler, yukarıda ifade ettiğimiz gibi İslam'ın tevhid ve akide yönünün özünü ifade eder. Salih amele dönüşmeyen bir imanın faydası da o kadar olacaktır. Ancak bir de İslam'ın amelî yönü vardır. İman ve amel, bir bütündür. Birbirini besler, gerektirir ve yaşatır. İşte ezan, dinin amelî kısmını namaz ile sembolleştirir. Bütün ibadetlerin özü… Kulluğun simgesi… Dinin direği… Peygamberî ifadeyle *"göz nuru"* namaz ile… Böylece hem İslam'ın iman ve amelden ibaret olduğunu, hem de bu iki hususun birlikte bir anlam kazandığını ilan etmiş olur ezan.

Şehadetler, imanı; namaz ise, ameli temsil eder. Amele dönüşmeyen bir iman, tam olarak işlevini tamamlamış olmaz. Bunun için ezanda amellerin en önemlisi, dinin direği ve ahirette ilk hesaba çekilecek husus olarak namaza vurgu yapılmıştır.

Hayye ale's-salâh ibaresindeki (*hayye alâ*), fiilimsi bir isimdir. Bir şeye teşvik, yönlendirme, çağırma ve özendirme ifade eder. Arapça'da bu kelime, bir güzelliğe, hayra, iyiliğe ve ziyafete davette kullanılır. Acele edilmesi gerektiğini ifade eden bir manayı da içerir. (İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XIV, 222) Bu etimoloji de dikkate alındığında "Haydin namaza!" ile adeta şöyle demektedir ezan: Mademki şehadetle Allah Teala'nın büyüklük, birlik ve ilahlığını kabul ediyorsun, mademki Hz. Muhammed'in risaletini hak olarak ikrar ediyorsun,

öyleyse bu şehadetinin gereğini yap, kulluğa koş, huzura dur ve namazı ikame et! Bu huzur, sükûn ve saadet iklimine acele gel! Sakın bundan ve kulluğundan gafil olma!

Namaz, hem kulluğun hem de Müslümanlığın zirve ibadetidir. Müslümanlığın ve arınma arzusunun en önemli göstergesidir. Küfre karşı bir zırh, kötülüğe karşı bir kalkandır. Namaz en güzel dua, en güzel zikirdir. Kalbin nuru, gönlün süruru, ruhun huzurudur. Kur'an buyuruyor ki: "*Sana vahyedilen Kitabı oku ve namazı kıl. Muhakkak ki, namaz hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah'ı anmak elbette en büyük ibadettir. Allah yaptıklarınızı bilir.*" (Ankebût, 29/45)

Ezanın ortaya çıkış sebebi, namazdır. Ezan gibi anlam ve mana dolu bir kutsal çağrıyla yeryüzünde kendisine davette bulunulan yegâne ibadet de namazdır. Bu bile, namazın ne kadar önemli olduğunu anlamak için yeterlidir. Bu sebeple ezan, Allah'a ve Hz. Muhammed'in peygamberliğine imandan sonra, namaza davet etmekte, bu imanın namazla bedenleşmesini arzu etmektedir. 'Mademki Allah vardır, birdir, yegâne ilahtır; kulu Muhammed'i elçi olarak görevlendirmiştir, öyleyse ey insanlar, iman edin ve gereğini yapın; bunu namazla ile destekleyin, gösterin' demektedir adeta.

"haydin namaza!", böylesine ulvi bir göreve çağrıdır. Ezan bir çağrı ve bir davetse, bunun kime ve neye dair bir davet olduğunu, en açık bir şekilde *Hayye ale's-salâh* ibaresi ortaya koymaktadır. Yapılan çağrının, okunan davetin ilahî huzurda durmaya, namazla huzur bulmaya olduğunu başka bir açıklamaya gerek bırakmadan bu ibare ifade etmektedir.

Sahâbeden bazıları *Hayye ale's-salâh* ibaresini, 'Haydin namaza gelin, namaza koşun, huzurda toplanın' manasına anladıklarından olacaklar ki, müezzinin bunu dedikten sonra *"Semi'nâ ve eta'nâ"* yani "İşittik ve itaat ettik" diyerek icabette bulunurlardı. (İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, 92)

Evet, ezan ilahî bir dile tercüman olarak bir imanı haykırmakla kalmıyor, ardından da "Haydin namaza gelin, huzura durun, namaza koşun!" diye uyarıda bulunuyor. Namaza davet edilmek, ilahî huzurda toplanmak ve namazla huzur bulmak için çağrılmak, ama buna icabet etmemek düşünülemez. Bu yüzden bu çağrıyı duyan herkesin "Evet ya Rabbi! İşittik, duyduk ve icabet ediyoruz. Davetin başımız üstüne" demesi gerekir. Çünkü kurtuluş, bu davete icabet edip huzurda durmakla ve namazla dirilişle mümkündür.

D. "Haydin Felâha"

Felâh, kurtuluş demektir. *"Hayye ale'l-felâh"* yani "Koşun, geç kalmayın, tez davranın, kurtulun!" demek oluyor. "Haydin namaza!" çağrısından sonra "Haydin felâha!" denilerek kurtuluşa davetin anlamı, insanlığın kurtuluşunun iman ve amelden geçtiğinin en veciz ifadesi olmaktadır.

*Huzur*da durarak huzur bulmak, namazla durulmak ve İslam'la kurtuluşa ermek… İşte gerçek diriliş ve hayatın özet ifadesidir bu. Demek ki din, insanı kurtarıyor, demek ki namaz insanı felâha, esenliğe ve huzura taşıyor. Nasıl ki, bedenin gıdaya ihtiyacı varsa; insanı insan yapan ruhun, benliğin de gıdaya ihtiyacı vardır. Namaz ve maneviyat, bu gıdaların başında geliyor. İnsanı

esenliğe, huzura, mutluluğa eriştiriyor ve her türlü bunalımdan, sıkıntıdan kurtarıyor. Namaz buna vesile oluyor. Zira ancak iman ve Allah yolunda geçirilen bir hayat, gerçek kurtuluşun adıdır. İlahî ifadenin teyidiyle: *"müminler gerçekten kurtuluşa ermiştir; onlar ki, namazlarında huşû içindedirler…"* (Mü'minûn, 23/1-2)

Yine başka bir ayetinde de yüce Allah, felâh ile genelde din, özelde namaz arasındaki bağı şöyle ortaya koymaktadır:

"Kurtuluşa erer ancak arınan; Rabbinin adını anan, sonra namaz kılan!" (A'lâ, 87/14-15)

İman ve namaz, kötülüklerden ve gayr-ı insanî her türlü davranıştan insanı alıkoyar. Eğer insanlık gerçek kurtuluşu arıyorsa, dünyasını ve uhrâsını mamur etmek istiyorsa, bu çağrıya kulak versin, diyor ezan. "Haydin kurtuluşa!", insanın mutluluk ve huzur arayışının hem cevabını, hem de yolunu göstermektedir. Bu yolda namaz önemli bir işlev görmektedir. Namazı kaçıran, kurtuluşu kaçırmış gibidir. "Haydin namaza!" ve "Haydin felâha!" peş peşe gelmektedir ezanda. Ve böylece ezan, vakti girmiş namazı eda etmemenin, ne kayıplara yol açacağını da peşi sıra ilan etmiş oluyor.

İslamiyet, mutlu ve huzurlu insanı inşa etmek istiyor. Kalbiyle, vicdanıyla, diliyle, gözüyle, bedeniyle ve ruhuyla temiz insanı… "Nefsini (kendini) bilen Rabb'ini bilir" anlayışının yeşerttiği insanı… Ve böyle insanlardan müteşekkil iyilik timsali toplumları oluşturmak istiyor… Kötülüğe geçit vermeyen, bütün duygu ve düşünceleri rahmanî iyiliğe ayarlanmış toplumların oluşmasını istiyor… İslam'ın amacı böyle bir fert ve toplum kurmak… Bu sebeple de bütün öğretileri bu amaca matuf olarak şekillendirilmiş Yüce Yaratıcı tarafından. İşte ezan, "*Hayye ale'l-felâh*" çağrısıyla bu hakikati ilan etmekte ve bütün insanlığı bu eşsiz gerçeğe davet etmektedir. Felâh, bütünüyle İslam'dır; İslam'ı yaşayanların ulaşacağı bir nimet ve varacakları makamdır. Felâh, İslam'ın bir diğer adıdır. Dünya ve Ukbâ kurtuluşunun anahtarıdır. İslam'sız insan nedir ki?

Evet, dinin muhatabı insandır. Hem de aklî melekeleri yerinde olan insan. Din, iman ve ameliyle insana bir kurtuluş reçetesi sunuyor. Bunun için din vardır, İslam vardır, Peygamber vardır, Kitap vardır ve ezan vardır. İşte ezan bu hakikati "Haydin kurtuluşa!" çağrısıyla bir kez daha ilan ediyor. İçinde Allah'a ve Peygamberine imanın olmadığı kurtuluş vadeden her düşüncenin batıl ve sahte olduğunu duyuruyor. İmansız ve amelsiz bir kurtuluşun asla mümkün olmadığını; böyle bir düşüncenin ancak insanı hüsrana götüreceğini ilan ediyor. Zira *felâh*ın zıt anlamlısı, hüsrandır, dünya ve ukbâda perişanlıktır.

Felâh, tarlayı sürmek, istenmeyen şeyden kurtulmak, kurtuluş, gayeye ulaşmak ve mutluluk gibi anlamlar içeriyor sözlükte. (Dini Kavramlar Sözlüğü, s.342) Bu kelimeden türeyen *fellâh*, çiftçi demektir. Tarlayı süren, emek veren, alın teriyle ıslatan ve sonunda emeğinin ve terinin karşılığını ürün olarak alan çiftçi… Tıpkı bunun gibi "*Hayye ale'l-felâh*", iman etme ve bu imanın gereği amelleri bu dünyada yerine getirme emeğinde bulunan mümin kimsenin, hem bu dünyada elde edeceği iyilikleri, hem de ahirette ebedî kurtuluş hasadına kavuşmasını hatırlatıyor. Felâhı sağlayacak olan İslam'dan başka bir şey değildir diyor ezan. İmanıyla… şehadetiyle… Peygamberiyle… Namazıyla… Ameliyle… Kurtuluşun

ve huzurun adresini gösteriyor.

Ezandaki “Haydin kurtuluşa!” çağrısı, içerdiği mana, davet ettiği güzellikler ve akıbet bakımından bir müjdeyi de beraberinde getiriyor. Bu çağrıyla ezan, aynı zamanda bir müjdeye dönüyor. Hz. Peygamber’in davet mektuplarındaki *“Müslüman ol, selamete eresin (kurtulasın)!”* (Buhârî, “Bed’ül-vahy”, 1) çağrısındaki hakikatin beyanı, akıbetin ilanı gibi. Müjde ve ceza bir arada… Seçim ise eşref-i mahlûkat olan insana bırakılmış.

Allah Teala’nın emirlerine saygı ile bağlı olan, dünyada ve ukbâda Rabbin rızasını hayatın merkezine koyan ve ebed yurdunda O’nun bağışlamasını ana gaye edinen her insan için, “*Hayye ale’l-felâh*” müjdesinde heyecana ve ümide sevk eden derin bir mana bulunur. Ve gerek dünyada gerek ahirette *felâh*a ulaşmak isteyenlerin tek bir yolu vardır, o da İslam’a sımsıkı sarılmaktır. Zira *felâh*, kendisinden başka büyük olmayan Zat’ın kapısındadır.

E. “Namaz Uykudan Hayırlıdır”

Sadece sabah ezanlarında bir uyarı, uyuyanlara son bir hatırlatma cümlesi olarak “*es-Salâtü hayrun mine’n-nevm* (*Namaz uykudan daha hayırlıdır*)” diye seslenilir. Uykudan uyanırken daha, ezan insanlara ve kâinata kulluk şuuruyla geçirilmesi gereken bir günün daha başladığını haber verir. Daha kişi yatağından ve bir çeşit ölüm olan uykusundan kalkarken, ezan ona ibadeti, Allah’ı, iyiliği ve hayırlı işleri hatırlatır. Eğer kişi daha uyumaya başlarken gönlü Allah’a ve ibadete yönelik yatmışsa, hemen bu mesajı alır ve Rabbin huzuruna koşar. Adeta ruhu uyanık kişiyi, bedenine dokunarak uyandırır gibi…

“*Namaz uykudan daha hayırlıdır*” derken müezzin, ona bir hatırlatma ve bir de müjde verir. Namaz ibadetinin önemini hatırlatırken, en hayırlı işi yapacak olmasının da muştusunu olanca coşkusuyla ilan eder. ‘Ey uyuyan kimse! Ey örtüsüne sarınıp bürünen kişi! Kalk ve uyumayan, daima diri ve canlı olan Allah’a koş’ dercesine… Ya da ‘Ey uyuyan kimse! Daldığın tatlı uykudan uyan! Namazla senin için hazırlanan ilahî feyiz ganimetini bir gör. Ne büyük hayırlar, ilahî lütuf ve ihsanlar namazla sana verilecek’ müjdesini verircesine…

Hayra ermek, kurtuluşu elde etmek için diri ve uyanık olmak gerek. Canlılığın ve uyanıklığın göstergesi, hareket hâlinde olmaktır. Hareket ise, bir şeye doğru gidiş ve yönelişi temsil eder. Müslüman uykudan kalktığındaki hareketi, namaza, kurtuluşa ve ilahî huzura doğrudur. Uyuyan bir nefis, gaflet atmosferindedir. Hatta *“Uyku, ölümün kardeşidir”* (Münâvî, *Feyzu’l-kadîr*, V, 116) buyuruyor Hz. Nebî. Nitekim gerek Kur’an’da (En’âm, 6/60; Zümer, 39/42) ve gerekse Hz. Peygamber’in hadislerinde (Buhârî, “Deavât”, 16; Müslim, “Zikir”, 59) uyku, ölüm olarak nitelendirilmektedir. Ölülerin hareketi olmaz. Oldukları yerde kalırlar. Uyuyan da öyle. Her uykudan uyanış, her yeni gün, yeniden bir diriliş ve yeni bir yöneliş olmalıdır. İşte ezan, bu yönelişin istikametini tayin ediyor ve insana kurtuluş dirilişinin yolunu gösteriyor.

“*es-Salâtü hayrun mine’n-nevm*” çağrısıyla ezan, gündüzün hercümercinde ruhları uyandırdığı gibi, sabahın dinginliği ve uykusunda da bedenleri uyandırır. Yalnız uykudan mı? Hayır; aynı zamanda şehvet ve türlü arzuların yatağından

insanı çekip alır bu ilahî ses. İnsana, bir diriliş muştusu olur, bir hayat nefesi, bir iman sağanağı olur sabahın bu ıssız vaktinde ezan. Böylece "*es-Salâtü hayrun minen'nevm,*" tatlı uyku özelinde dünyevî zevklerden daha hayırlı şeylerin olduğunu hatırlatır insana.

Şayet Müslüman bir beden, sabahları okunan ezanın "Namaz uykudan hayırlıdır" uyarısını duyuyor da uyanmıyorsa, artık gaflet uykusu onu sarmış demektir. Zira "Namaz uykudan hayırlıdır" ibaresinin yalnız sabah ezanında söyleniyor olmasının derin bir anlamı olmalıdır. Bu durum sabah namazının öneminden ve Allah katındaki değerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü bu namaz, Allah'ın özellikle kılınmasını emrettiği bir namazdır. Ve bu namaz, meleklerin hazır bulunduğu ve kılanlara şahitlik ettikleri bir namazdır. Öyle buyuruyor Rab Teala: "*Güneşin batıya kaymasından, gecenin karanlığına kadar, belli vakitlerde namaz kıl, özellikle de sabah namazını. Çünkü sabah namazında gece ve gündüz melekleri hazır bulunur (şahit olurlar)*. (İsrâ, 17/78)"

"Namaz uykudan daha hayırlıdır", hâlâ uyuyor musunuz?

F. Son Tekbir ve Tehlil

Ezan "*Allahu Ekber, Allahu Ekber. Lâ ilâhe illallah.*" ifadeleriyle son bulmaktadır. *Allahu Ekber* ile başlayıp, yine Yüce Kudret'in en büyük oluşuna vurgu yaparak *Lâ ilâhe illallah* şeklindeki tevhid ikrarıyla nihayet bulan kutsal çağrı, âdeta ne adına ve kime yapıldığını tekrarlıyor.

Tekbirlerle başlayıp yine öyle nihayet buluyor ezan. "Allah en büyüktür" O'na bir şey lazım değildir, O hiçbir şeye muhtaç değildir. O, kullarının ibadetlerine de ihtiyaç duymayacak kadar büyüktür. Ve O'nun azametine yakışan bir ibadeti de kimse yapamaz. Bu sebeple ibadetlerin O'na değil, kullarına faydası vardır. Âdeta bu hakikat kulların zihinlerine tekrar tekrar kazınmak isteniyor. Ve sanki deniyor ki, 'O Yüce Zât-ı İlahî'yi ne kadar çok tazim edip ulularsanız, O'nun değil, sizin o kadar çok büyür kıymetiniz. Sizin kıymetiniz, O'nun büyüklüğüne gösterdiğiniz saygı kadardır.'

Buradaki kelime-i tevhidin yani *tehlil*in daha önce geçen şehadet kelimelerinde görüldüğü üzere "*Şehadet ederim ki,…*" ibaresinden bağımsız ve yalın hâlde ilan edilmesi, bunun bir tekrar olmayıp, başka bir şekille Allah Teala'nın birliğinin vurgulanması anlamına geliyor. Burada müezzin, sanki bütün Müslümanlar adına ilan ve davetten, yalın bir hakikatin habercisi ve duyurucusu tavrına geçiveriyor. Hitabını, çağrısını ve davetini bütün bir evrene; inanan ve inanmayanıyla bütün insanlığa ve mahlûkata yönelik bir duyuruya dönüştürüyor: "Allah en büyüktür. Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur."

Bu kelimeler, iman ve ibadete ancak Allah'ın layık ve müstahak olduğunu ilan ediyor. Layıkı vechile kimse O'na ibadet edemese de, O'ndan başka gidilecek bir kapı da bulunmamaktadır. O'ndan başka hiç kimsenin ilahlık taslamaya hakkı yoktur. Çünkü her şeyi sahibi ve yaratanı O'dur. O, kendisinden başka ilah olmayan Allah'tır. En büyüktür.

Ezan bu çağrısıyla, insanlığa bir yöneliş; inanca bir istikamet gösteriyor. Böylece, müminleri namaza davet maksadıyla beraber, tüm insanlığı tevhide,

tekbire, İslam'a ve felâha çağıran özlü bir davet olduğunu hissettiriyor. Özlerine ve peygamberlerinin getirmiş olduğu aslî dinlerine dönmeleri için insanlığa bir çağrı; tekrar tevhide sarılmaları için bir ihtardır bu. Zira bütün peygamberler, gönderildikleri dinin özü itibariyle insanları bir olan Allah'a ibadete çağırmıştır. Ancak insanlar bu saf tevhid akidesini bozmuşlar ya da yozlaştırmışlardır. İşte ezan, bu son kelimeleriyle, sadece Müslümanları değil, bütün insanları içine alacak bir genişlikte tevhide çağırarak son bulur. Bütün kelimelerini iki defa, ama tekbirleri altı defa, tevhidi üç defa tekrarlayarak bu hususlara ayrı bir vurgu yapar.

Ezanın bu yüce hakikatini anlatırken Yahya Kemal, onu bir "emir" yani yüce bir iş, bir Allah buyruğu olarak değerlen-direrek şöyle şiirleştirir:

"*Emr-i bülendsin ey ezân-ı Muhammedî,*
Kâfi değil sadâna cihân-ı Muhammedî."
(Yahya Kemal, *Eski Şiirin Rüzgârıyle* (Ezan-ı Muhammedî), 43)

Şairin de burada ifade ettiği gibi ezanın, Müslümanları namaza davet eden bir çağrı olmanın ötesinde, bütün insanlığa seslenen bir yönünün bulunduğu aşikârdır. O, tekbir ve tehlilleriyle Allah'ın en büyük olduğunu, her şeyin üstünde olduğunu; eşi ortağı olmadığını ve hayatta O'ndan başka tapılacak, kulluk yapılacak varlık bulunmadığını hatırlatmaktadır.

Mademki Hz. Muhammed (s.a.s.) "bütün insanlara gönde-rilmiş" bir Allah elçisidir; mademki "bütün yeryüzü ona mescit kılınmıştır", (Bkz. Buhârî, "Salât", 56) öyleyse ezan davetinin muhatabı bütün insanlıktır. onun içerdiği hakikatler, bütün insanlık içindir.

Netice itibariyle ezan, kelimelerinin içerdiği mana ve muhteva bakımından hem namaz için bir duyuru; hem de İslam için bir çağrı olmaktadır. Esas işlevi namaza çağrı olmakla birlikte, diğer taraftan İslam'ın özünü ve temel değerlerini ilan etme görevi de bulunmaktadır. (Dihlevî, *Huccetullah*, I, 682) Allah'ın varlığını, yüceliğini ve birliğini, Hz. Muhammed'in O'nun elçisi olduğunu ve asıl kurtuluşun bu doğrultuda yaşanan bir hayatla elde edilecek ahiret mutluluğunda olduğunu herkese duyurmaktadır. Bütün insanları ebedî kurtuluşa ve mutluluğa çağırır. Bu mana ve muhtevasıyla ezan, Müslümanlar için bir iman yenilemesi, insanlık için bir hakikat beyanı ve herkes için bir uyarıdır, öğüttür.

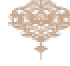
Her Müslüman, ezan kelimelerini anlamanın ötesinde yaşar, yaşamalıdır. Zira her hâliyle, her kelimesiyle, her vurgusuyla ve her duygusuyla onu anlar. Ezanı sadece kulağıyla değil, yüreğinin derinliklerinde hisseder. Her zaman ve her yerde… Hangi milletten ve hangi coğrafyadan olursa olsun… Bu çağrının ezan olduğunu bilir Müslüman. En yakını gibi, kendisi gibi, bir bayrak gibi tanır onu. Anlar ne demek istediğini, bilir ne manaya geldiğini. Kutsal çağrıdır ezan; kutsala çağrı, kurtuluşa davet, namaz vaktinin ilanıdır o. Bu yüzden Müslüman bir gönül, başka bir dil aramaz onu anlamak için. Çünkü ezan, zaten bilip inandığı ve yaşadığı İslam'ın özeti, canlı tebliğcisidir. Ve onu, ilk defa Medine'de, Peygamber Mescidinde, Hz. Peygamber'in emriyle, Hz. Peygamber'in huzurunda Bilâl'in okuduğu şekliyle ister. Zira bilir ki her Müslüman, ezan, Hz. Peygamber'in Bilâl'e

okuttuğu şekliyle ezandır. Bu hâlin dışındaki bir şey, onun yerini tutmaz ve Muhammedî olamaz. Bunun için ezanı, ezân-ı Muhammedî olarak ister, Resûl-i Ekrem'in ümmetine öğrettiği şekilde bilir.

Öyle olmuştur da. Ezân-ı Muhammedî, o günden bugüne, bu kutsî lafızlarla okunmaya devam etmektedir. Çünkü ezanın dili, "*lisân-ı Muhammedî*" (Yahya Kemal, *Eski Şiirin Rüzgârıyle* (Ezan-ı Muhammedî), 43) dir. Dünyanın her yanında her an okunmakta olan ezan, sanki Resûl-i Ekrem'in emriyle Bilâl-i Habeşî okuyormuşçasına canlı ve tazeciktir. Ezan okunmaya başlandığında, onu okuyan bir Bilâl, okunduğu yer bir Medine ve onu dinleyenler de bir sahâbî gibidir. Yani bir Müslüman için ezan, o kadar taze, o kadar tarihîdir.

İslam'ı kabul eden her millet gibi bizim ecdadımız da, bidayetinden beridir ezanı bu hâliyle, Muhammedî ezan olarak okumuş ve okunmasına itina göstermiştir. Milletimiz onun kelimelerini, İstiklal Marşı'na bile konu etmiştir. *"Şehadetleri dinin temeli"* olan ezanın, yurdumuzun üzerinden eksik olmaması için var güçleriyle mücadele vermiş ve vermektedir. Zira ezanı ifade eden kelimeler, nice mukaddes hatıraları, nice tarihî hakikatleri ve nice kültürel değerlerimizi bize taşırlar. Kundaktaki yavrulardan, cephedeki vatan evladına kadar her Müslüman'ın kulağı, gönlü ve kalbi bu kutsal kelimelerle dosttur, tanışıktır ve yarendir. Zira ezan sesi, asırlardır milletimizin sesi olagelmiştir. Günde beş defa minarelerden yüreklerimize akan çağlayanlar şeklinde bize kim olduğumuzu hatırlatır, bize güç verir, bizi bir ve diri tutar.

Peki, ezanı duyduğu anda bir Müslüman ne yapmalıdır? Nasıl davranmalıdır? Ve hangi duayı okumalıdır? Şimdi bu hususlara bakalım.

Ezan Duası ve
Ezana Saygı

Ezan bir yandan Müslüman yürekleri ilahî huzura davet ederken, diğer yandan bütün kullara kurtuluş ve huzurun yolunu gösterir. Bu bakımdan onu duyan her Müslüman'ın ve hatta her insanın, ezana kayıtsız kalmaması gerekir.

"Allah'ım! Senin verdiğini engelleyecek yoktur;
engellediğini de verecek yoktur." (Buhârî, "Deavât", 18)

Ezan, tekbir, şehadet, tehlil ve namaza çağrı kelimeleriyle bir iman ikrarından başka bir şey midir? İman ve amelin insanı götüreceği yer, dünya ve ahiret saadetinden başka bir yer midir?

Dua, kuldan Allah'a bir arz, her şeye gücü yetenden bir niyazdır. Bazen bir damla gözyaşı, bazen bir yürek sızısı ve bazen de bir yetimin başını okşamaktır dua. Bir yakarış, bir haddini bilme, aczini idrak etme hâlidir dua. Kadir-i Mutlak olan Allah'a "*gönülden ve gizlice bir yakarış*" (A'râf, 7/55) ya da "*korkarak ve umutla*" (A'râf, 7/56) O'na yönelişin adıdır dua.

Dua, "*Şayet kullarım, sana benden sordularsa, gerçekten ben çok yakınımdır. Bana dua edince, duacının duasını kabul ederim. O hâlde onlar da benim davetime koşsunlar ve bana hakkıyla iman etsinler ki, doğru yola gidebilsinler.*" (Bakara, 2/186) ilahî buyruğundaki beyanla, Rabbi tanımak, O'na iman etmek ve kimden istenmesi gerektiğinin şuurunda olmaktır. Bu hâle ermiş kullar, "*Sadece sana kulluk ederiz ve sadece senden yardım dileriz*" (Fâtiha, 1/5) ayetinde ifade edilen yüce bir bilinçle hareket ederler.

Bu bakımdan dua, imanın hazzını duymaktır. Allah'ın ekberiyetinin, her şeyden büyük, en büyük olduğunun idrakinde olmaktır. Sığınılacak yegâne makamın O olduğuna iman etmektir. Allah ile kul arasındaki en önemli iletişim ve ilişkinin adıdır dua. Aksi takdirde, *"Rabbiniz: "Bana dua edin ki size icabet edeyim. Çünkü bana kulluk etme kibirlerine yediremeyenler, alçalmış olarak cehenneme gireceklerdir" buyurdu."* (Mü'min, 40/60) şeklindeki Kur'anî uyarının akıbetine düşülür. Çünkü kulluk sadece O'na yapılır ve istenecek O'ndan istenir: "*Gerçek dua O'nadır. O'nun dışında yalvarıp durdukları ise onlara hiçbir şeyle cevap veremezler.*" (Ra'd, 13/14)

Bir rivayette ifade edildiği üzere dua, "*rahmet kapılarının anahtarıdır.*" (Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, III, 722) Rahmete vesile olan dua, diğer yandan kulun dünyanın binbir bela ve musibetine; sayısız sıkıntı ve çaresizliğine karşı bir "silah" gibi Allah'a inananları korur ve savunur. (Bkz. Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, II, 722) Dua, insan için önemlidir; bir ihtiyaç ve kendisine bir değer katma amelidir. insan dua ettikçe kulluğu ve Hak Teala nezdindeki kıymeti artar. *"De ki: "Duanız olmasa Rabbim size ne diye değer versin?"* (Furkân, 25/77) ayet-i kerimesi, duanın hem ibadetlerin özü olduğunu hem de kulluğa kattığı bu değerin önemini ortaya koymaktadır.

İnsan her durum ve şartta, ihtiyaçlarını ve isteklerini karşılayabilecek yegâne güç sahibi olan Yüce Allah'a yönelmeli, yalnız O'ndan yardım istemeli, O'nun hoşnutluğunu gözetmeli ve O'nun razı olacağı bir hâl içinde bulunmalıdır.

Binaenaleyh ezan okunuyorken de, kulluk şuurunun zirvesi olan dua hâlinde bulunmalı; bu lâhuti anı, dua huzuruyla değerlendirmeliyiz.

A. Ezan Duası

Ezan, ihtiva ettiği kelimelerin manasıyla iman ve amel bütünlüğünü en veciz şekilde ortaya koyar. O bir yandan Müslüman yürekleri ilahî huzura davet ederken, diğer yandan bütün kullara kurtuluş ve huzurun yolunu gösterir. Bu bakımdan onu duyan her Müslüman'ın ve hatta her insanın, ezana kayıtsız kalmaması gerekir. Müezzin tarafından İslam'ın bu ses bayrağı taşınırken, her akıl sahibi insanın ona dikkat kesilmesi, her şeyden önce kendi yararına bir davranıştır. Ezan, tam bir iman kelimesi, bir inanç bayrağıdır. Ezan, bir çağrı olmaktan çok öte bir mananın simgesidir.

Bu bakımdan ezanı duyan her müminin başta onu büyük bir saygı ve edep içinde dinlemesi gerekir. Bu ilahî davete kulak vermemek, okunurken onu dikkate almamak, her şeyden önce Müslüman'a yakışmaz.

Ezana kayıtsız kalmamalıdır insan. Kendisini *En büyük Olan Allah*'ın davetlisi olarak görmeli, o okunurken önem verdiği her neyse ve her kimse ondan daha büyük olan Allah'ı hatırlamalıdır. Ezanı duyduğu anda her şeyden büyük, En Büyük olan Allah'ın huzuruna çağrıldığını idrak etmelidir. Kulak vermeli, gönlünü açmalı, yürekten dinlenmelidir ezan.

Ezana saygı, ezanı dinlemek ve ezanı yaşamak, Kutlu Nebi'nin hem sünnetidir hem de ümmetine emridir. Nitekim bir keresinde Peygamber müezzini Bilâl, yine bütün ruhuyla ve içtenliğiyle ezan okumuştu. Her biri ayrı bir yıldız değerinde olan ashâbıyla birlikte büyük bir huşu içinde ve âdeta gözlerini kırpmadan bu ulu çağrıyı dinledikten sonra Resûl-i Ekrem (s.a.s.), ezanın getirdiği rahmet ikliminden dinleyenlerin nasıl hissedar olacaklarına dair şu müjdeyi bahşedivermişti: *"Kim bunun gibi, ezanı cân u gönülden inanarak aynısını söylerse cennete gider."* (Nesâî, "Ezân", 34; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 352)

Bu peygamber müjdesinden de anlaşıldığı üzere ezan, sadece müezzinin çağrısında yankılanan bir ses değil, her müminin yüreğinde hissedilen bir nefes olmalıdır. Bu ilahî seda, içinde ilahî bir nefha taşıyan her insanın ruhunun derinliklerinde yankı bulmalıdır. Ancak böyle bir ezan dinleme insanda istenen etkiyi yapacak, ona manevî hazlar yanında ebedî nurlar bahşedecektir. Hz. Resûl (s.a.s.), bu sebeple olsa gerektir, ezanın sadece müezzinin bir daveti olarak dinlenilmesini değil, aynı zamanda işiten her müminin ona yürekten iştirak ederek benliğinde özümsemesini tavsiye etmektedir.

Her hususta insanlığın biricik örnekliği olan Kutlu Nebi, ezanı dinlerken nasıl davranmamız gerektiğini şu ifadeleriyle öğretmiştir: "Müezzin *Allahu ekber, Allahu ekber* dediği zaman sizden kim *Allahu ekber, Allahu ekber* derse; müezzin *Eşhedü enlâ ilâhe illallah* dediği zaman *Eşhedü enlâ ilâhe illallah* derse; müezzin *Eşhedü enne Muhammeden Resûlüllah* dediği zaman o da *Eşhedü enne Muhammeden Resûlüllah* derse; müezzin *Hayye ale's-salâh* dediği zaman *lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh* derse; müezzin *Hayye ale'l-felâh* dediği zaman *lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh* derse; müezzin *Allahu ekber, Allahu ekber* dediğinde *Allah ekber, Allahu ekber* diye tekrar ederse; sonra müezzin *lâ ilâhe illallah* dediği zaman o da bütün kalbiyle *Lâ ilâhe illallah* derse, cennete girer." (Müslim, "Salât", 12. ayrıca bkz. Buhârî, "Ezân", 7)

İşte ezanı dinleme usulünü ve ezanı gereği gibi dinleyene bahşedilecek en kıymetli mükâfatı, Kutlu Resûl böyle ifade ediyor. Ezanın, o kutlu sesin ve o iman bayrağının, kendisini hakkıyla dinleyeni elinden tutup götüreceği son noktanın, cennet olduğunu müjdeliyor. Ezanın dünya ve ukbâ için nasıl bir kurtuluş reçetesi olacağının yolunu yordamını bu şekilde beyan ediyor. Ezanı böyle dinlemek, yürekten ona iştirak etmek ve gereğini yapmak, kişinin mümin olduğunun göstergesidir. Çünkü ezan, tekbir, şehadet, tehlil ve namaza çağrı kelimeleriyle bir iman ikrarından başka bir şey midir? İman ve amelin insanı götüreceği yer, dünya ve ahiret saadetinden başka bir yer midir?

Ezanı dinleyen kişinin tekbir, kelime-i şehadet ve kelime-i tevhid gibi iman

kelimelerine yürekten icabet edip tekrarlarken, diğer yandan da *Hayye ale's-salâh* ve *Hayye ale'l-felâh* ifadelerinden sonra *lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh* demesi ne kadar anlamlıdır. İnsanın namaza ve kurtuluşa çağrı ifadelerinin akabinde '*bütün yönelişler, değişimler, bütün güç ve hareket ancak Allah'ın iradesiyle mümkündür*' manasındaki *"havkale"* ifadesini hatırlayıp söyle-mesi, her şeyiyle Allah'a teslimiyetin bir ifadesinden başka nedir ki! Bu, En Büyüğün Rabliği karşısında kendi acizliğini, zaaflarını velhâsıl kulluğunu hatırlamanın bir göstergesi ve ikrarıdır. Kişiye niyet ettiği, yapmaya kalkıştığı veya başladığı işi bitirebilmesi için gerekli olan kuvveti ve azmi ancak Allah verecektir.

"Havkale" yani *lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh* demek, aynı zamanda yapılan davete icabet etmek için bir istek ortaya koymak demektir. Lisan-ı hâl ile âdeta şöyle duada bulunmuş oluyor insan: "Eğer Allah dilemezse, o En Büyük istemezse, bana bu kuvveti ve gücü vermezse, beni buna yöneltmezse, ben namaza gelemem. Kâdir-i mutlak yönlendirmezse, beni buna hareket ettirmezse, ben hiç yapamam. Namaz gibi önemli bir ameli hakkıyla yerine getiremem. Ey her şeye gücü yeten mutlak kudret sahibi! Bana, bu davete icabet edebilmek için güç ve yöneliş ver." Çünkü *havl* kelimesi, yöneltme ve yönlendirme anlamına gelir; yalnız kuvvetin değil, havlin de ancak Allah'a has kılınması ve ondan beklenmesi, kulun teslimiyetini ifade eden bir tevhid dersidir. Hakkın yönlendirdiği ve istikamet verdiği güçten, insana daima hayır ve huzur gelir.

Sabah ezanını dinleyen Müslüman'ın, müezzinin "*es-salâtü hayrun mine'n-nevm*" demesinden sonra "*sadakte ve berirte"* "doğrusun, gerçeği söylüyorsun" diye karşılık vermesi de sünnettendir. Böylece dinleyici, müezzinle ve daha doğrusu ezanla konuşmasını anlamlı bir şekilde devam ettirmiş olmaktadır. "Namaz uykudan hayırlıdır" diyen müezzinin şahsında ezana mukabelede bulunmuş ve "Doğru söylüyorsun, Allah'a ibadetten daha çok insanın hayrına ne olabilir?" diye karşılık vermiş olur.

Ezanı bu şekilde müezzini tekrar edip, *"Lâ havle…"* duasıyla mukabelede bulunmak suretiyle dinledikten sonra, sıra ezan duasına gelecektir. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.s.), ezanı usulüne göre dinleyip sona erdiğinde yapılacak duanın, Yüce Allah tarafından kabul edileceğini bildirmektedir. (Ebû Dâvûd, "Salât", 36) Zaten *davet* ve *dua*, aynı kökten türeyen kelimelerdir. Davet Allah'tan; dua kuldan. Ne güzel bir iletişim. Ezan, Hakka ve namaza davettir. O okunurken ve sonrasında yapılan dua da, kulun bu davete gönülden cevabıdır. Ezan okunurken, tamamlanırken ve ardından veda ederken de dua etmek gerekir. Bu sebeple ezan bittikten sonra, Hz. Peygamber'e salat ve selam getirildikten sonra yine Peygamber Efendimizin öğretmiş olduğu şu ezan duası okunur:

اللَّهُمَّ رَبَّ هَذِهِ الدَّعْوَةِ التَّامَّةِ وَالصَّلَاةِ الْقَائِمَةِ آتِ مُحَمَّدًا الْوَسِيلَةَ

وَالْفَضِيلَةَ وَابْعَثْهُ مَقَامًا مَحْمُودًا الَّذِي وَعَدْتَهُ

"Allahümme Rabbe hâzihi'd-da'veti't-tâmmeh, ves-salâti'l-kâimeh, âti Muhammedeni'l-vesîlete vel-fadîlete, veb'ashü makâmen mahmûdenillezî veadteh."

(Buhârî, “Ezân”, 8. Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, “Salât”, 37; Tirmizî, “Mevâkît” 43; Nesâî, “Ezân” 38; İbn Mâce, “Ezân” 4)

Bu duanın manası şudur: *“Ey şu eksiksiz davetin ve kılınacak namazın Rabbi olan Allah’ım! Muhammed’e vesileyi ve fazileti ver. Onu, kendisine vadettiğin makâm-ı mahmûda ulaştır.”*

Bazı kaynaklarımızda duanın sonunda bir de:

إِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ *“İnneke lâ tuhlifü’l-mîâd (Şüphesiz ki, sen vaadinden dönmezsin)”* ilâvesi bulunmaktadır. (Bkz. İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, II, 95)

Hz. Peygamber (s.a.s.), ezanı yukarıda açıklandığı şekilde dinleyip sonunda da kendisine salavat getirerek böyle dua edene, kıyamet gününde şefaatinin vacip olduğu müjdesini bahşetmektedir. (Buhârî, “Ezân”, 8; Tirmizî, “Salât”, 43) Yaygın olarak bilinen bu duanın dışında yine Peygamber Efendimizden gelen başka ezan duaları da bulunmaktadır. Hadis kitaplarımızda kaydedilen bu duaların da ezanın sonunda okunmasında veya kişinin niyazda bulunmak isteği hususlarda dua etmesinde bir sakınca görülmemektedir.

Söz konusu ezan duasını anlamak bakımından burada geçen bazı ibareleri açıklamak yerinde olacaktır. Mesela duadaki *eksiksiz, tam davet*in ne anlama geldiğini izah etmek gerekecektir. Buradaki *davet*, ezandır ve ezanın kelimeleriyle ifade edilen manadır. İnsanları, Allah’ın varlığı ve birliğine, Hz. Muhammed’in O’nun Resûlü olduğuna iman etmeye davettir. Ezanın kelimelerinde ifade edilen tekbir, tehlil ve şehadetlerdeki hakikatlere davettir. Bu hususlar, tam ve kâmil bir imanın unsurlarıdır. Yüce Allah tarafından *‘tamamlandığı ve kemale erdirildiği’* ifade edilen dinin (Mâide, 5/3) bütün imanî unsurları, ezanın bu kelimelerinin içine girmektedir.

Yine buradaki *tam davet*, ezanla kendisine çağrılan namazla *mirac*a davettir. Rabbin huzuruna yükselmeye, huzur-ı ilahîye davet! Nitekim daha önce izah edildiği üzere ezan kelimeleri, insanları tevhide ve Peygamber’e imana, namaz ile simgeleşen amele ve sonuçta da dünya ve ahiret kurtuluşuna çağırmaktadır. Böylece ezan, insanın iman ile yücelmesini ve salih amelle kemalini amaçlayan İslam dininin özet ifadesi olmaktadır. Bu sebeple âlimlerimiz ezanın *tam davet* olmasının, onun iman ve amel bütünlüğü bağlamında İslam’ın özünü teşkil eden bu hususları kapsaması anlamına geldiğini ifade etmişlerdir. Kelime-i tevhid ve kelime-i şehadetin ezanda bulunması yanında, ezandaki bu kelimelerle ifade edilen hususların kıyamete kadar değişmeyecek, bozulmaya uğramayacak ve kâmil din olarak devam edecek olmasındandır. Ezan, tam ve mükemmel olan İslam inancının özünü ve özetini temsil etmektedir. Zira Allah katında kabul görecek yegâne din, İslam’dır. (Âl-i İmrân, 3/19) Bu bakımlardan ezan, *tam bir davet* olmaktadır.

Ezan duasında Hz. Peygamber’e verilmesi istenilen *vesile*, hadislerde işaret edildiği üzere cennetteki yüce bir makamın adıdır ve Allah’ın kullarından yalnızca birisine layık görülmüştür. (Müslim, “Salât”, 11; Ebû Dâvûd, “Salât”, 36; Münâvî, Feyzu’l-kadîr, I, 473) Ezan duasındaki *fazilet* de, Hz. Peygamber’e verilmesi niyaz edilen diğer bir ahiret makamıdır.

Makâm-ı mahmûd ise, oraya müstahak olanın herkes tarafından övüleceği bir başka yüce makamdır. Bu makam Allah Teala’nın Kur’an’da Peygamberine

vereceğini vadettiği şefaat makamıdır. (Bkz. İsrâ, 17/79) Hz. Peygamber'e ümmetine şefaat etme yetkisinin verileceği ve şefaatinin kabul edileceği konumun adıdır "*Makâm-ı mahmûd.*" (Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'an", 17) Resûl-i Ekrem, birçok hadislerinde Makam-ı mahmûd'dan bahsetmiş, vasıflarını anlatmış ve nasıl şefaat edeceğini açıklamıştır. (Bkz. Buhârî, "Tevhid", 24; Dârimî, "Rikâk", 80; Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'an", 17; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, 95)

Biz ümmetine ahirette şefaatçi olması için, ezan duasında geçen bu makamların Hz. Peygamber'e verilmesini Yüce Rabbimizden dua ve niyaz ediyoruz. Dolayısıyla Hz. Peygamber'e verilmesi istenilen bu makamlar ve yetkiler, aslında dolaylı olarak dua edenin kendisi için istediği güzellikler ve nimetler olmaktadır. Zira bu duanın sonunda Hz. Resûl'ün, *'böyle yapan kimseye ahirette şefaatçi olacağını'* beyan etmiş olması, yapılacak duanın ve istenilecek makamların kendisi için olmayıp, ümmetine şefaat etmesine vesile olacağına delalet etmektedir.

Nitekim bir hadisinde Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuşlardır: *"Müezzini işittiğinizde, onun dediğini siz de söyleyin. Sonra bana salâvat getirin. Çünkü kim bana bir defa salâvat getirirse, Allah da ona o salâvat sebebiyle on sevap verir. Sonra Allah'tan benim için vesile'yi isteyiniz. Çünkü vesile, Allah'ın kullarından (sadece) birine nasip olan cennette bir makamdır. Umarım ki, o bir kişi ben olurum. Her kim benim için vesileyi isterse, ona şefaatim vacip olur."* (Ebû Dâvûd, "Salât", 36)

B. Ezana Saygı

Ezana saygı, her şeyden önce, Hz. Peygamber'in öğrettiği şekilde ezanı büyük bir huşu içerisinde dinlemek, müezzine icabet etmek, sonunda da Hz. Peygamber'e salat ve selam getirerek öğrettiği duayı okumakla gerçekleşecektir. Bu şekilde davranmak, Hz. Peygamber'in sünnetidir ve ümmetine tavsiyesidir. Peygamberimiz (s.a.s.), ezanı duyar duymaz, ona kulak vermiş, gönlünü vermiş, müezzinin ifadelerini tekrar etmiş, akabinde duaya durmuştur. Daha sonra bu ilahî davetin çağırdığı namaza, kulluğa, salih amellere icabet ederek, gereğini yerine getirmiştir. Böylece ezana saygının nasıl olacağını bizlere öğretmiştir.

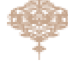
Ezan kelimelerinin gönülden tekrarı ile müezzine iştirak etmek, böyle ruhanî bir coşku ve manevî neşe içinde yapılmalıdır. Ezana ve ezandaki hakikate karşı sevgi ve saygı gösterildiği takdirde, aynen ezan okumuş ve müezzinlik yapmış gibi sevap kazanmak da mümkündür. Nitekim sahâbeden birisi Hz. Peygamber'e gelerek, müezzinlerin kazandıkları sevaplardan kendilerinin nasıl nasibdâr olabileceklerini öğrenmek istemiş, hatta biraz da serzenişte bulunarak şöyle demişti: "Ey Allah'ın Resûlü! Müezzinler (ezan okuyarak kazandıkları sevapla) fazilet olarak bize üstün geliyorlar." Bunun üzerine Allah Resûlü (s.a.s.), *"Sen de onların söylediklerini tekrar ederek, bitirince dilediğin duayı yap. Böylece sana da (aynı sevap) verilir."* (Ebû Dâvûd, "Salât", 36; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 171) buyurarak, onun şahsında hepimize bu rahmet ikliminden hissedar olmanın yolunu göstermişti.

İşte bu sebeplerden ötürü, kutsî çağrının ulvî hakikatleri ifade eden kelimelerini duyduğumuzda, onun üzerimize bir rahmet tülü gibi serdiği nurlu atmosferden

istifade edebilmek için, ezana yönelmek ve müezzine icabet etmek gerekmektedir. Nitekim İslam âlimleri, ezan okunurken helada olmak gibi bir mânisi olmayan herkesin, abdestsiz veya cünüp ya da hayızlı olsa bile, müezzini dinlemesinin ve ona icabet etmesinin müstehab olduğunu ifade etmektedirler.

Binaenaleyh ezanın ilk kelimeleri ufukta yankılanmaya başladığı anda mümin, kendini toparlayacak, kulağından çok gönlünü ona açacaktır. Huzur, huşu, kabul ve dua ile ezanı dinleyecektir. Nasıl saygılı davrandığına kanaat ediyorsa, öyle bir hâl alacak ve ezana saygısını gösterecektir. Bu hâl üzere Hz. Peygamber'in öğrettiği şekilde müezzine icabet edecek, sözlerini tekrar edecek, âdeta onunla konuşacak ve ezanı yaşayacaktır. Kutlu Nebi'ye salat ve selam edecek, duaya duracaktır.

Böylelikle ezandan feyz ve ilham alınacak, imanlar tazelenecek, "En Büyük Allah'tır" ifadesi karşısındaki durum ve konumumuz gözden geçirilecektir. Ezana karşı umursamaz insanlardan olmaktan Allah'ın havl ve kudretine sığınılacak, "Allah'ım, emrin başım gözüm üstüne!" şuuruyla hareket edilecektir. Namaz başta olmak üzere vazifeli olduğumuz vecibeler büyük bir teslimiyetle yerine getirilecektir. Böyle yapmakla ezana saygı gösterilmiş ve davete icabet edilmiş olacaktır. Zira az önce de ifade ettiğimiz gibi ezan, İslam ve iman esaslarını içine alıyor ve bu esasların ilan edilmesini sağlıyor. Bu sebepten ezana ne kadar saygı göstersek, önem ve değer versek yeridir.

Ezan ve Namaz Bütünlüğü

Namaz, imanın eyleme dönüştüğünün en önemli göstergesidir. Ezandaki tevhid ve şehadet kelimelerindeki ilkelerin kabulünün hem dilimizle, hem kalbimizle ve hem de hareketlerimizle vücut bulması, iman ve ikrarımızın somutlaşmasıdır.

Resûlüllâh (s.a.s.) buyurdu ki:
“Yeryüzü bana mescit ve temiz kılındı, ümmetimden kime namaz vakti ulaşırsa, (vakit) geldiği yerde namazı kılsın!” (Buhârî, “Salât”, 56)

Ezan, kişiyi namaza hazırlayan, yoğunlaşmasını sağlayan ilahî bir ses, ruhu okşayan ulvî bir nefes, imanı tazeleyen bir zikirdir.

Namaz, Allah Teala'nın: "*İman eden kullarıma söyle: Namazı dosdoğru kılsınlar…*" (İbrahim, 14/31) buyurarak, defalarca Kur'an'da kendisine imanla birlikte yapılmasını emrettiği ibadet…

Namaz, Resûl-i Ekrem'in *"gözümün nuru"* (Nesâî, "Işratü'n-Nisâ", 1; İbn Hanbel, *Müsned,* III, 128) dediği, en sevdiği ibadet…

Namaz, kulluk davetine icabetle sorumluluk bilincini ifa hareketi…

Namaz, ibadetlerin her çeşidini içeren nuranî bir yüceliş, ruhî bir diriliş faaliyeti…

Namaz, Rabbimizle kurduğumuz en güçlü sevgi iletişimi… Kulun, Allah Teala ile konuşma zamanı… Rabbin huzurunda huzur bulduğumuz, durulduğumuz, O'nu yüreğimizden de yakın hissettiğimiz an…

İftitah tekbiri ile en büyük olan Allah'ın önünde her şey ve her düşünce arkaya atılır. Bir nur ve huzur iklimi her tarafı kuşatır. İman ağacının gölgesi altına girilir. Kulluk şuuru Rabbin rahmetine kavuşur. Ötelere uçar ruh. Yüce Rabbin huzurunda saf saf duran meleklere iltihak edilir. Dosdoğru kılınan bir namaz, böylece kulun miracı olur. Onu alır yükseklere taşır. Ruhuna yüksek duygular, temiz düşünceler doldurur.

Namaz, Kutlu Nebi'nin beyanıyla *"mümini beş vakit yıkayan ve arıtan bir ırmaktır."* (Bkz. Buhârî, "Mevâkît", 6; Tirmizî, "Edeb", 80) Öyle bir ırmak ki, rahmet denizine, sonsuzluk ve vahdet iklimine doğru akıp gider. Rahman'ın kapısına melek kanadıyla bir dokunuştur namaz. Bir *Burak* misali *huşu* kuşunun sinesinde, *huzur*a çıkmaktır. Huzurda yere kapanmak, secdeyle O'na en yakın olabilmektir. Dünya hududuna varıp, ötelerin hududunu seyretmektir. Bir âb-ı hayat oluverir namaz; insanın hem içini hem dışını arındırır.

Namaz, kılanı işlemiş olduğu günahlardan arındırır, onlara kefaret olur, buyuruyor Kutlu Nebi. (Bkz. Buhârî, "Mevâkît",4) Kur'an'ın ifadesiyle de namaz, kötülükleri yok eden iyiliklerin başında geliyor. (Bkz. Hûd, 11/114) Zira bir vakitte kılınan namaz, hem kendisinden önceki vakitte işlenmiş seyyiatı yok eder, hem de o vakitte insanı kötülükten alıkoyar. Öyle buyuruyor Rahman: "*Muhakkak ki, namaz hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah'ı anmak elbette en büyük ibadettir."* (Ankebût, 29/45)

Namaz, kişi ile Rabbi arasında öyle bir bağ, öyle bir köprü kurar ki, onu tutup çıkarır kötülük dehlizlerinden, âdeta yakalar arkasından, tutar onu gitmesin diye hayâsızlığa. Manevî bir bekçi, bir koruyucu olur kılanı için namaz. Bu yönüyle bile namaz, maddî ve manevî kazanımları çok olan bir ibadettir. O, insanı gerek beden ve gerekse ruh olarak arındıran benzersiz bir kulluk eylemidir. Velhasıl biz namaz kılarız, namaz bizi insan kılar; kötülüklerden alıkoyar, bizi adam eder.

Namaz, imanın eyleme dönüştüğünün en önemli göstergesidir. Ezandaki tevhid ve şehadet kelimelerindeki ilkelerin kabulünün hem dilimizle, hem kalbimizle ve hem de hareketlerimizle vücut bulması, iman ve ikrarımızın somutlaşmasıdır.

Namaz, sürekli bir arınma ve kendine gelme, Yaratan'a yönelme ameliyesidir. Onun küfür ile iman nimeti arasındaki en önemli ayrıştırıcı olma özelliği de, kadrinin ve işlevinin büyüklüğünü göstermektedir. Bu bakımdan namaz, salt bir görev olarak algılanmayıp, bir buluşma ve kavuşma olarak idrak edilmelidir. Namaz esnasında, bizi O'ndan uzaklaştıran onca şey bulunmasına rağmen,

kurbiyetiyle bizi nasıl kuşattığını, nasıl şah damarımızdan bile yakın olduğunu hatırlar, (Kâf, 50/16) tazim, tekbir ve tesbih için huzurunda dururuz.

Birçok hadisinde olduğu gibi Resûl-i Ekrem, İslam'ın bina edildiği beş şartı anlattığı hadisinde de, şehadet kelimeleriyle ifade edilen imandan sonra hemen ikinci sırada *"namaz kılmayı"* zikretmiştir. (Bkz. Buhârî, "İman", 1, Müslim, "İman", 19-22) Tıpkı ezandaki gibi. Aynı sıralama ve aynı vurgu ezan kelimelerinde de vardır. Önce kelime-i şehadetler, ardından *"Hayye ale's-salâh!"* diyerek namaza davet. Sanki deniyor ki, imandan sonraki en önemli ve öncelikli amel olarak, *"Haydin namaza!"*

Bu şekilde imanın, namaza davetle birlikte ibadet ve amele dönüşüp görünür kılınması istenir adeta. Sanki bütün ibadetlerin özü ve hâsılası olarak namaz seçilir. "*Allahu Ekber*"lere en güzel cevap olarak bu büyüklük karşısındaki boyun eğişi simgeler rükûlar ve secdeler. Mümin, kulluğunu en güzel şekilde namazla ifade eder hâle gelir. Böylece, ezanın sözlerindeki iman ve amel birlikteliğine vurgu, fiiliyat olur; bir kulluk bilinci ve eylemi olarak Rabbe yükselir.

Kur'an-ı Kerim'de ezan, hep namaz ile birlikte zikredilir. Doğrudan *ezan* yerine *namaza çağrı* denilerek, ezanın namaz ile ilişkisi işaret diliyle vurgulanır. Yine birçok hadis-i şeriften de ezan ve namazın birlikte düşünülmesi gerektiği anlaşılır. Hz. Peygamber (s.a.s.), Müslümanlara namazı emrederken, mutlaka ezan okunması gerektiğini bildirir. (Bkz. Buhârî, "Ezân", 18; "Edeb", 27; Müslim, "Mesâcid ve Mevziu's-Salât", 177; Nesâî, "Ezân", 8; İbn Hanbel, *Müsned*, V, 54) Böylece, namazın tastamam olması için ezanın okunması gerektiğini, ya da bir başka ifadeyle ezanın, namazın tamamlayıcı unsurlarından birisi olduğunu ifade eder.

Namaz için farz olan abdestli olma hâlinin müezzin için de sünnet olduğu (Tirmizî, "Salât", 33, "Menâkıb", 17. bkz. Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, I, 599) ve ezan okunduktan sonra namaz kılmadan camiden çıkmanın sünnete muhalif bir davranış olduğu (Müslim, "Mesâcid", 258; Ebû Dâvûd, "Salât", 42) şeklindeki rivayetler de, yine ezan ve namazın bir bütün olarak algılanması gerektiğine işaret etmektedir.

Ezan ve namaz ilişkisine vurgu yapan hadislerden birisi şöyledir: *"Bir yerleşim yerinde üç hane bulunur da ezan okunmaz ve namaz kâmeti getirilmezse, onlara ancak şeytan galip gelir/hâkim olur. Cemaate devam etmen gerekir."* (İbn Hanbel, *Müsned*, VI, 445) Bu Nebevî buyruk, ezan ve namazın birlikte Müslüman fert ve toplumda oluşturduğu kimlik bilincini göstermesi bakımından önemlidir.

Sahâbe-i kirâmdan İbn Ümmi Mektûm'un gözleri görmezdi, ama idi. Kendisini camiye getirecek bir kimsesinin olmadığını söyleyerek, namazı evde kılmak için izin istemişti. Hz. Peygamber (s.a.s.) ona ezanı duyup duymadığını sordu. "Evet" deyince: "*Öyleyse davete icabet et* (camiye gel)" buyurarak ezan ve namaz bütünlüğünü vurguladı. (Müslim, "Mesâcid ve Mevziu's Salât", 255; Ebû Dâvûd, "Salât", 46; Nesâî, "İmâmet", 50)

Ezan, namazın farzlarına başlanırken tekrar okunur. Ancak bu durumda "*Hayye ale'l-felâh*" ibaresinden sonra, "*Namaz başlamak üzeredir*" manasına gelen "*Kad kâmeti's-salâ(tü)*" kelimeleri eklenir. Bu şekildeki ezanın adı, *kâmet* ya da *ikâmet* olur. Ezanın ortaya çıkış hâdisesinde gördüğüz üzere kâmetin nasıl olacağı da,

Abdullah b. Zeyd'e ezanla birlikte rüyasında öğretilmiş ve Resûl-i Ekrem de bunu takrir etmiştir. (Ebû Dâvûd, "Salât", 28; Tirmizî, "Salât", 25; Dârimî, "Salât", 3. bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 247) Ayrıca Hz. Peygamber, müezzinlerine ve Müslümanlara da namaza başlamadan önce böyle kâmet getirmelerini emretmiştir. (Ebû Dâvûd, "Salât", 28) Kâmet, farz namazların müekked sünnetlerindendir. Ezan vaktin girdiğini; kâmet ise namazın başladığını bildirir.

Rahmet Peygamberi'nin: *"Ezan ile kamet arasında yapılan duanın geri çevrilmeyeceği"* (Ebû Dâvûd, "Salât", 35) müjdesi ile *"Her ezan ile kamet arasında isteyen için bir namaz vardır."* (Buhârî, "Ezân", 16) şeklindeki hadisleri de, yine ezan, kamet ve namaz ilişkisini bildiren nebevî hakikatlerdendir.

Ezan, birden fazla ibadetin ve kulluk görevinin ayrılmaz parçasıdır. Mesela ezanın oruç ibadetiyle sıkı bir ilişkisi vardır. Ezansız oruçların, sanki bir tarafı eksik kalır. Ama ezanın namazla ilişkisi bir başkadır. O, varlığını ve ortaya çıkışını namaza borçludur. Daha önce üzerinde durduğumuz üzere ezan, namaz vaktinin girdiğini haber vermek, namaza davet etmek ve huzurda toplanıldığını bildirmek için girilen arayışın sonucunda ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla her bakımdan ezan ve namaz, daima beraber düşünülmesi gereken ayrılmaz ikilidir.

Namazın insanı arındırıcı özelliği ezanla kat ve kat artar. Ayrıca şu husus altı çizilerek vurgulanmalıdır ki, namaza odaklanma, ezanla başlar. Yüce Allah'ın: *"Daveti, ancak dinleyenler kabul ederler."* (En'âm, 6/36) buyurduğu gibi, namazı hakkıyla eda edebilmenin başlangıcını ezanı gönülden dinlemek oluşturur. Ezanı iyi bir şekilde dinleme, müezzine icabet etme ve sonunda dua etme, kişiyi namaza hazırlayan önemli bir işlev görür. Abdestle namaza hazır hâle gelen Müslüman, güzel bir sesle okunan ezanın oluşturduğu manevî havayla daha bir dinginleşir ve namaza yoğunlaşır. Böylece Allah'ın huzuruna girmek için ruhen hazırlanmış olur. Ve getirilen kâmetle kul, artık huzur kapısının önündedir. Nitekim bir hadisinde Resûl-i Ekrem (s.a.s.): *"Her kim namaz için güzelce abdest alır; sonra farz namazı kılmak için camiye gider ve onu cemaatle kılarsa Allah o kimsenin günahlarını affeder."* (Müslim, "Tahâre", 13) buyurarak hakkıyla eda edilen bir namazın önceden yapılacak hazırlıklarla ilişkili olduğuna dikkat çekmektedir.

Abdest almak, camiye doğru yürümek, sünnete uygun bir biçimde ezanı dinlemek gibi namaz öncesi vecibelerin usulüne göre yerine getirilmesi, insanı adım adım o huzur iklimine çekecek ve miraca yürür gibi basamak basamak yükseltecektir. Öyleyse, Ey insan! Kirlerini yıka, yüklerini dök, ezanı dinle, imanını tazele, Rabbin yoluna gir ve namaza yürü... Kurtuluş ve ebedî saadet bundadır.

Abdest, Müslüman'ı maddî ve manevî kirlerinden arındırarak Yüce Allah'ın huzuruna çıkılacak hâle getirir. *"Ezan okunduğu zaman ise, bütün şeytanlar ortadan kaybolur."* (Ebû Dâvûd, "Salât", 31; Dârimî, "Salât", 11) haberini Hz. Resûl (s.a.s.) vermektedir. Böylece âdeta manevî bir çevre temizliği ve güvenliği sağlanmış olur. Geriye insanın *lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh* diyerek, kendisini bütün bağlardan ve engellerden arındırması için Allah'a dua ederek, ezandaki ulvî davete icabeti kalır. Bu ruh hâli ile vahdaniyet atmosferine teslim olmuş mümin, aşk ve heyecanla camiye doğru ilerlerken, attığı her adım, günahlarının

affına ve sevap kazanmasına vesile olur. (İbn Hanbel, *Müsned*, II, 284; Buhârî, “Salât”, 87; Ebû Dâvûd, “Salât”, 48; Nesâî, “Mesâcid”, 14) Ayrıca böyle davranan kişi, şu Nebevî müjdeye de nail olur:

“Müezzinin çağırdığı cemaat namazında hazır bulunana da yirmi beş iyilik sevabı yazılır ve iki namaz arasındaki günahları bağışlanır.” (İbn Mâce, “Ezân”, 5)

Ezan, kişiyi namaza hazırlayan, yoğunlaşmasını sağlayan ilahî bir ses, ruhu okşayan ulvî bir nefes, imanı tazeleyen bir zikirdir. Ezan, özel bir çağrı, güzel bir davet, kutlu bir coşkudur. Kulluk terbiyesini ve şuurunu iliklerimize kadar duymaya yöneleceğimiz bir andır. Bu bakımdan huşulu bir namaz, derunî bir ezan dinlemeyle ve ona icabetle başlar. İlahî hakikati yinelersek: *“Daveti, ancak dinleyenler kabul ederler.”* (En’âm, 6/36)

Ezan ve namaz arasındaki bağ, âdeta ikisinin de tekbirlerle başlamasıyla ortaya çıkar. Ezan da *“Allahu Ekber”* diye başlar, namaz da. Dolayısıyla iyi anlaşılmış bir ezan, namazdaki huşua da anlam katar. Namaza başlarken alınan tekbir, önceden tefekkür edilen tekbirle bir bütünlük içinde anlaşılır ve değerlendirilir. Böylece, ezanla yapılan davetin ve namaza çağrının eylemsel cevabı verilmiş olur. Bu bakımdan aslında namazdaki huzur atmosferinin oluşmasında ve kişinin huşuunun artmasında, ezanın önemli bir yeri vardır.

Çağrıya kulak vermek, namaza koşmak ve huzurda hazır bulunmak… Sanki Allah’ın davetine ve çağrısına yarışırcasına icabet etmek. Allah’tan gelen her şeye ve her emre uymanın belki de en sembolik göstergesi… İnsanın gönlündekiyle kulağındakini, en süratli bir şekilde amele dönüştürme hassasiyetinde olmasını ifade edercesine, Rabbe koşmak, O’na yönelmek ve her şeyi O’nun azameti karşısında terk etmek…

İşte ezan ve namaz ilişkisi, Allah ve kul arasında çizilen böyle bir tablonun en canlı sahnesidir. Rab ile bütünleşmenin, O’nunla iletişime geçmenin en anlamlı şeklidir. Nitekim müezzin *Hayye ale’s-salâh* dedikten sonra, tâbiûn âlimlerinden Saîd b. Cübeyr gibilerin cevaben, ‘Derhal, hemen ve şimdi, davetin başım üstüne Ya Rab’ dercesine *“semi’nâ ve eta’nâ”* (İşittik ve itaat ettik) (İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, II, 92) demelerinin manası da anlaşılmış olur. Rab’den davet, kuldan en anlamlı şekilde icabet…

Ezan ve namaz bütünlüğü, namaza duruş ve *huzur*da bulunuş ile devam eder. Huzura davet edilen Müslüman, ezan kelimelerindeki tekbirlerle ifade edilen “En büyük Allah’tır.” hakikatini, el bağlayıp kıyama durarak hâl diliyle ikrar eder. eğer bir de kimin *huzur*una çıktığının şuurunda ise, duyacağı heyecan ve aşk kat ve kat artar. Okuduğu Kur’an’la Allah’ın onunla, kıldığı namazla da kendisinin Rabbi ile konuştuğunu düşünür. Ezandaki şehadetlerle kabul ettiği tevhidin sahibi Yüce Yaratıcı’nın azameti karşısında iki büklüm olur, rükûa varır. Sonra tekrar kıyama döner, bir *elif* gibi durur huzurda. *Ekber* olan ve dünyadaki her şeyin her şeyini borçlu olduğu Yüce Kudret’ten başkasına eğilmemenin verdiği haz ile dimdik durur. Tekbirle birlikte daha fazla bükülmek, yüzünü O’nun büyüklüğü önünde yere sürmek üzere bir kul şuuruyla secdeye varır. Bu secdeler, kullara kul olmaktan kurtararak özgürleşecek bir şuur verir ona. Eğilirken yükselmek demektir secde. Rahmanî bir el, ilahî bir binek alır onu secdeden, miraca taşır gibi huzura yükseltir. En büyük olan Allah’ın huzuruna…

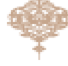
İnsan, kendi inanç derinliği ve iman idraki nispetinde zorlar kapıları. O kapının aralanması nispetinde şuur ve iman kazanarak yine tekbirle doğrulur secdeden. Celal ve cemal tecellileri bir ışık olur gönlüne. Doyamaz bu ulvî tecrübeye, bir daha tekbirle secdeye varır. Bu durum, *En Büyük Olan*ın muhabbetine vesile olur. Bu kurbet yakarışı, bu muhabbet duruşu, aralardaki perdeleri kaldırırcasına Yaratıcısı ile baş başa bırakır insanı. Kul, Rabbi'ne en çok yaklaşabileceği sınır noktadadır. Dua ve icabetin bir arada bulunduğu bir yerdir burası. Artık ne dilerse verilecek bir makamdadır. İlahî kelâm Kur'an'ın: "*Ey iman edenler! Rükû edin, secdeye varın, Rabbinize kulluk edin, iyilik yapın ki, kurtulabilesiniz*." (hac, 22/77) beyanı üzere, insanı kurtuluşa götüren, Rab Teala'nın kullarını Cennet için seçtiği bir yerdir secde. Yere kapanarak yükseldiğimiz bu deruni hâlin kıymetini bilmek gerek. Allah Resûlü (s.a.s.)'in kutlu tanım ve tavsiyesiyle, *"Kulun Rabbine en yakın olabileceği hâl olan secdeleri"* iyi değerlendirmek ve *"çokça dua etmek"* (Ebû Dâvûd, "Salât", 147, 148; Nesâî, "Tatbîk", 78) gerek.

Kul bu hâl ve şuur içinde namazı böyle tamamlayarak oturur ve tahiyyât okur; Allah'a bu görevi yerine getirmesine yardım ettiği için hamd ve arzda bulunur. O'nun Resûlü'ne selam eder, dua eder. Bu manevî nasipten mümin kardeşlerini de unutmaz. Sonra salat, selam ve dualarla huzurdan ayrılır. Ezanla başlayan ve namaza icabetle devam eden bir iklimin temiz havası vardır artık her uzvunda.

Artık insanın bütün benliğini bir huzur ve sükûnet atmosferi kaplar. Ezanın davet ettiği namazla dirilmiş, vadettiği kurtuluşu bir ucundan yakalamıştır. Ezanın çağırdığı hakikatleri yaşayarak idrak etmiş, davete icabetle ulvî bir görevi yerine getirmenin mutluluğuna gark olmuştur.

Ezandaki tekbirler, tevhid, tehlil ve şehadet kelimeleri, namazla bir bütünlük sergiler. Birlikte düşünüldüğünde anlamları derinleşir, ruhlardaki yankıları kuvvet bulur. Yüce Allah'ın: "*Şüphesiz ben Allah'ım, benden başka hiçbir ilah yoktur. O hâlde bana kulluk et ve beni anmak için namaz kıl.*" (Tâhâ, 20/14) buyruğu, ezan ve namaz bütünlüğüyle bedenleşir. Kul, tevhid ve ibadeti bir arada idrak eder.

Ezanın "Haydin namaza!" daveti yüreğimize işliyorsa, bizi elimizden tutup namaza kaldırabiliyorsa, biz ezanı usulüne uygun dinlemişiz demektir. Onun "*Hayye ale'l-felâh*" daveti, içimize bir *kurtuluş çağrısı* gibi akıyorsa, bu idrak ile namazı ikame ediyorsak… Ve kıldığımız namaz bizi kötülük ve ahlaksızlıklardan alıkoyuyorsa, işte o zaman namazı dosdoğru kılmış oluruz. Bu şekilde algılanan ezan ve namaz bütünlüğü, insanda birçok şuur ve hakikat kapıları açar; manevî terakkilere vesile olur. Değilse, ezanlar gelir geçer… Namazlar gelir geçer… Oruçlar gelir geçer… Kur'an'lar gelir geçer… kaybedenler ise, bu kurtuluş halkalarını kaçıranlar, ilahî ipe tutunamayanlar olur.

Ezanın Mesajı ve Hayattaki Yeri

Ezan, sadece kulluk ve müminlik bilincini hatırlatan bir çağrı değildir. O, aslî işlevinin yanında daha nice mana ve değerler fısıldar yüreklere.

“Ne lâhûti sada, “Allahuekber” sarsıyor canı...
Bu bir gülbank-ı Hak’tır çok mudur inletse ekvânı...”
Mehmet Akif, Safahât (Ezanlar), 81

Ezan, bir coğrafyanın en önemli Müslümanlık simgesidir. Bir anlamda beldelerin ve memleketlerin şehadetidir. Oradaki Müslüman varlığının en önemli göstergesidir.

Ezan, en özel anlamıyla namaz vaktinin girdiğini ilan ve namaza çağrıdır. İçerdiği kelimeler ve ifadeler, insanlığın iman ile yücelmesini, salih amelle olgunlaşmasını amaçlayan bir dinin, yani İslamiyet'in özet ifadesidir. Bu hâliyle ezan, aynı zamanda bir tebliğ ve davet vazifesini de ifa etmektedir. Buna göre ezanda üç unsur bulunmaktadır. Birincisi, İslam'ın giriş kapısı olan kelime-i şehadetlerdeki hakikatleri ilan ederek herkesi bilgilendirmektedir. İkincisi, imandan sonraki en önemli vazife olan amele ve ibadete davet etmektir. Üçüncü unsur ise, canlı bir tebliğci, ruhları ürperten lâhutî bir davetçi ve nuranî bir sanat ziyafetidir.

Ancak insan tabiatı, içinde bulunduğu nimetin kıymetini onu yaşarken bilemez. Zaman içinde, nimetler sıradanlaşır; değeri ve anlamı unutulur. Ezan da böyle olmamalıdır. Başka hususlar için tabii görülecek bu durum, ezanın asıl anlamı, mesajı ve Müslüman hayatındaki önemiyle asla bağdaşamaz. Bu kutsal çağrı sıradanlaşmamalı, Müslüman, ezanın anlamına vâkıf olabilmek için çaba göstermelidir.

Ezanın kıymetini, ezansız kalınan zaman ve coğrafyalarda yaşayanlara sormalı! Ezansız memleketlerde, vakitleri ezanla bilinen ibadetlerin nasıl yetim kaldığını, ancak takvim yapraklarına bakarak yaşayanlar bilebilir. Ezansız başlayan oruçlar, ezansız açılan oruçlar, cumalar, bayram namazları, hep bir şeyin eksik kaldığını, bir şeyin neşesiz olduğunu hissettirir. Gurbete düşmüş gibi bir duygu kaplar etrafı. Yalnızlığın kahrı bir kat daha artar. İnsan, canlı, heyecanlı ve sevecen bir davetten/davetçinin sıcaklığından mahrumiyetini anlar. Ve bir çocuğun annesinin çağırışını beklediği gibi arar ezan sesini. Davet edilmeyi, 'bana gel' denilmeyi bekler. Kulakları ferahlatacak, her şeyiyle kendi vatanında olduğunu anlatacak o ulvî sesi, o kutsî çağrıyı duymak ister.

Ezan, sadece kulluk ve müminlik bilincini hatırlatan bir çağrı değildir. O, aslî işlevinin yanında daha nice mana ve değerler fısıldar yüreklere. Bu sebeple ilahî hikmet, taşıdığı derin anlamı ve öneminden dolayı ezanın, dinin şeâirinden biri hâline gelmesini gerektirmiştir. Yani ezan, okunmasıyla dini hatırlatan bir özellik içerme ve okunduğu yerde Müslüman varlığının işaretlerinden birisi olma şerefine ermiştir. (Dihlevî, *Huccetullah*, I, 681-682) Zaten daha önce anlattığımız üzere, ezân-ı Muhammedî'yi ortaya çıkaran çağrı arayışında, Hz. Peygamber (s.a.s.) ve sahâbesinin üzerinde durdukları en önemli husus, diğer din mensuplarını çağrıştıracak vasıtalardan özenle kaçınmak ve bu ümmete has bir çağrı şekli bulmak olmuştu. (Bkz. Buhârî, "Ezân", 1-2; Müslim, "Salât", 1; Nesâî, "Ezân", 1; Tirmizî, "Salât", 25)

Ezanın fazileti ve Müslüman için önemi, işte bu işlevinden yani İslam'ın nişanelerinden birisi olmasından kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan ezanın amacına ulaşabilmesi için aslına uygun kelimelerle ve şekilde okunması şarttır. Ezan ancak o zaman mesajını, anlamını ve evrensel değerini koruyabilecektir.

Ezanın mesajını, anlamını ve önemini anlamak hususunda birkaç meselenin başlıklar hâlinde ele alınmasında yarar görüyoruz.

A. Ezan: Müslüman Varlığının Simge Çağrısı

Din ve semboller arasında önemli ve sıkı bir ilişki olagelmiştir. Dinde inanç ve ibadetlere ruh veren öz olmakla birlikte, gerek bireysel ve gerekse toplumsal ibadetlerde şeklin önemi de büyüktür. Çünkü aslında bu şekiller ve simgeler, inancın dışavurumundan ibarettir. Bu sebeple dinin öz ve sembolleri bir arada düşünülmelidir. İslam'da özle bütünleşen şekiller ve imanla yoğrulan ameller daima bir bütün olarak değerlendirilir. Zaten ibadetlerin tanımı yapılırken, belli zaman, belli mekân, belli hareket ve belli vasıtalara vurgu yapılır. İbadetlerin yerine getirilmesi ve teabbüdî olma boyutları ortadan kalkar. Bu bakımdan dindeki şekilsel ve simgesel hareketler olmasa, onun bir yönü eksik kalır.

Ayrıca bazı semboller ve şekiller olmasa, ibadetlerin ruhu da kavranamaz. Mesela namazdaki şekiller olmadığı zaman ortada bir ibadet olamayacağı gibi, kıyamın, rükûun ve secdenin şekilsel olarak taşıdığı anlam yükünü kavramaksızın onun neden ibadetlerin özünü temsil ettiğini ve neden müminin miracı olduğunu idrak etmek de mümkün olmayacaktır.

Öte yandan dindeki semboller, çoğu zaman o dinin inananlarının kimliğini oluşturmada, onlara ayırt edici bir nitelik kazandırmada önemli rol oynar. Bu semboller, bir dini din yapan, inananlarını da ümmet yapan unsurlardır. Bu sebeple her din ve kültürün kendine has simgeleri vardır. Bizim dinimiz İslamiyet'in sembollerine, *şeâir* denilir. Çoğul bir isim olan şeâir, kısaca İslam'ın korunmasını gerekli kıldığı ve onu diğer dinlerden ayıran hususlar, alametler ve semboller demektir. Bu cümleden olarak Kur'an, Kâbe, cami, minare, namaz, oruç, hac ve hac yerleri gibi sembollerin yanında önemli bir dinî şiar da ezandır. Yüce Allah dinî sembollere sahip çıkılıp, saygı gösterilmesinin imanın gereklerinden birisi olduğuna dikkat çekerek şöyle buyurmaktadır:

"*Kim Allah'ın şeâirine saygı gösterirse, şüphesiz bu kalplerin takvasındandır.*" (Hac, 22/32)

İslamiyet alametleri olan hususlar, İslam toplumunun ortak noktalarıdır. Yapan ve yaşayan, onu İslam ve İslam toplumu adına yapar ve yaşar. Bunlar şahsî değildir. Bu sebeple bu tür şiarların tamamen terk edilmesinden bütün Müslümanlar sorumlu olurlar. Dinî semboller, yerine göre birçok dinî vecibeden öncelikli ve önemli bir işlev görür. Bu bakımdan şiar olan ibadetler, diğerlerine göre değer sıralamasında üst seviye bir konumdadır. Bu tür sembollerin illeti, dinin emri olmalarıdır. Herhangi bir hikmete veya maslahata bağlanarak değiştirilemezler; öz niteliklerine ekleme veya eksiltme yapılamaz. Nasıl bildirildi ve emredildi ise, ona göre uygulanmaları elzemdir. Bunları olduğu gibi korumak, sahiplenmek, yapmak ve yaşatmak ise, Müslümanlığın ve kulluğun gereğidir.

Ezanın da böyle önemli bir dinî şiar, bir sembol olduğunu ifade etmiştik. Bu açıdan bakıldığında ezan, bir coğrafyanın en önemli Müslümanlık simgesidir. Bir anlamda beldelerin ve memleketlerin şehadetidir. Oradaki Müslüman varlığının en önemli göstergesidir. Ezana sahip çıkmak ve sahip olmak, dinî saygı açısından önemli bir ameldir. Bir beldede yaşayan Müslümanlar ezanı terk etseler, tümü sorumlu olurlar.

Nitekim Rahmet Peygamberi (s.a.s.), gazaya çıkan İslam askerlerine, gece bir yere baskın yapmadan önce sabahı beklemelerini ve ezanı gözetmelerini salık verirdi. Orada ezan okunduğunu duyduklarında asla saldırmamalarını emir

buyururdu. (Buhârî, “Ezân”, 6; Müslim, “Salât”, 9) Zira ezan okunan yerde İslam ve Müslüman’ın bulunduğu, zulmün değil adaletin hâkim olduğu anlaşılır. Böylece ezan, okunduğu yerin şehadeti olarak, o mekânın Allah’ın rabliğini ve Hz. Muhammed’in peygamberliğini kabul ettiğini açık bir şekilde ilan eder.

Ezanın İslam’ın ve Müslüman varlığının simge çağrısı olduğunu beyan eden diğer bir Nebevî buyruk da şöyledir:

“*Savaş için gittiğiniz bölgede bir mescit görürseniz ve ezan sesi işitirseniz, o bölge halkından kimseyi öldürmeyin.*” (Tirmizî, “Siyer”, 2)

Burada ifade edilenin aksi düşünüldüğü takdirde, ezan okunmayan bir yerin İslamlığı ya yoktur ya da eksiktir demek oluyor. Resûl-i Ekrem’in, en az üç hane halkının bulunduğu yerleşim merkezlerinde ezanın mutlaka okunması gerektiği; aksi takdirde orada şeytanın ve kötülüğün hâkim olduğu manasının çıkacağını ifade etmesi (Bkz. İbn Hanbel, *Müsned*, VI, 445) de, bu hakikati ifade etmektedir.

Hz. Peygamber, Mekke’yi fethettiği zaman Kâbe’yi putlardan temizledikten sonra ilk iş olarak, müezzini Bilâl-i Habeşî’yi Kâbe’nin damına çıkartıp ezan okutmuştu. (İbn Sa’d, *Tabakât*, III, 215) Artık bundan sonra Müslüman orduları bir yeri fethettiğinde, o beldenin İslam hâkimiyetinde olduğu, küfrün ve zulmün egemenliğinden kurtulduğu anlamına gelen bu ezan okuma geleneği devam etmiştir. fetih ve zafer, ezanın nurdan bir ses bayrağı gibi dalgalanması ve ufukta yankılanmasıyla tamamlanmış olurdu. Bu ezana *Fetih Ezanı* denildi. Fatih Sultan Mehmed’in de İstanbul’u fethettiğinde ilk yaptığı işlerden birisi, bu Peygamber geleneğine uygun olarak surların üzerinde fetih ezanı okutmak olmuştu.

İşte her gün beş vakit, ülkemizde okunan ezanlar, milletimizin bağımsızlığına ve Müslüman oluşuna delalet eden en önemli unsurlardan birisi olmasının yanında, nice mukaddes hatıraları ve kahramanlıkları da yâd etmektedir. Bu ezanlar milletimizin özgürlüğüne, Müslüman kimliğine ve bu coğrafyanın Müslümanlığına şehadet etmektedir.

Nitekim her millet için üzerinde yaşadığı toprağı vatan yapan değerler vardır. Bunların ön önemlisi bağımsızlıktır. Ezanların okunması, milletimizin hürriyet meşalesi ve istiklalimizin en önemli göstergesi olagelmiştir. Bu gerçek, İstiklal Marşımızdaki yerini şu ifadelerle almaktadır:

Rûhumun senden, İlahî şudur ancak emeli:
Değmesin mâbedimin göğsüne nâ-mahrem eli
Bu ezanlar ki, şehâdetleri dinin temeli
Ebedî yurdumun üstünde benim inlemeli.

Ezanın simgesel değeri bununla da sınırlı değildir. O, şuural-tında aidiyet duygusunu geliştirir, birlik bilincini perçinler. Aynı vatanı paylaşan insanların ortak ve bütünleştirici değeridir. Bu bakımdan ezan, bir kimlik aracıdır.

Bir başka vatan şairimiz Yahya Kemal, ezanın milletimiz için kimlik oluşturmada ve aidiyet duygusu geliştirmede üstlendiği role, *Ezansız Semtler* (Yahya Kemal, *Aziz İstanbul*, 121-124) isimli yazısında şöyle dikkat çekmektedir:

“Ah büyük cedlerimiz! Onlar da Galata, Beyoğlu gibi Frenk semtlerine yerleşirlerdi, fakat yerleştikleri mahallede Müslümanlığın nuru belirir, beş vakitte ezan işitilir,

asmalı minare, gölgeli mescid peydâ olur; sokak köşesinde bir türbenin kandili uyanır; hâsılı o toprağın o köşesi imana gelirdi... Cedlerimiz, Frenk mahallelerinin toprağına böyle nüfuz ederlerdi.” (Yahya Kemal, *Aziz İstanbul*, 122)

Yine o, tecrübelerini konuşturduğu bu yazısında, ezansız bir memleketin çocuklarının millî ve manevî değerlerden nasipsiz kalacaklarını şu ifadelerle haykırır:

“*Biz ki, minareler ve ağaçlar arasında ezan seslerini işiterek büyüdük. O mübarek muhitten çok sonra ayrıldık. Biz böyle bir sabah namazında anne millete dönebiliriz. Fakat minaresiz ve ezansız semtlerde doğan, Frenk terbiyesiyle yetişen Türk çocukları dönecekleri yeri hatırlayamayacaklar!*” (Yahya Kemal, *Aziz İstanbul*, 124)

Ezansızlık sızısını, Allah bu millete yaşatmasın. Zira ezanını kaybeden, millî ve manevî değerlerinden çok şey kaybetmiş demektir.

Ezanın bir adı da *Ezan-ı Muhammedî*’dir. Bu da, ezanın bir başka yönden kimlik ve aidiyet ifadesi olmasına işaret eder. Beşerî ve sosyolojik bir sınıflama kriteri olan din ve inanca göre, kişinin ait olduğu yeri belirler. Bu isimle aynı zamanda ezanı ilk okutanın Âlemlerin Sultanı Hz. Muhammed (s.a.s.) olduğuna, ezanın o Kutlu Peygamber’in eseri olduğuna atıf yapılır. Böylece ezan, Muhammed ümmetini simgeleyen bir parola oluverir. Hangi millet ve ırktan olursa olsun, hangi coğrafya ya da ülkeden olursa olsun, ezanı duyan her Müslüman, onu anlar ve mesajı alır. İşte ezanı anlamak, onun kelimelerinden çok verdiği mesajı ve dünyaya sunduğu değeri anlamaktır. Onun ne demek istediğini, neye davet ettiğini ve çağırdığı *huzur*lu iklimi anlamak demektir. Bu bakımdan da ezanın dili, evrensel bir nitelik taşır.

Ezan-ı Muhammedî, sadece İslam dünyasına sığmaz. Bu kutsal çağrı her nerede duyulursa duyulsun, bunun bir Müslümanlık alameti olduğu bütün âlem tarafından bilinir. Bu sebeple de Hz. Peygamber’in emriyle Bilâl-i Habeşî’nin okuduğu ilk ezandan bugüne, toplumların farklılığına göre ezan değişik makam ve okuma tarzları kazanmış ama dili ve ibarelerinde herhangi bir değişiklik söz konusu olmamıştır. Zaten ezanın sahih olabilmesinin iki önemli şartından biri onun aslî diliyle okunması, diğeri Müslüman ve akıllı bir kimse tarafından okumasıdır. Onun dili, “*lisân-ı Muhammedî*” (Yahya Kemal, *Eski Şiirin Rüzgârıyle*, 44) dir. Nesilden nesile aktarılan bu kutsal emanet, Müslüman varlığının simge çağrısı olarak ufukta yankılanmaya devam edecektir.

B. Ezan ve Hayat

Müslüman için hayat, ezanla başlar. Hz. Peygamber (s.a.s.), torunu Hasan doğduğunda onu kucağını almış ve ilk iş olarak kulağına ezan okumuştur. (Bkz. Tirmizî, “Edâhî”, 16) Bazı hadislerde yeni doğan çocuğun sağ kulağına ezan, sol kulağına kâmet okunması gerektiği rivayet edilmiş, bu işlemin, kimi manevî zararlılardan çocuğu koruyacağı ifade edilmiştir. (Bkz. Mübârekpûrî, *Tuhfetü’l-ahvezî*, V, 107-108) İnsanı bütün erdemlere götürecek, özgürleştirecek ve bütün sapkınlıklardan koruyacak temel öğretileri içeren ezanın, gözlerini açtığı anda kulağına fısıldanmasıyla, çocuğun ilk manevî aşısı yapılmış olmaktadır.

Bu anlamda ezan, manevî kirlerin, şerlerin ve şeytanca işlerin bütün hayatı

boyunca o çocuktan uzak durması için yapılan bir duadır. Çünkü ezanın bulunduğu ve duyulduğu yerde, kötülükler ve şeytan barınamaz. Muhammedî sedâ, yerden göklere doğru *“sözlerin en temiz ve güzel olanının O’na yükselmesi”* (Fâtır, 35/10) gibi yükselirken, rahmet kapılarını da açar ve bütün bir âlemi kirlerinden arındırır. Kötüler, kaçacak delik arar. Zamanı, vakti, kulluğu ve En Büyüğü unutturanlar, kutsal çağrı boyunca ortadan kaybolur. Ortalık huzur, sükûn ve kurtuluş muştusuyla dolar. Resûl-i Ekrem bunu şöyle haber vermektedir: *“Namaz için ezan okunduğu zaman şeytan, arkasını dönüp (ezanı duymamak ve bastırmak için) yellenerek duymayacağı yere kadar uzaklaşır. Ezan bitince geri gelir. Kâmet edilmeye başlanınca (tekrar) arkasını dönüp kaçar. Kâmet bitince yine geri gelir, (namaz kılan) kişiyle kalbi arasına girer ve hatırına gelmeyen şeyler hakkında “şunu hatırla, bunu düşün” diye vesvese verir durur. Nihayet adam kaç (rekât) namaz kıldığını bilemez hâle gelir.”* (Buhârî, “Ezân”, 4; Müslim, “Salât”, 19; Ebû Dâvûd, “Salât”, 31; Dârimî, “Salât”, 11)

Bir Müslüman evladının dünyaya gözlerini açtığında kulağına okunan ezan, âdeta doğruyu, iyiyi, güzeli, Hakk’ı, insanlığı ve kısaca İslamî bir hayatı benimsemesi için ona bir yaşam haritası çizmektedir. Yavrusunun kulağına ezan okuyan Müslüman ana-baba, sanki ona kimliğini ve tarihini fısıldamakta, insanlık âleminde hayat süreceği yeri, yöreyi ve kültürel dünyayı öğretmeye başlamaktadır. Böylece ezanın, doğumundan ölümüne kadar sürecek hayatında kuşatıcı bir anlamı olduğunu ona belletmektedir.

İlerleyen yaşlarında çocuklarımız, “Allah” demeyi ilk defa ezan sesiyle öğrenirler. Büyüklerinin bu ses karşısındaki saygısını görür, kımıldayan dudaklarını okur ve böylece ilk dinî terbiyeyi ezanla alırlar. Bu sebeple, çocukların millî ve dinî terbiyesi üzerindeki etkisi de, önemi de bir başkadır ezanın. İnsan yıllar sonra ve hele ülkesinden uzaksa, özlemle yâd eder coşkulu ezanları, kandilleri, iftarları. Ve duyunca ezanı, Müslümanlığını, vatanını hisseder. Sadece ıslah edici ve eğitici olarak insan ruhunda bıraktığı bu izler bile yeter ezanın. Ya bundan mahrum kalsa evlatlarımız? Yahya Kemal’in, yüreğinin derinliklerinde sızısını duyduğu gibi, yeni nesillerin dinine, kültürlerine, vatanlarına kısaca manevî ve maddî değerlerine yabancı bırakılmamalarında ezanın önemi ne büyüktür!

Ezanın, Müslüman’ın hayatını bütünüyle kuşatıcı ve eğitici bir yönü bulunmaktadır. O kutsî ses ile hayat başlar, her sabah onunla aydınlanır, gün boyu bir deniz feneri gibi doğruyu ve hakkı haykıran bu ses, gecenin karanlığını nuranî bir aydınlığa kavuşturur. Ezan, hayatın içinde ve her an bizimledir. Yaşarken Allah ile kurduğumuz ilişkinin en dinamik göstergesi, en açık uyarıcı ve gafletten uyandırıcıdır. Varlığın ve hayatın en anlamlı renklerinden birisidir ezan. Nurdan bir tül gibi bütün hayatımızı gölgeler. Ve kulağımıza okunan ilk ezan, hayatımızın namazına kadar bekler bizi:

“Ölürken aynı ahenk, salâ sesinden sızan:
kulağıma doğduğum günde okunan ezan.”
(Necip Fazıl, *Çile* (Ezan), 114)

C. Ezan ve Zaman

Aslında ezan ve zaman kelimelerinin ses uyumu ve ahengi bile, aralarında derin, hisli ve aktif bir ilişkinin var olduğunu ihsas ediyor insana. Ezan, zaten namaz zamanını bildirmektir. Bunun için zamana sıkı sıkıya bağlıdır. Zaman ise, farkına varılmak ve anlam kazanmak için adeta ezanı beklemektedir. Ezan ortaya çıkmak için zamanı gözetmekte; zaman ise ezanla ilahî bir iklime bürünmektedir.

Gündelik akışına bir virgül koyuyor zaman, ezanın çağrısına uymak için. Namazda, oruçta, doğumda, fetihte ve zaferde… Nerede anlamlı, nerede kayda değer, ne vakit kıymetli bir zaman varsa Müslüman'ın hayatında, orada ezan vardır. Ezan ve zaman kol kola girmiş, değerli anları birlikte kutlamak istercesine geliveriyorlar. Evet, ezan ve zaman Müslüman hayatında her an uyumlu ve iç içe. Ömür denilen hayat zamanımızda, ezan bize her an arkadaş.

Günde beş defa okunan ezan, dünya üzerindeki saat farkı sebebiyle kesintisiz bir çağrı olarak insanlığa, bize, kim olduğumuzu ve hayatımızın gayesini hatırlatıyor. Biz kimiz? Bu dünyada ne işimiz var? Hayatımızın gayesi nedir ya da ne olmalıdır? Sonumuz ne olacak? Zamanın sonu ne olacak? gibi soruları sabah akşam tekrarlıyor, uyarıyor. Bu kadar mı? Hayır, bu soruların cevabına da işaret ediyor ve ebedî *kurtuluş*u gösteriyor, ona davet ediyor.

Ezan, kulluğun, yüksek bir mekândan yüksek bir sesle En Büyük Varlığa arzıdır aynı zamanda. Rabbimiz Allah, yüce kitabında: *"Ben, cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."* (Zâriyât, 51/56) buyurmaktadır ya… İşte Hz. Bilâl'in ilk okuduğu andan itibaren yeryüzünün her yerinde her an okunmakta olan ezan, âdeta bu ilahî fermana *mahlûkatın en şereflisi insan*ın diliyle bütün mahlûkat adına verilen bir cevap, bir icabettir. Yoksa Kutlu Elçi'nin şu ifadesi nasıl anlaşılacaktır: "*Müezzini işiten hiç bir cin, insan, ağaç, taş yoktur ki, (kıyamet günü) onun lehine şahitlik etmesin.*" (İbn Mâce, "Ezân", 5)

Yine Hz. Peygamber'in, yeryüzündeki her şeyin müezzin için Allah'tan af dilediğini ifade etmesi (İbn Mâce, Ezân, 5; Nesâî, Ezân, 14) de, bir yönüyle bütün evrenin kulluğunu ve teslimiyetini Âlemlerin Rabbi'ne arz etmesine vesile olan müezzine minnetini anlatmaktadır.

İşte bu bağlamda, ezanın ilk ortaya çıkmasındaki sır da biraz aralanmaktadır. Ezan doğrudan bir vahiy ya da Peygamber buyruğu olarak değil de, inananların aklî ve kalbî kuvvetlerini seferber etmesiyle ortaya çıkmıştı. İlahî hikmet, onu, kullarından Rablerine uzanan bir çağrı, daha doğrusu ifade kalıbı olarak ortaya çıkarmıştır. Yani ubudiyetin bir çeşit arzı olarak ezan, hizmetine bütün mahlûkatın sunulduğu en şerefli varlığın en seçkin neslinin dahliyle oluşmuştu.

Ezan vakitleri, bir Müslüman'ın günlük hayat programının temeli, zaman çizelgesinin ana hatları ve zamanının düzenleyicisidir. Sabah uykusundan uyanması ve gece uyuması arasındaki bütün işler, bu vakit çizelgesine göre ayarlanır. Ezan, günde beş kez vakti bölmez; bilakis oluşturur, bereketlendirir, organize eder. Ezan, vakti düzenlemeye, düzenli kullanmaya yardımcı olur. Bu özelliğiyle ezan, Müslüman'ın hayatını ve zamanını disipline eder, ona bir anlam katar.

Sınırlı bir ömre sahip olan insanoğlu için zaman, iyi değerlendirilmesi gereken

bir hazinedir. Hadis-i şerifte buyrulduğu üzere insan vaktini değerlendirme ve sıhhatinin kıymetini bilmede çoğu zaman hassas davranmaz. (Buhârî, "Rikâk", 1; İbn Mâce, "Zühd", 15) İşte ezan, insana günde beş defa vakit hatırlatması yapar. Bir vakit çizelgesi gibi insana zamanını ve gündelik işlerini organize etme fırsatı sunar. Zaten doğduğunda kulağına okunan ezan ile ezansız kılınan cenaze namazı arasında bir yaşam süren insana, bu açıdan ezanın katkısı büyüktür. Adeta günü beş dilime ayırarak, dünya ve ahiret için ömrü en iyi şekilde değerlendirme çağrısıdır ezan. Nitekim *"Hayye ale'l-felâh"*taki kurtuluş çağrısı, ezanın ihtiva ettiği mana ile geçirilen bir ömrün sonunda elde edilecek mükâfatın müjdesi değil midir? Aksi takdirde ezanı duymayan, hayatında ona yer vermeyen ve gününü, zamanını ona göre ayarlamayan bir ömür, insana nasıl bir kurtuluş bahşedebilir ki!

Günümüzde zamanın kıymeti dünyevî kazanç açısından hep söylenir. "Vakit nakittir" denir. Oysa hakikat namına bir kazanç sağlamayan vakitler, aslında bize yüktür. Ama öyle vakitler vardır ki, nakitle elde edilemez, o vaktin kazancı da nakitle alınamaz. İşte ezanın okunduğu vakitler de, ezanın davet ettiği uğurda harcanan zamanlar da en kıymetli ve kazançlı zamanlarımızdandır. Nitekim Hz. Peygamber'den nakledilen bir rivayette, beş şey için semanın kapılarının açıldığı, yani ilahî yardım, feyiz ve rızanın bir rahmet bulutu gibi kulları kucakladığı zikredilir. Bunlardan birisi de *"ezan okunduğu zaman"*dır. (Bkz. Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, III, 340) İşte o zaman, ezan okunduğu zaman, Yüce Allah rahmet kapılarını açıyor, kullarının dualarını kabul ediyor, el-Mücîb ve el-Ğafûr ismiyle tecelli ediyor. O vakitte, ezan okunduğu vakitte, semanın kapıları açıldığı anda, şeytan korkup kaçıyor. (Bkz. Dârimî, "Salât", 11)

Kutlu Nebi'nin, ezan anının kıymetini, rızâ-i Bârî için yapılan savaş zamanına benzetmesi ne kadar manidardır:

"İki dua vardır ki, geri çevrilmez -veya çok az geri çevrilir-: Ezan esnasında yapılan dua ve (Hak yolundaki savaşta) savaş kızıştığı zaman yapılan dua." (Dârimî, "Salât", 9)

Sanki bu Nebevî hakikatte Allah yolundaki savaş ile ezanın davet ettiği uğurda vakit harcamaya benzer kıymet biçiliyor. Nefisle mücadele edip, ezanın çağrısına kulak vermek üzere her türlü engelle yapılan savaşın ne denli değerli olduğuna atıf yapılıyor.

Ezanlar, yalnızlık zamanlarımızda, sıkıntılı anlarımızda ve kahırlı demlerimizde bize teselli olur. Zira ezan, insanın içine huzur veren ilahî sestir. Sabahları bütün bir şehri huzurla dolduran, gece karanlığında arkadaş olan kutsî bir nefestir.

Kaç hasta sabah ezanını bekler… Nice yalnız, müezzinden gelecek bir nefesi duymak ister… Kaç kimsesiz, ezanın arkadaşlığını arar. Nice korkular ezan ile dağılır. Nice çaresiz ve nice mazlum, ezanla ve Allah ile teselli bulur. Binlerce seher âşıkları, ezan sesiyle coşkuya ve vecde erer. Minarelerden yükselen ezanlarla sanki koca bir şehir Allah'ı zikretmektedir.

Doğrudur, ezanlar okunduğu mekânı nurlandıran zikirlerdir. En geniş anlamıyla zikir, Allah'ı anmak ve hatırlamak üzere söylenen ve yapılan eylemlerdir. Buna göre, okunduğu zamanı ve mekânı Hakk ile irtibatlandıran; insana ve şehre Allah'ı hatırlatan ezan, en güzel zikirlerden biri değil midir? Ezan

seslerinin kıymetini bilip dinleyen bir kişi, o mübarek sedanın, şehri sarıp sarmaladığını ve ulvi bir ahenk yumağı hâlinde gönlüne dolduğunu hisseder.

Evet, ezanın bir zikir olduğunu, bir dua olduğunu, bir ubudiyet arzı olduğunu ifade etmiştik. Yüce Yaratan, bir anlamda insanı sarsarak buyuruyor ki:

"*Evet, iyi bilin ki, kalpler Allah'ın zikri ile yatışır (doyuma, huzura kavuşur)*." (Ra'd, 13/28)

İşte ezanlar şehirlerin ve memleketlerin zikri gibidir. Ve *"Şehrin zikri"* olarak ezanlar da, o şehri huzura kavuşturur, sükûna erdirir ve temizler. Şeytanla sembolize edilen bütün kötülükler ve kötüler uzaklaşır ezan okunan yerden. Onu duyamayacağı bir yere kaçar. Ortalık ezan sesiyle bembeyaz ve tertemiz, nuranî bir çehreye kavuşur.

Netice olarak ezan gerek ferdî gerekse toplumsal hayatımızda her zaman bizimledir. Ömrümüz boyunca kilometre taşımız olacak, yolumuzu aydınlatacak, hayata bereket ve anlam katacaktır. Ruhumuzun gıdası, şehrimizin huzur bekçisi, inancımızın davetçisi olacaktır. Zamanımız ve ömrümüz İslam'la güzeldir. Allah'sız geçen bir ömürde hayat yoktur. İnsan hayatı, tekbirlerle, şehadetlerle, tehlillerle, ezanla anlam kazanır.

Ezan, anlamı, içeriği, tebliği ve davet ettiği güzellik ile insana ve insanlığa hayat üfleyen çağrıdır. Bu bakımdan ezan, bir diriliş, hidayet ve kurtuluş çağrısıdır. İnsanlığın dirilişi ve kurtuluşu ise, ancak ezanın şehadet kelimelerinde ifadesini bulan İslam imanıyla olacaktır. Zira İslam, hayata hayat verir. Nitekim Kur'an'ın şu ayeti de bu hakikatin ilahî lisanla ifadesidir:

"*Peygamber sizi, size hayat verecek şeylere davet ettiği zaman, Allah'a ve Resul'e icabet edin.*" (Enfâl, 8/24)

Ezan, vaktimizi Müslümanlaştırır, zamanı Müslümanca idrak etmemize vesile olur. Doğduğumuzda kulağımıza okunan ezanın namazı, ölümümüze kadar ertelenmiştir. Bu da demek oluyor ki, ömrümüz ezan ve namaz arasındaki zaman gibi geçmelidir. Mademki Müslümanlara "*bütün yeryüzü mescit kılınmıştır*", (Buhârî, "Teyemmüm", 1; "Salât", 56) o hâlde hayat böyle bir ibadet şuuruyla değerlendirilmelidir. Hayat, ezanın okunması ve imamın namaza durması arasındaki zaman kadar kısacıktır. Hani Nebevî ifadeyle söylersek "*bir yolcunun ağaç altında gölgelendikten sonra oradan kalkıp gideceği kadar*" (Tirmizî, "Zühd", 44) kısa olan ömür, ezanın *tam davet*inin gölgesinde geçmelidir. Geçmelidir ki, böylece sonsuz hayat olan ahiretin tarlasından en büyük derecede istifade etmiş olalım.

D. Ezan: Canlı Bir Davet, Dinamik Bir Tebliğ

Ezanın dinî bir çağrı vasıtası olarak diğer dinlerin çağrılarından ayrıldığı en önemli özelliği, onun insan sesiyle yapılıyor olmasıdır. Ezanın her zerresinde insan vardır. Ortaya çıkışına emek veren, seslendiren, davet eden, davet edilen hep insandır. Bu özellik, ezanı daha insanî ve sıcak kılmakta; onun çağırdığı İslam ikliminin muhatabını ve muhteviyatını anlatmaktadır.

İslam'ın kutsal çağrısının insan sesiyle yapılmasındaki hikmetin sırrı, kendisini sadece iletişimdeki dehasında göstermez. Bu özelliği onu aynı zamanda evrensel

bir konuma taşır. Böylece ezan, çağlar üstü, zaman ve mekân üstü bir özellik kazanır; evrensel bir iletişim unsuru hâline gelir. Onu duyan herkes lâhuti bir çağrı olduğunu idrak eder. Ruhundaki bir yere dokunduğunu hisseder. Bu bakımdan ezanın dili insanîdir, evrenseldir.

İletişim aslında bilinen bir yöne yapılan sonra o yönden geriye dönen iki iletiden meydana gelir. Bilinen bir şeyi belli bir amaçla bir yere veya kimseye aktarmak demek olan iletişimin nesnesi insan ve içeriği dinî konular olduğunda, tebliğ ile örtüşen bir kavram olmaktadır. Bu anlamda iletişim, hayatımızın her alanında bizimle birlikte olan bir eylemdir. Dinî açıdan bakıldığında ise İslam, bir anlamda, insanın kendisiyle, ailesiyle, çevresiyle ve Yaratıcısı ile en sağlıklı iletişimi kurmasının adıdır. Ezan da, bu iletişim ve etkileşimde önemli bir rol oynar. Sesle yapılan iletişim, insanlar arasındaki iletişimin en etkili ve yapıcı vasıtasıdır. Bu da ezanın, çan çalmak, boru üflemek, ateş yakmak, duman çıkartmak gibi kutsal kabul edilen iletişim vasıtalarından ne kadar farklı ve anlamlı olduğunu açıkça göstermektedir. Onun her aşamasında ve her ifadesinde insan odaklı bir husus bulunmaktadır.

Ezan ilk okunduğu andan itibaren günümüze kadar insanî olma özelliğini koruyarak gelen dinamik ve canlı bir sesleniştir. Her Müslüman diyarında, o yörenin kültür ve estetik anlayışından renkleri yansıtan bir karaktere bürünmesi, onun içinde yaşadığı toplumla bütünleşmesinin ayrı bir göstergesidir. Bu bakımdan aynı dilin farklı renkleri gibidir dünya üzerinde daim okunan ezanlar. O toplumla birlikte yaşar, onların dilini konuşur, idraklerine hitap eder. Dinin hakikatlerini öz ve veciz bir şekilde tebliğ eder.

Ezanın bu tebliğ edici özelliği, onun insana hitap edici boyutu ve davetkâr hissiyatı, gönülleri fetheder. Müslümanlığı seçen insanların büyük bölümünün ezandan etkilenmesi dikkat çekicidir. Mühtedilere sorulduğunda hepsinin bir ezandan etkilenme hikâyesi vardır. Hatta İslam'ın ilk tebliğini ondan alma, onu anlama sayesinde İslam'la müşerref olma anıları vardır. Sanki "*Rabbimiz! Biz, 'Rabbinize iman edin' diye imana çağıran bir davetçi işittik, hemen iman ettik.*" (Âl-i İmrân, 3/193) ayetinde ifade buyrulan hakikatin fehvasına tutulmuş gibi, ezanın canlı tebliğine ve davetine icabet ederek hidayet nimetini kucaklayan nice insan vardır.

Bu ilahî nefes, onu işiten yürekte, fıtrattan gelen kıvılcımı parlatan bir etki oluşturuyor. Öyle buyurmuyor muydu Kutlu Nebi: "*Her doğan İslam fıtratı üzerine doğar.*" (Buhârî, "Cenâiz", 79; Müslim, "Kader", 22) Sonra şayet dinlemeyi ve anlamayı biliyorsa o kimse, ezanın ruhunda oluşturduğu uyanışın sesine tâbi oluyor. Hidayet buluyor, davete uyuyor ve kurtuluşa eriyor. İşte bu durum, ezanın nicelerinin hidayetine vesile olmasındaki hikmeti de açıklar gibidir.

Bu bakımdan ezanın sadece ibadete değil, aynı zamanda bir inanca, düşünceye, imana davet olduğu akıldan çıkarılmamalıdır. O, İslam'ın simge çağrısıdır. Her insana, her yüreğe ve hatta her varlığa bir hatırlatma, bir uyarı ve bir kurtarıcıdır. O, ezandır. O, Allah Teala'nın Kur'an özelinde: "*Bu, insanlar için bir açıklama, Allah'tan gereğince korkanlar için doğru yolu gösterme ve bir öğüttür.*" (Âl-i İmrân, 3/138) şeklinde buyurduğu ilahî fermanının kapsamına giren kutsal bir davettir. Dolayısıyla ezan, inansın inanmasın herkese yönelik bir tebliğ taşır

kelimelerinde. Bu özelliği dolayısıyla da Ezân-ı Muhammedî olarak okunmalı ve orijinalitesi korunmalıdır. Ayrıca, her davet gibi, bir Peygamber şefkati ve merhametiyle nazik ve kibarca yapılmalıdır.

Usulüne uygun ve samimiyetle okunan ezanın, birçok Müslüman'ın içine işlemesi, durup kulak vermesini sağlaması ve gönlünde namaza koşma coşkusu uyandırması da, bir başka hakikati idraklere sunar gibidir. Bir yandan şeytanı kaçırıp uzaklaştıran kutsal çağrı, öte yandan insanı Rabbine yaklaştırıyor. İslam'dan nasipsizlere hidayet vesilesi olurken, inananların imanlarını tazeleyen, onları silkeleyen manevî bir mürşit oluveriyor.

İşte böylece o yanık yanık okunan, okunurken de dinleyen herkesin ruhunu okşayan, yüreğine işleyen ezan, her yönüyle ve her bakımdan ruhu alan bir davettir. İçinde fıtrat kırıntısı taşıyan ya da iman nimetinin izlerini barındıran herkese ezanın ulaştıracağı bir mesajı mutlaka vardır. Onlara *yolu* gösterecek ve sığınacakları, kabul görecekleri huzurlu limanları tarif edecek mutlak bir işareti vardır. Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah: "*Allah, selamet yurduna çağırır ve dilediğini doğru yola iletir.*" (Yûnus, 10/25) buyuruyor. Ezan da, bu kabil ilahî çağrının bir çeşidi ve bir kurtuluş vesilesidir. Salt bir çağrı olmaktan çok öte bir mana taşıyan, kulluk şuurunu yeşerten ve bunu dalga dalga bütün mahlûkata ulaştıran dinamik bir mesajdır.

Şairin "*Durun kalabalıklar bu cadde çıkmaz sokak / Haykırsam kollarımı makas gibi açarak*" dediği gibi, her gün defalarca insanlara kurtuluşun yolunu haykırıyor ezan. Anlayan için, aniden köşe başından çıkıp hemen koluna giriveren şefkatli bir dost edasıyla ona doğruyu ve doğruluğu gösteriyor. Hayatın içinden, yaşamın kıyısından ve minarelerin tepesinden bir merhamet bulutu gibi kurtuluşun istikametine işaret ediyor, felaket yollarının önüne geriliyor âdeta. Bir Bilâl imanıyla ve soluğuyla bütün insanlığa "Allah en büyüktür, Allah'tan başka ilah yoktur" diye haykırıyor. Ne tevafuktur değil mi, dün imanından dolayı kızgın çöl kumlarında işkence görürken "*Allahu ehad (Allah birdir)*" diye inleyen Bilâl, bir gün gelip *Peygamber müezzini* mertebesine erişiyor, çağına ve çağlar ötesine "*Allahu Ekber*" diye çağrıda bulunuyor.

Evet, ezanlar bir çağrıdır, bir tebliğdir ve bir uyarıdır. Ancak bu hakikati sıradanlaşmaktan kurtararak kulaklardan gönüllere, minare tepelerinden yüreğin derinliklerine indirebilmek lazımdır. Bunun için ise, ezanı anlamak, onun ruhunu kavramak ve neye davet ettiğini idrak etmek gerek. Ezandaki hakikatlerle ruh ve mana kazanmak gerek. Zira o sadece namaza davet etmiyor. Belki de namaz, ezanın kapsamlı davetine bir bahane oluyor. Ezanı hakkıyla anlamak için, galiba biraz da Bilâl soluğuna ve duyuşuna sahip olmak gerekiyor.

Ezan, En Büyük Allah'ın rızasından ve Rabliğinden başka gözetilecek ve kabul edilecek hiçbir şeyin insanı özgür kılmayacağını ifade eder. İslam'ın özünü teşkil eden tevhid inancı da bu hakikate teslimiyeti ve şehadeti gerektirir. Müslüman da zaten bu hakikate *teslim olarak* özgürleşen kimse demektir; bulunduğu yerde zulmün ve ifsadın hüküm sürmesine sessiz ve etkisiz kalamayan kimse demektir. Nitekim fetihler zulmü ve kula kulluğu kaldırıp tevhidi ve adaleti hâkim kılmak için yapılır. Bunun için fethedilen memleketlerde ilk yapılan iş, bu hakikatlerin artık egemen olduğunu ilan etmek üzere özgürlük belgesi fetih ezanlarının

okunmasıdır. Böylece âdeta denilmiş olur ki, ‘Bundan böyle bu topraklarda *yalnızca Allah’a kulluk edip yalnızca O’ndan yardım dilenecek*tir.’ (Bkz. Fâtiha, 1/5)

Sonuç olarak, ezanın Müslüman hayatındaki yeri ve önemi ile onun verdiği mesaj elbette burada birkaç başlık altında dile getirilenlerden çok daha büyüktür. Buraya kadar ifade edilenler de göstermektedir ki, ezan, okunduğu ve bulunduğu yerde İslam’a ve Müslümanlara işaret eden bir ses bayrağıdır. Nitekim İstiklal Marşımızda da, diğer maddî ve manevî değerlerimizle birlikte Müslümanlığımızın simgesi olarak ezana atıfta bulunulmaktadır. Asırlardır minarelerdeki ezan ve gönderlerdeki bayrak, birlikte istiklalimizin ve istikbalimizin sembolü olmuştur.

Minarelerden günde beş defa üzerimize nurdan bir çağlayan edasıyla dökülen ezanlar, bizi ve duyulduğu her mekânı arındırır. Ancak bu rahmet deryasından istifade için ezanı anlamak, davet ettiği iklimi tanımak ve çağrısına kulak vermek gerekir. Yoksa minarelerin gölgesinde yaşayan niceleri vardır ki, onun kıymetinden habersizdir. Ezanı, lâhuti bir çağrı, İslam’a, adalete, güzelliğe ve adalete bir davet olarak anlamalı, gereğini yerine getirmelidir. Şimdi şu can alıcı soruyu kendimize bir kez daha soralım: Günde beş defa ezanı işitiyoruz, ama onu duyabiliyor ve davet ettiği iklimi anlayabiliyor muyuz?

Ezan, sözlerinin meydana getirdiği ses hevenkleri, renk desenleri içinde bize kimliğimizi ve tarihimizi anlatıyor. Ezan, dünyanın güncel akışı ve telaşı içinde, dersleri ve dertleriyle baş başa kalmış insanlara bir teselli veriyor. Bir çağlayan pırıltısıyla yürekleri durultuyor, şeytanları kovuyor ve bir hidayet rehberi oluyor. Binlerce güneşe bedel bir aydınlıkla ruhlarımızı aydınlatıyor, bize kim olduğumuzu, nereden gelip nereye gittiğimizi özlü bir şekilde fısıldıyor. Bazen bir ümit kaynağı, bazen bir yoldaş ve arkadaş oluveriyor. Zamanımızı bereketlendiriyor, bizi Rahman’a yaklaştırıyor. Şayet ezan böylesine kutsî bir nida olmasaydı, duyulur muydu yüreğe dokunan sesi?

İşte bütün bu özellikleriyle ezan, dindir, tarihtir, ahlaktır ve imandır.

Ortak bir dildir ezan, Ümmet-i Muhammed için bir şiar ve şuurdur.

Bir kimlik bilincidir ezan, Müslüman olmanın, amel ve hayatla bütünlüğünü anlatır.

Bir hatırlatma ve uyarıdır ezan, vakitle birlikte insana ne olduğunu, nerede olduğunu bildirir.

Bir davettir o, huzura, şuura, kurtuluşa, sevgiye, sevgiliye ve kullukta özgürlüğe.

Ve bir deniz feneridir ezan, yolunu yitirenlere. Bir ışıktır, zifiri karanlıklarda kalmışlara.

Bir sükûnet limanıdır, duyan gönüllere; bir rehberdir o, fıtratını arayanlara.

Bir ulu sestir ezan, yalnızlara, çaresizlere; bir nurlu umuttur, vakti gözetenlere ya da sabahı bekleyenlere.

Yahya Kemal’in şu ifadeleriyle cümlelerimizi bağlayalım:

“*Evlerimizde, ezan ruhunu yaşatsak, odalarımıza ezan sekineleri inse, çocuklarımıza ezân-ı Muhammedî’nin manalarını, makamlarını belletsek, ezan ile onların gönüllerini tarihimize, dinimize, şehrimize, toprağımıza, yurdumuza bağlasak.*” (Yahya Kemal, *Aziz İstanbul*, 123)

Müezzinlik

Ezan, her okunduğunda ve her okunduğu yerde, ilk gün okunduğu gibi, o gün Bilâl'in okuduğu gibi, büyük manalar, coşkular ve hatıralar yaşatır, gönülden dinleyenlere ve anlayanlara. Ve her müezzin adeta bu yarım kalan ezanı tamamlarcasına, Bilâlleşmiş nefesleriyle yüreklerimize İslam'ın, Resûl-i Ekrem'in ve Asr-ı Saadet'in iklimini üfler.

Nurlu sabahların fedakâr müjdecisidir müez-zinler. Fecrin ilk ışıklarıyla yalnızlara arkadaş olur. Sadık bir dost gibi yakından seslenirler onlara: “En büyük Allah’tır; davetlisiniz ilahî huzura, haydin kurtuluşa!

Müezzin, İslam'ın sembolü kutsî çağrının ses bayraktarı.

Müezzin, canlı cansız mahlûkatın ilahî huzura davetçisi. Mahlûkatın en şereflisi insan olarak günde beş defa: "Evet Ya Rabbi! Sadece seni ululuyoruz ve senden başka ilah olmadığına, Muhammed'in senin elçin olduğuna, kurtuluş ve mutluluğun bunda olduğuna inanıyor ve şahitlik ediyoruz" diyen temsilci.

Müezzin, yeryüzünün şehadetlerini Yüce Yaratıcı'ya arz eden iman elçisi.

Müezzin, Yüce Rabbe ve O'nun Kutlu Elçisi'ne övgü ve bağlılık nişanesi ezanın seslendiricisi; gönüllerimizin tercümanı.

Müezzin, insanı bütün erdemlere götürecek ve bütün sapkınlıklardan koruyacak kurtuluş kaynağı İslam'ın alemdarı.

Müezzin, insanı özgürleştirecek ve kurtaracak müjdenin habercisi; özgürlük meşalesinin sesten bayraktarı.

Müezzin, ezanı sesiyle canlı bir davet, dinamik bir tebliğ hâline getiren sanatkâr. Dilden çok gönülden seslenen, ilahî sesin sözcüsü.

Müezzin, sanki atamız Hz. Âdem'in doğduğu ve onunla tattığımız Cennet'e çağırır bizi. Mevlânâ'nın temsiliyle, koparıldığı sazlığı özleyen bir neyin iniltisi gibi, müezzinin sesi, bulmaya çağırır yitiğimizi; bu dünyaya indirildiğimiz cennetimizi.

Müezzinin sesi duyulunca minareden, yeryüzüne bir nur iner; ortalık sükûnete erer, her yerde ruhanî bir iklim sarmalar insanları. Rahmet bulutları kaplar etrafı. Kimileri müezzini dinler, ona ezanında icabet eder; davetini tasdik ve kabul eder. Kimileri de ondan kaçar. Rahatsız olur habis ruhlar. Bu lâhutî tablo, bu rahmanî ses, şeytanı ve yandaşlarını ürkütür, kaçırır uzaklara. Müezzinin sesi kesilinceye kadar sinerler kuytu köşelere.

Müezzin, Bilâl-i Habeşi'nin sesinden bir iz, Asr-ı Saadetten bir hatıra ve ilahî nefesten bir nefha üfler gönüllerimize. Her müezzinin sesi, Asr-ı Saadet imanından ayrı bir tat bırakır kulaklarımıza, oradan gönüllerimize. O Kutlu Nebi'nin razı olunan ashâbının "Canım sana feda olsun, Ya Resûlallah!" deyişlerinden anılar taşıyan bir tat, bir hatıra sunar. Alır bizi Saadet Asrı'na götürür müezzin. İman adına çekilen sıkıntıları hatırlatır, bu dinin bize kolay ulaşmadığını anlatır. Bazen bizi Mekke'ye götürür, bazen Medine'ye. Bedir'i, Uhud'u, Malazgirt'i anlatır, İstanbul surlarına varıldığında okunan fetih ezanını yankılar. Süleymaniye'de bayramı yaşatır. İstiklal Marşımızın yazılış hikâyesini anlatır. "Hakka tapan milletin" istiklali nasıl hak ettiğini, istikbalin de ancak ezanların okunmasıyla sağlayacağını fısıldar yüreklerimize. Ve adeta der ki müezzin, 'Ben ezan okuyorsam siz hür ve istiklal sahibisinizdir.'

Müezzinlerin dile getirdiği kelimeler ve verdiği mesajlar aynı olsa da, her birinin insanları etkilemesi ve yüreklere dokundukları yerleri farklı farklıdır. Her müezzin, içindeki derinliğe göre farklı bir nefes üfler gibidir ruhlara. Her birinin sesi, farklı çarpar yüreklere. Kimine hidayet, kimine iman lezzeti katarlar. Bir anne sıcaklığına sahip sesten kanatlarıyla şefkatle kucaklarlar dertle kıvrananları. Bitmeyen uzunluktaki geceleri kovar sesleri. Sanki müezzinler ezan okumasa, geceler bitmeyecek gibi gelir bekleyenlere. Gecenin zifiri karanlığı onların okuduğu ezan sesiyle dağılır; güneşi sanki onlar davet ederler. Ortalık sanki okudukları ezan sesleriyle aydınlanır, nurlanır ve ısınır.

Nurlu sabahların fedakâr müjdecisidir müezzinler. Fecrin ilk ışıklarıyla yalnızlara arkadaş olur, gündüz ve akşam da onları yalnız bırakmazlar. Sadık bir dost gibi yakından seslenirler onlara: "En büyük Allah'tır; davetlisiniz ilahî huzura, haydin kurtuluşa!" Ve bu lâhuti sesin sahibi müezzinler, gece yatma zamanında da yalnız bırakmazlar kimsesizleri, çaresizleri. Herkesin bir kimsesi; kimsesizlerin bir kimsesi olduğunu hatırlatır, çaresizliğin çaresini gösterirler. Binlerce güneş aydınlığında insanlar yürüsünler diye, Hakk'ın ve hakikatin yolunu gösterirler.

Nurdan nağmeler fısıldayarak gönüllere, her vakit bir başka makamda musiki ve sanat zevki yaşatırlar dinleyenlere müezzinler. Musikiden huzur fasılları sunar dururlar ve bütün bir gün her vakti bir başka mana yüklü makamla yaşatırlar.

A. Müezzinliğin Önemi

Müezzin, insanları Hakk'a ve hakikate davet etme nimetine ve ikramına nail olmuş kimsedir. Resûl-i Ekrem (s.a.s.) bir hadislerinde ezan okumanın manevî getirisini ve kazanımını ifade sadedinde şöyle buyurmaktadır:

"*Eğer insanlar ezan okumanın ve birinci safta namaz kılmanın değer ve kıymetini bilmiş olsalardı ve bunlara nail olmak için kur'a çekmekten başka çare bulamasalardı, mutlaka kur'a çekerlerdi.*" (Müslim, "Salât", 129; Nesâî, "Mevâkît", 22)

demek ki ezan okumak ve müezzinlik yapmak o kadar kıymetli ve değerli bir iştir.

İslam âlimleri, "*Allah'a davet eden, salih amel işleyen ve: "Ben gerçekten Müslümanlardanım" diyen kimseden daha güzel sözlü kim olabilir?*" (Fussilet, 41/33) âyetinin kapsamına müezzinin de girdiğini; zira hakka davet ifadesinin ezan manasına da geldiğini söylemişlerdir. Tekbir, tehlil ve şehadetlerle insanlara canlı bir tebliğ ve davet götüren en kutsî ses ezandır. Hakk'a davetin en güzel şekillerindendir. Onu dile getiren de bu güzellikten en çok nasibdâr olacak olan müezzindir.

Nitekim ezan okumanın, o kutsî daveti insanlara duyurmanın mükâfatının büyüklüğünü gösteren başka bir Nebevî haberde "*Müezzinlerin kıyamet gününde en uzun boylular olacağı*" müjdesi verilmektedir. (Müslim, "Salât", 14) Bu da, insanların çok zor durumda kalacağı, kalabalıktan bunalacağı, türlü sıkıntılarla dolu mahşer gününde müezzinlere lütfedilecek ilahî mükâfatlardan birisidir. Onlara, dünyadaki müezzinliklerine karşı ahirette bahşedilecek yardımın bir müjdesidir.

Müezzinin yaptığı işin büyüklüğünü ve önemini gösteren bir başka Peygamber muştusu da şöyledir:

"Müezzine, sesinin eriştiği yer kadar mağfiret olunur. Yaş ve kuru her şey onun bağışlanması için duacı olacaktır." (İbn Mâce, "Ezân", 5; Nesâî, "Ezân", 14)

Dolayısıyla müezzinlerin seslerini gür tutmaları ve ezanı mümkün olduğu kadar geniş kitlelere ulaştırmaları gerekir. Nitekim Peygamberimiz (s.a.s.) Bilâl'e ezan okurken iki parmağını kulağına sokmasını emrederek: *"Şüphesiz bu, senin sesini daha çok yükseltir."* buyurmuştur. (İbn Mâce, "Ezân", 3)

Ayrıca bu teşvikle birlikte yukarıdaki hadis-i şeriften şu da anlaşılmaktadır.

Ezanın bütün mahlûkat üzerinde bir etkisi bulunmaktadır. Onun ulaştığı canlı cansız her şey onu duyar ve dinler. Buna göre müezzin, hem canlı ve cansız bütün varlıklara ezanın ifade ettiği hakikatleri tebliğ etmektedir, hem de onların şehadetlerini Allah Teala'ya iletmektedir. Sanki onların Yüce Allah nezdindeki temsilcileri gibidir. Allah'a olan imanlarını dile getirmede onlara tercüman olmaktadır. Onlar da bunun karşılığı olarak, ona dua etmekte, bağışlanmasını niyaz etmektedirler.

Müezzini duyan herkesin onun söylediklerini tekrar ederek müezzinin aldığı sevabı alabileceğini yine Kutlu Nebi (s.a.s.) haber vermektedir. Amr b. el-As (r.a.) anlatıyor: Bir adam Allah Resûlüne gelerek "Yâ Resûlallah! Müezzinler sevapça bizden üstünler. Onlara yetişmemiz mümkün mü?" diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.s.) cevaben; *"Onların dediklerini sen de tekrar et. Bitirip sona erince de dilediğini iste. Sana da aynı sevap verilecektir."* buyurdu. (Ebû Dâvûd, "Salât", 36; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 171)

Namaza, camiye, cemaate koşacak olanlar, müezzinin sesini bekler, oruçlu onun sesiyle başlar orucuna ve yine onunla iftar eder. Onun okuduğu kelimeleri canı gönülden tekrar eder dinleyenleri. Söylediklerini kabul, doğruluğunu tasdik ederler. Ona güvenir, onun verdiği mesajın hak olduğuna kefil olurlar. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.), müezzinin imamla birlikte sosyal bir sorumluluk üstlendiğini şu hadisinde ifade buyurmuştur: "*İmam (cemaatin namazını korumakla) sorumlu olan, müezzin de (insanların) kendisine güvendiği kişidir. Allah'ım, imamları olgunluğa/doğruya ilet ve müezzinleri de bağışla!*" (İbn Hanbel, *Müsned*, II, 383) Buna göre müezzin, hem ibadetlerin yerine getirilmesindeki zamanı doğru bir şekilde ilan edecek, hem de bilgisiyle, ahlakıyla, faziletiyle, dinî yaşantısıyla topluma örnek, güvenilir bir şahsiyet olacaktır. Bu şekildeki bir müezzinin mükâfatı, Resûl-i Ekrem'in duasıyla bağışlanmaktır.

B. Müezzinliğin Özellikleri

Müezzin, insanlara sadece namaz vaktini bildirmemektedir. Aynı zamanda bir medeniyet ve düşüncenin sözcülüğünü de yapmaktadır. Mademki ezan İslam'ın şeâirindendir ve mademki ezan Müslüman varlığının sembolüdür, o hâlde müezzin bu değerlerin taşıyıcısı ve hatırlatıcısıdır.

Müezzin, bir inancın, bir medeniyetin, bir ümmetin ve bir davanın sesini duyurmakta, bayrağını taşımaktadır aslında. Yaptığı işin manası ve anlamı büyüktür. Müezzinliğin sevabının ve şerefinin büyüklüğü de zaten bu sebepledir.

Bu kadar önemli ve sorumluluk isteyen müezzinliği yerine getiren insanların da birtakım özelliklere ve donanımlara sahip olması gerektiği kaçınılmazdır. Her şeyden önce çağırmış olduğu saadet ve kurtuluş ikliminin davetçisine uygun sorumluluk bilincinde olmalıdır. Müslümanların mesuliyeti boynuna asılmıştır, zira İslam'ın ezan gibi en değerli sembollerinden birisinin temsilcisi durumundadır. Bu bakımdan konumunun farkında, görevinin hassasiyetini müdrik olması gerekir.

Temsil ettiği değerin, taşıdığı sembolün, bayraktarlığını yaptığı sözlerin gerektirdiği bilgi ve kabiliyete sahip olmalıdır. Hz. Peygamber'in Bilâl'i müezzin

seçerken her şeyden önce tarihin şahit olduğu bir imana güvendiğini unutmamalıdır. Sonra Kutlu Nebi'nin *"Sesi gür ve güzeldir"* diyerek Bilâl'e işaret etmesindeki mana ve hikmeti idrak etmelidir.

Müezzin, ezanını diliyle değil gönlüyle okumalıdır; ezanında aşk, aşklarında ezanın eseri bulunmalıdır.

Müezzin, her davetçi gibi nazik, kibar, zarafet sahibi, anlayışlı ve sabırlı olmalıdır.

Müezzin, İslam ahlakına sahip, davet ettiği iklimi kendi dünyasında yaşayan bir mana eri olmalıdır. *En güzel örnek insan Hz. Muhammed*'i (Bkz. Ahzâb, 33/21) kendisine rehber edinmeli, sünnete bağlı bir hayat sürmelidir. Kendi hayatına hâkim kılmadığı bir hakikate insanları davet etmek ne kadar etkili olabilir?

Müezzin, nefsinin kötülüklerini yenmek için uğraşan, dünyalıkları ayakları altına alarak yücelmeye çabalayan, gönlü zengin, ikbal ve şöhret hastalığından kurtulmuş erdemli bir kişilik olmalıdır. Hz. Peygamber'in, müezzinin hiçbir maddî ve dünyevî karşılık beklememesini buyurması yanında âlimlerin de müezzinliğin Allah rızası için yapılması gerektiğini söylemeleri, (Bkz. Tirmizî, "Salât", 41) hep bu erdemi korumaya yöneliktir.

Müezzin, toplumun sevgisini ve saygısını kazanmalı, onların Hak nezdindeki tercümanı olduğunu unutmamalıdır. Camide önde, toplum içinde ise önder olduğunun bilincinde olmalıdır. Vazifenin, hizmet ve sorumluluk demek olduğunu unutmamalıdır. Hz. Peygamber (s.a.s.): "*Müezzinlerin boyunlarına takılmış olan Müslümanların iki hasleti vardır. Bunlar, Müslümanların namaz ve orucudur.*" (İbn Mâce, "Ezân", 3) buyurmaktadır. Bu hadis, müezzinliğin bir sorumluluk gerektirdiğini, bu sorumluluğu gereği gibi yerine getirmemenin ise bir vebal olduğunu hatırlatmaktadır.

Hz. Peygamber (s.a.s.), ezan okuyacak kişilerin toplumun seçkin ve önde gelen kimseleri olmasını arzu etmiştir. "*En hayırlılarınız size müezzinlik yapsın; Kur'an'ı en iyi okuyanlarınız size imam olsun.*" (Ebû Dâvûd, "Salât", 60) hadisi bunu göstermektedir. Ancak zamanla Müslüman toplumun büyümesi, coğrafyanın ve idarî yapının genişleyip farklı şekil alması gibi hususlar, bu işlerin düzenli yürütülebilmesi için belli kurum ve kişilerin görevlendirilmesini zorunlu kılmıştır. Şu hâlde bu hadise bir başka açıdan bakıldığında müezzinlik yapanların, kendilerini toplumda değer ve itibar gören kimseler olarak konumlandırmaları gerekmektedir.

Ezan gibi benzersiz bir çağrının en güzel nitelikte yapılması, gönüllere ferahlık vermesi gerekir. Günde beş vakit güzel sesli müezzinlerce ve usulüne uygun okunacak ezanlar, insan kalbinin ve ruhunun en derinlerine işleyecektir. Ancak böyle okuyan bir müezzin, insanlara ezanın mesajını ve anlamını hakkıyla ulaştırmış olacaktır. Bu idrak ve bu şuurda olmalıdır İslam'ın ses bayraktarı.

C. "Peygamber Müezzini" Hz. Bilâl

Ezandan, müezzinden ve müezzinliği anlamaktan söz edip de, Müezzinlerin Efendisi Bilâl-i Habeşî'den bahsetmemek olur mu? Elbette ki olmaz, olamaz. Zira mukaddes çağrının sahâbî hizmetkârı; müezzinlerin ilki, Nebevî huzurda ilk

ezanı dinlenen ve Kutlu Nebi'nin *Müezzinlerin Efendisi* payesini verdiği Bilâl b. Rebâh'tan kısaca da olsa bahsetmeden müezzinliği anlamanın bir yönü eksik kalır.

İslam gelmeden önceki Mekke'de, Habeş diyarından köle olarak getirilmiş bir ana-babanın çocuğu olarak doğduğunda o da artık bir köleydi. Derken çöle nur inmiş, Hz. Muhammed (s.a.s.) peygamber olarak gönderilmiş ve İslam nimeti âlemlere bahşedilmişti. Ama Mekke'nin ileri gelen müşrikleri bu nura karşı direniyordu. Hür insanları bile sindirmişlerdi. Fakat köle Bilâl, insanı gerçek manada özgürleştirdiğini gördüğü bu çağrıyı bütün kalbiyle kabul etti. Bedeli ne olursa olsun, bu nur ikliminde yıkanmak, derisinden de kara olan şirk zifirinden kurtularak iki cihan saadetini yakalamak istiyordu. Ve öyle de oldu. Çok geçmeden Müslümanlığını açıkça söyleyen yedinci kişi oldu Bilâl. Hak ile batıl mücadelesinin çelikten azimli bir neferine dönüşmüştü.

Kimsesizdi zaten, davasının da yalnız mücahidiydi Bilâl. Zalim sahibi Ümeyye daha da azdı ve ruhu âlemlerin Rabbi'ne ubudiyetle hürleşen Bilâl'in bedenini kızgın çöl kumlarına yatırdı. Daha doğrusu diri diri çöle gömdü Bilâl'i ve üstüne koca bir kayayı kapatarak, Muhammed'in Rabbini inkâr etmedikçe buradan çıkışının olmadığını söyledi. Bilâl'in cevabı çağları yırtıp özgürlüğün en manalı hâlini anlattı insanlara: "Ehad! Allahu ehad! (Birdir, Allah birdir)"

Bu iman çığlığı Bilâl'in, gökte ve yerde yankı buldu. Hz. Ebubekir Sıddık (r.a.) bu Müslüman kardeşinin imdadına yetişti ve bedenini zulümden kurtarıp azat etti. Bilâl'e Müslümanlığından sonra verilen ilk şeref belki de bu oldu: Sıddık'ın azatlısı. Sonra Bilâl bir iman abidesi olarak kalktı kumlardan. Fakat o memleketine gitmek yerine Hz. Muhammed'in yanında iman çilesi çekmeyi tercih etti. İmanı, her Peygamber yıldızınınki gibi yüce idi. Öyle ki, bir defasında Resûlüllah Efendimiz, cennete girdiğini ve önünde bir ses işittiğini anlatıyordu. Cebrail'e bu sesin ne olduğunu sorunca, 'Önünüzde Bilâl yürüyor' cevabını almıştı. (Buhârî, *Fedâilü Ashâbi'n-Nebî*, 6) Nasıl bir şeydi bu öyle ey Bilâl; dünyada iken cennette görülmek? Yaşarken kurtuluşa ermek? Bu ne büyük bir iman, ne büyük bir nimet ve bedelsiz bir şerefti ey Bilâl!

Mekke kapılarını hepten kapattığında nura, Medine'ye Müslümanlarla birlikte o da hicret etti. Mescid ve kıble gibi İslam'ın şiarları bir bir ortaya çıkarken, bunlara ezan da eklendi. İslam'ın simge çağrısını ilk Bilâl'in okumasını istedi Kutlu Nebi. Şimdi ona bir şeref daha bahşediliyordu, Peygamber müezzini idi artık. derken bir gün Hz. Peygamber (s.a.s.) onu *"Müezzinlerin efendisi"* (Ebû Nuaym, *Hılyetü'l-evliyâ*, I, 147) unvanıyla tescil ve tebrik etmişti. Bilâl'in imanı, ahlakı, hizmetleri ve Resûl aşkı yanında, sesi de gür ve güzeldi. Bu sebeple cahiliye döneminde düğünlerin aranan ismiydi. O, ezan okumaya başlayınca herkes büyük bir aşk ve vecd içinde dinler, ruhlarını dinlendirirdi. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) namaz vakti gelip ezan okunacak olduğunda Bilâl'e: "*Erıhnâ ya Bilâl (Bizi ferahlat, dinlendir ey Bilâl)*" (Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, III, 490) derdi.

Artık Medine'de Bilâl, hem Hz. Resûl'ün müezzini, hem de koruması idi. Yemeğinden muhasebesine, yabancı elçilere teşrifatçılığından emirlerini halka duyurmaya kadar birçok işinde Hz. Peygamber'in en yakınındaydı. Savaşlarda geceleri onu korur, gündüzleri gölgelenmesini sağlardı. Bütün savaşlarda olduğu

gibi Mekke'nin Fethi'nde de bulunmuştu. Dahası Kâbe'nin damında fetih ezanını da o okumuştu. Bu da başka bir şerefti ona bahşedilen. Köle olarak horlandığı Mekke'ye, Müezzinlerin Efendisi olarak dönmüştü. Gerçi ona muazzez Nebi'nin müezzini olmak şerefi bile yeterdi ya.

Veda Haccı'nda da bulundu Bilâl. Ve orada anladı ki, Allah Resûlü, bir beşer olarak kaçınılmaz sona yaklaşmıştı. İçine bir kor düşmüştü Bilâl'in. Kutlu Nebi'nin vefatıyla bu kor ateş oldu; yüreğini, bedenini, ruhunu her geçen gün daha fazla yakmaya başladı. Resûl'den ayrılık dayanılacak gibi değildi. Yanıyordu adeta Bilâl. Ezan da okumuyordu; Nebi'nin olmadığı bir yerde okuyamıyordu işte. Onunki bir alışkanlık değil, bir aşktı. Resûl aşkı. Medine, eski Medine değildi. Bu şehre adını veren Kutlu Peygamber artık yoktu. Medine, bir yetimden farksızdı. Sanki Bilâl'in gözünde Peygamber Şehri ağlıyordu. Hüzünlüydü her taraf. Çaresiz bir yetimliğe, bir yalnızlığa, bir gurbete düşmüştü Müslümanlar. Nereye baksa Bilâl, onu (s.a.s.) görüyordu, her şey ona Resûl'ü hatırlatıyordu. Onun kokusu her bir yerine sinmişti Medine'nin. Karar vermişti Bilâl, Medine'den gidecekti. Hem de en uzak yere, Şam'a gidecekti. İzin istedi dostu Hz. Ebû Bekir'den; ısrar etti, yapamayacağım dedi. "Resûlüllah'tan sonra kimse için ezan okumayacağım/okuyamayacağım." Hiç kıramayacağı velisi Ebû Bekir'in ricasını bile reddettiğine göre, demek ki durum ciddi idi. Hz. Sıddık, durumuna baktı, çaresiz 'Sen bilirsin' diyebildi. Ve Bilâl, Medine'ye veda etti, Peygamber sevgisini iman dolu yüreğinde alıp, cihad etmek üzere serhad şehri Şam'a gitti. Kendisini böylece avutabileceğini, Resûlüllah aşkının ateşini dizginleyebileceğini düşünüyordu. Ama…

D. Yarım Kalan Ezan

Bilâl'den ve ezandan bahsedince onun Medine'ye geri dönüşünden ve okuduğu son ezandan da söz etmek gerekir. Onun bu son ezanı, İslam tarihinde *yarım kalan ezan* diye meşhur olmuştur. Kaynakların âdeta inleyerek, gözyaşlarını sayfaların arasında saklayarak naklettiği bu olay, ezanın, ezan okumanın ve ezan dinlemenin ne demek olduğunu da tarihin şahitliğiyle bize anlatmaktadır. Yarım kalan ezan, daha doğrusu geriye kalanı gönülden okunan ve gözyaşıyla yoğrulan ezan olayı şöyledir:

Bilâl, Şam'da cihada katılıyor, Müslüman ordusunun bir neferi olarak İslam'ı götürebildiği yere kadar ulaştırmaya çabalıyordu. Bir cepheden öbürüne koşuyordu. Hz. Peygamber'in bıraktığı emanete sahip çıkıyor, i'lây-ı kelimetullah için mücadele ediyordu. Bir zamanlar kendisini özgürleştiren ve her türlü kölelik bağından kurtaran İslam'ın kurtuluş müjdesini her yere taşıma azmindeydi. İstiyordu ki, yeryüzünün her noktası huzurla dolsun, Allah'tan başkasına kulluk edilmesin ve bütün insanlık kurtuluşa erişsin. İnsanlar, bir Allah'a secde ederek, başka bin secdelerin külfetinden, minnetinden kurtulsun. İmanla özgürleşmenin timsali Bilâl, Medine'de sesi ile yaptığını, şimdi Şam'da, Kudüs'te ve bilmem hangi cephede bedeniyle yapmaya devam ediyordu.

Bilâl, içindeki Peygamber aşkının ateşini, Resûl'e doyamamanın acısını ve Sevgililer Sevgilisi'ne duyduğu hasreti, Allah uğruna attığı adımlarla dindirmeye

çalışıyordu. Fakat iliklerine işleyen Peygamber aşkını geride bırakmak ne mümkündü! Köşe bucak kaçtığı özlemin ateşi, onu her yerde yakalıyordu. Her yer gül kokuyordu. Kaçması boşunaydı; ateşi de beraberinde, yüreğinde götürüyordu. O, gül sevdalısıydı. Aslında onun derdi, derdinin de devasıydı.

Her geçen gün hasreti ve muhabbeti daha da artıyordu Bilâl'in. Yine Hz. Peygamber'i özlemle düşündüğü bir günün gecesinde, gönlünden hiç çıkmayan Resûlüllah, rüyasında da görünüverdi ona. *"Ya Bilâl! Bu cefa nedir? Beni ziyaret edeceğin vakit gelmedi mi?"* diyordu. Bunun üzerine daha fazla dayanamadı Bilâl, duramadı bu uzak yerlerde. Hemen yollara düştü; bari onun elinin değdiği, ayağının bastığı, gözünün seyrettiği yerleri göreyim, toprağını öpeyim diyerek, Medine'ye doğru yola düştü. Sanki Kutlu Nebi'yi yeniden görecekmiş gibi heyecanlıydı. Uçarcasına kat etti onca mesafeyi. Peygamber şehrine geldiğinde sabah namazı vakti girmek üzereydi. Doğrudan Ravza'ya, Resûlüllah'a gitti. Yıllardır görmediği, ama onun kendisini gördüğünü hissettiği Efendiler Efendisinin mübarek kabrine yüzünü sürdü, ağladı, ağladı… Yüreğindeki hasreti gözyaşlarıyla söndürmeye çalışıyor gibiydi. Derken Peygamber torunları Hasan ve Hüseyin çıkageldiler. Bilâl, onlara sarıldı, kokladı; Peygamber güllerinde *Gül*ün kokusunu aradı. Onlar da dedelerinin günlerini hatırladılar; özlemişlerdi. Israrla ezan okumasını istediler Bilâl'den. Medineliler de hasretti onun sesine. Bu Peygamber âşığının okuduğu ezanın gönüllerindeki ve kulaklarındaki hatırası ve hatırlattıkları bir başkaydı. Dayanamadı ısrarlara, kıramadı bu Peygamber güllerini ve ezan okumayı kabul etti.

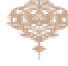
Peygamber gününde olduğu gibi Mescid'in damına çıkıp "*Allahu ekber*" dediğinde Bilâl, Medine yerinden oynadı; bir tarih canlanıyordu. "*Eşhedü en lâ ilâhe illallah*" dediğinde Medine çalkalandı. Herkes pür dikkat bu sese kulak verdi. Bu bildik ses, bu tanıdık yankı, bu ruhları dirilten nefes Bilâl'indi. Yoksa bir mucize mi gerçekleşiyordu. "*Eşhedü enne Muhammeden Resûlüllah*" deyince Bilâl, sokaklara döküldü halk, koca şehir altüst oldu. Mescid-i Nebî'ye akın ettiler. Bilâl'in ve tüm Medinelilerin gözünde, tarih yeniden yaşanıyordu; Peygamber sanki aralarına gelmiş İslam'ı öğretiyordu ve nurlar sarmıştı her yeri. *Gül* kokuyordu her taraf; Kutlu Nebi aralarında yaşıyor zannettiler. Huzurla dolmuştu yürekler, Saadet Asrı'nın Efendisi'nin coşkusu kaplamıştı her biri yeri ve ferdi.

Ancak Bilâl "*Eşhedü enne Muhammeden*" deyince; o Kutlu Nebi'nin, o Sevgililer Sevgilisi'nin, o gönüller Sultanı'nın adını anınca, yine depreşmişti yüreğindeki sızı. Bundan sonra heyecana ve gözyaşlarına daha fazla engel olamadı, boğazına düğümlendi kelimeler. Hıçkırıklara boğulmuş gibiydi. Artık devam edemedi Bilâl, ezanı bitiremedi. (Bkz. İbn Sa'd, Tabakât, III, 236-238; Zehebî, Siyeru a'lâmi'n-nübelâ, I, 358; Ahmed Cevdet Paşa, Kısas-ı Enbiya, I, 360-361)

Bilâl, buralarda Peygambersiz yaşayamayacağını bir kez daha anlamıştı. Tekrar ama ve belki de son kez vedalaştı Medinelilerle. Yarım kalan ezanı, Müslümanlara emanet ederek yine kendini Şam cephelerine attı. Ve oradan bir daha ayrılmadı.

İşte İslam tarihinde nakledilen yarım kalan ve Hz. Muhammed'i hatırlatan ezan-ı Muhammedî budur. Bu olay, ezanın içeriğini, mesajını ve anlamını

yaşanmış bir vakıa olarak bütün tazeliğiyle bize anlatması bakımından önemlidir. Ezan, her okunduğunda ve her okunduğu yerde, ilk gün okunduğu gibi, o gün Bilâl'in okuduğu gibi, büyük manalar, coşkular ve hatıralar yaşatır, gönülden dinleyenlere ve anlayanlara. Ve her müezzin adeta bu yarım kalan ezanı tamamlarcasına, Bilâlleşmiş nefesleriyle yüreklerimize İslam'ın, Resûl-i Ekrem'in ve Asr-ı Saadet'in iklimini üfler. Ve her Müslüman, ezanı gönülden ve saygıyla dinleyip müezzinin sözlerini tekrar ederken, âdeta bu yarım kalan ezanı tamamlar. Böylece her ezanla *huzura* çağrıldıklarının idraki yanında ve bundan öte, Sevgililer Sevgilisi'ne duydukları sevgiyi, değeri, hasreti ve imanı da ifade etmiş olurlar.

Ezan ve Medeniyetimiz

Estetik, ritmik ve sanatsal bir çağrı, nazik bir davettir ezan.İslamiyet'in güzellik ve incelik dini olduğunu sergiler her vakit. İslam medeniyetinin bir gönül medeniyeti olduğunu haykırır.

Ezan ve cami, ubudiyet için vardır, namaz için vardır. Ancak kullukla kurtuluşa eren, namazla dirilen gönüller, saadet toplumunu oluşturabilirler. İslam medeniyetini yeniden canlı ve eşsiz yapısına yükseltebilirler.

Bir medeniyetin temel dinamikleri vardır. Medeniyet onlar üzerine inşa edilir ve gelişir. İslam medeniyetinin ve kültürünün temel dinamiği cami eksenlidir. Bu aynı zamanda İslam medeniyetinin insanîliğini gösteren bir özelliktir. Zira yeryüzünde inşa edilen ilk *ev*, aynı zamanda mabet olan Kâbe'dir. O, kutsallık ve hidayet kaynağıdır. (Âl-i İmrân, 3/96) İnsanlığın atası Hz. Âdem tarafından yapılmıştır. Dolayısıyla insanlık tarihi mabetle, camiyle başlamıştır. Nitekim İslam tarihi de mescitle, camiyle başlar. Resûl-i Ekrem'in Medine'ye geldiğinde yaptığı ilk işin, hatta Medine'ye varmadan Hicret yolculuğunda Kuba'dayken yaptığı ilk işin, cami yapmak olduğunu burada yineleyelim.

Bizim inancımızda her cami Kâbe'nin bir şubesidir. Binaenaleyh Hz. Peygamber'in Medine'ye diktiği ilk medeniyet ağacı, cami olmuştur. Diğer unsurlar, hep Mescid-i Nebevî odak alınarak teşekkül ettirilmiştir. Böylece Kutlu Nebi (s.a.s.) tarafından şekli ve oluşum plânı çizilen İslam medeniyetinin eksenindeki kurum, cami olmuştur. Bu durum, şehircilikte bir Peygamber sünneti olarak kabul edilmiş ve İslam şehirlerinin mimarları bu sünnete titizlikle uymuşlardır.

Cami, İslam toplumunda dinî bir mekân olmasının yanı sıra, sosyal ve kültürel anlamda hayatın merkezî kurumudur. Okul, kütüphane, çarşı, hamam, hastane, misafirhane gibi diğer kurumlar, hep caminin etrafına yapılmıştır. İslam medeniyetinin inşa ettiği şehirlerdeki her cadde ve sokak, mutlaka camiye çıkar. Kısaca hayatın kalbi, camidir. Ve her yerden ezan sesi işitilir. Zira cami medeniyetin, ezan da caminin merkezindedir.

Camiler, ezanlar, minareler bizim medeniyetimizin tapusu ve mührü gibidir. Dünyevî ve uhrevî hassasiyetler gözetilerek bina edilmişlerdir. Her bakımdan kutsallığın, aydınlığın, hidayetin ve insanî değerlerin kaynağı ve sığınağı olagelmişlerdir. Yapısından işlevine kadar her hâliyle orijinaldirler. İşte ezan, İslam medeniyetinin en önemli kurumu olan camilerin, sesi ve çağrısı olmuştur. Camilerle bütünleşmiş, en değerli unsuru olarak, cami mimarisinin ve işlevinin tamamlayıcısı olmuştur. Caminin iç mimarisi bir yana, dışındaki eklenti ve müştemilâtta da bunun açık tezahürleri vardır. Minareyi ele alalım mesela. Ezanın ortaya çıkış tarihçesinde gördüğümüz üzere Abdullah b. Zeyd'e rüyasında ezan öğretmeye gelen yeşil elbiseli adamın *"Mescid'in damına dikilip ezan okuması"* tablosunu yeniden hatırlayalım. (Bkz. Ebû Dâvûd, "Salât", 28) Buradan hareketle ezanın, zaten işlevine de en uygun olduğu üzere, yüksek bir yerden okunması düşüncesi ta baştan itibaren vardır diyebiliriz.

Dolayısıyla ezanın lafızlarıyla birlikte nasıl ve nerede okunması gerektiği de öğretilmiştir. Ezan bir ilan, bir duyuru ve bir davet olduğuna göre, tabiatı gereği sesin duyulabileceği ve daha geniş alanlara yayılabileceği yüksek bir yerde okunmalıydı. Ezan okunmaya başlandığı ilk günlerde bile Hz. Bilâl yüksekçe bir yere çıkıyor ve ezanı orada okuyordu. Neccâr oğullarından bir hanım şöyle bir tarihî bilgi aktarmaktadır:

"Benim evim Peygamber mescidi'nin etrafında bulunan evlerin en yükseği idi. Bilâl (r.a.) sabah ezanını onun üzerinde okurdu. Seher vakti gelir, evin üzerine oturur, sabahın olmasını beklerdi. Sabahın olduğunu görünce ayağa kalkar ve "Ey Allah'ım, sana şükranlarımı arz eder, Kureyş'in (Müslüman olması ve) senin

dinini ayakta tutmaları için yardımını dilerim" diyerek dua ederdi. Sonra da ezanı okurdu. Vallahi onun bu kelimeleri terk ettiği tek bir geceyi bile hatırlamıyorum." (Ebû Dâvûd, "Salât", 33) Yine Mekke'nin fethedildiği gün Hz. Peygamber'in Bilâl'i ezan okuması için Kâbe'nin damına çıkarması da, ezanın yüksek bir yerde okunması gerektiğinin Nebevî işaretini taşımaktaydı.

Bütün bu tarihî malûmat, ihtiyaca uygun minare mimarisinin gelişmesine de yön vermiştir. Cami ve minareler, adeta ezanın müşahhaslaşmış yapılarıdır. İslam kimliğini haykıran, ilahî yola kılavuzluk yapan, abide yapıtlardır. Hidayet ve kutsallığın sembolü, yeryüzünün yüz akı mekânlardır. Bu sebeple ezanla birlikte İslamî şeâirin birer parçasıdırlar. İslam'ın ses bayrağı ezanların dalgalandığı birer kutsî gönder gibi duran minareler, görünme ve düşündürme yoluyla bir medeniyetin temsilciliğini yapmaktadır. İnsanların bilgilerinin çoğunu görerek ve duyarak öğrendikleri dikkate alındığında, ezan ve bu mimarî yapıların nasıl bir bütünlük sergiledikleri anlaşılmış olacaktır.

İslam'ı, ezanı, Kur'an'ı, Allah'ı ve Hz. Peygamber'i hatırlatan önemli bir yapı unsurudur minareler. Minarelerin bulunduğu yerde, Müslüman varlığının olduğu da hemen akla geliverir. O sebeple minare ezanı, ezan camiyi, cami de Müslüman cemaatin varlığını düşündürür. Binaenaleyh bu öğeler birer mimarî yapı olmaktan çok daha öte değer ve manaya sahiptirler. Müslümanların aidiyetlerini pekiştirir, onlara yerlerini ve kimliklerini hatırlatırlar. Yeri gelir birer deniz feneri oluverirler yolunu kaybetmişlere ya da ışığı arayanlara. Bazen bir yetimi sarmalar ana kucağı gibi, bazen bir kimsesize ev oluverirler. Ve bir ezan sesi, biz farkında olmadan bizi medeniyetimizle bütünleştiriverir.

Yahya Kemal der ki: "*Gezintilerimde bir hakikati keşfettim. Bu devletin iki manevî temeli vardır: Fatih'in Ayasofya minarelerinden okuttuğu ezan ki, hâlâ okunuyor; Selim'in Hırka-i Saadet önünde okuttuğu Kur'an ki, hâlâ okunuyor!*

Eskişehir'in, Afyonkarahisar'ın, Kars'ın genç askerleri! Siz bu kadar güzel iki şey için dövüştünüz." (Yahya Kemal, *Aziz İstanbul*, 120)

Necip Fazıl ise, camii kubbelerini, paha biçilmez kırattaki elmasa; ezanın okunduğu minareleri de şehadet parmağına benzetmektedir:

"*Bulutta şaha kalkmış Fatih'ten kalma kır at;*
Pırlantadan kubbeler, belki bir milyar kırat...
Şahadet parmağıdır göğe doğru minare;
Her nakışta o mana: Öleceğiz ne çare?"
(Necip Fazıl, *Çile* (Canım İstanbul), 137)

Ezan, sadece dinî mimaride değil, edebiyat ve musiki gibi diğer medeniyet unsurlarımızda da etkili olmuştur. Bunların gelişmesinde ve İslam medeniyetinin en güzel renklerinden birini oluşturmasında ezanın eşsiz katkısı ve teşviki söz konusudur. Ezan, davetten musikiye, estetiğe ve sanata dönüşmüştür. Bunlara yol göstermiş, istikamet vermiştir. Zaten ezan, belli bir okunuş tarzı ve tavrıyla bizzat kendisi dinî musikinin önemli bir formudur.

Günümüzde pek riayet edilmemekle birlikte her vaktin ezanının belli bir makam ve usulle okunması zamanla yerleşmiştir. Sabah ezanını Dilkeşhâverân

veya Sabâ, öğle ezanını Hicâz, ikindi ezanını Hüseynî veya Uşşak, bazen de Beyatî, akşam ezanını Segâh, yatsıyı ise Rast makamında okumak gelenekselleşmiştir. Bu makamların belirlenmesinde, insanların o vakitlerdeki psiko-sosyal durumları göz önüne alınmıştır. Hatta bunu belirlemek üzere İslam düşüncesinin ve sanatının önemli isimlerinden Farâbî'nin de katılımıyla dönemin musiki üstatlarının bir çalışma yaptıkları bilgisi nakledilir.

İnsanın vakitlere göre farklılık gösteren ruhî durumuna uyumlu makamlar tespit edilmiş ve ezanlar o makama göre okunmuştur. Söz gelimi sabah namazı vaktinde ezanlar Sabâ makamında okunur. Zira bu makamın özelliği, seyrinin yukarıya doğru çıkıyor olmasıdır. Bu da sabah vakti uykularından kalkan insanların yavaş yavaş hareketlenmeleri ile ilgilidir. Yine Sabâ makamının insana güç ve cesaret verdiği düşünülür. Bu makamda okunan sabah ezanıyla da insanların yeni güne güçlü ve zinde başlamaları amaçlanır.

Ezanın bu şekilde okunması bir zorunluluk ve dinî bir emir olmamasına rağmen, ecdadın ince düşüncesini ve İslam medeniyetinin insanî yönünü göstermesi bakımından anlamlıdır. Zira zamanla işaretlerini Kur'an ve sünnetten alan bir *ezan kültürü* oluşmuştur.

Resûl-i Ekrem, ezanı rüyasında gören ve ilk öğrenen kimse olmasına rağmen Abdullah b. Zeyd'e okutmamış, gür ve içli sesiyle Bilâl'i tercih etmişti. Bu durum Hz. Peygamber'in zarafetinin, inceliğinin ve estetik yönünün kuvvetli olmasının bir gereğiydi. Onun yol göstermesi sebebiyle, sonraki devirlerde de ezanın estetik ve sanat yönü geliştirilmiş, müezzinlerin birer sanatkâr gibi yeteneklerini geliştirmeleri önemsenmiştir. Ezanın tesirini artıran bir unsur olarak, müezzinin musikiden nasibdâr olmasının faydası göz ardı edilmemiştir.

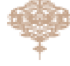
Bu yönüyle de ezan, ayrı bir anlam katmıştır hayata. Estetik, ritmik ve sanatsal bir çağrı, nazik bir davettir ezan. Bu musiki yönüyle herkesi hoşgörüyle sarmalayan, sıcak ve ilahî bir yanı daha ortaya çıkar. İslamiyet'in güzellik ve incelik dini olduğunu sergiler her vakit. İslam medeniyetinin bir *gönül medeniyeti* olduğunu haykırır. Güzel sesle okunan ve dalga dalga yükselen tatlı ezan sesleri, İslamiyet'in o engin estetik boyutunun bir göstergesidir aynı zamanda.

Ezanın, şairlere ve ediplere ilham veren lâhuti yönünü de burada zikretmek gerekir. Onun buğulu sesiyle taşıdığı anlam, nice yazarlara duyuş, nice şairlere ilham kaynağı olmuştur. Önce şairin gönlüne, sonra kalemine ilham verir ezanlar.

Edebiyat tarihimizde *ezan* başlıklı o kadar çok yazı ve şiir vardır ki. Öte yandan okunuşundaki güzelliğe ve estetiğe riayet çağrısı ve güftesindeki derin anlam, musikişinaslara çeşit çeşit makamlarda ezan besteleri yaptırmıştır. Allah aşkının gönüllerden dile, notadan sese uzanan tercümanı olmuştur ezan. Medeniyet üzerine, tarih üzerine yazı yazanların en önemli temalarından birisini yine ezan oluşturmuştur. Mesela ezansız bir İstanbul düşünülebilir mi? Ya da Müslümanların gündelik hayatlarından bahsedilen bir yazıda ezandan bahsedilmemesi mümkün mü?

Velhâsıl, kültürel değerlerimizin gelişiminde benzersiz bir rol oynayan ezan, medeniyetimizin en önemli inşa araçlarından birisi olagelmiştir. Zaten medeniyetimiz bu ulu ve nurlu sesin şehadetlerinin ekseninde şekillenmemiş

midir? Öyleyse, ezan tek başına bir medeniyettir aslında, diyemez miyiz?

Kaynakça

ABDÜRREZZÂK B. HEMMÂM (v. 211/826), *el-Musannef*, I-XI, thk. Habîburrahmân el-A'zamî, Beyrut 1403/1983.

AHMED CEVDET PAŞA, *Kısas-ı Enbiya*, İstanbul 1331.

ALGÜL, Hüseyin, *Ensar*, *DİA*, XI, 251-252.

B. CARRA DE VAUX, "Hicret", *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, İstanbul 1977, V, 477.

BEYATLI, Yahya Kemal, *Eski Şiirin Rüzgârıyla*, İstanbul 1962.

______, *Aziz İstanbul*, İstanbul 1964.

el-BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâîl (v. 256/869), *el-Câmiu's-sahîh*, İstanbul 1992.

ÇAKAN, İ. Lütfi, "Abdullah b. Zeyd", *DİA*, I, 144.

ed-DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman (v. 255/869), *es-Sünen*, I-II, İstanbul, 1992.

ed-DİHLEVÎ, Şah Veliyullah (v. 1176/1762), *Huccetullâhi'l-bâliğa*, I-II, çev. Mehmet Erdoğan, İstanbul 1994.

EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. el-Eşa's es-Sicistânî (v. 275/888), *es-Sünen*, I-V, İstanbul 1992.

EBÛ NUAYM, Ahmed b. Abdullah el-İsbehânî (v. 430/1038), *Hılyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, I-X, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1405.

ERSOY, Mehmet Akif, *Safahât*, DİB Yayınları, Ankara 1990.

İBN HACER, Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî (v. 852/1448), *Fethu'l-bârî*, I-XIII, thk. M. Fuâd Abdülbâki-Muhibbüddîn el-Hatîb, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1379.

İBN KAYYİM el-CEVZİYYE (v. 751/1350), *Zâdu'l-meâd, Resûlüllah'ın (s.a.) Yolunda*, çev. Şükrü Özen, A. Ahmet Özdemir, Mustafa Erkekli, İklim Yayınları, İstanbul 1989.

İBN MÂCE, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî (v. 273/886), *es-Sünen*, I-II, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

İBN HANBEL, Ahmed (v. 241/855), *el-Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

İBN SA'D, Muhammed (v. 230/844), *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, I-IX, Dâru Sâdır, Beyrut trs.

KARAMAN, Hayrettin, "Cuma", *DİA*, VIII, 85-86.

KISAKÜREK, Necip Fazıl, *Çile*, B. D. Yayınları, İstanbul 1983.

KÖKSAL, M. Asım, *Hz. Muhammed (As.) ve İslamiyet*, İrfan Yayınevi, İstanbul 1981, I-11.

MEVLÂNÂ Şiblî, *Asr-ı Saadet (Büyük İslam Tarihi)*, I-V, çev. Ömer Rıza DOĞRUL, Eser Neşriyat, İstanbul 1977.

MÜBÂREKFÛRÎ, Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm (v. 1353/1934), *Tuhfetü'l-ahvezî bişerhi câmii't-Tirmizî*, I-X, thk. Abdülvahhâb Abdüllatîf, Dâru'l-fikr, Beyrut trs.

el-MÜNÂVÎ, Abdurraûf (v. 1031/1622), *Feyzu'l-kadîr şerhu'l-câmii's-sağîr*, I-VI, Mısır 1356/1938.

MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyn ibnü'l-Haccâc el-Kuşeyrî (v. 261/874), *el-Câmiu's-sahîh*, I-III, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

en-NEDVÎ, Ebu'l-Hasen Ali el_Hasenî, *es-Sîretu'n-Nebeviyye (Resûlüllâh ((s.a.v.)'in Ahlak ve Hayatı)*, çvr. Osman KESKİOĞLU, İslami Neşriyat, İstanbul 1981.

en-NESÂÎ, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb (v. 303/915), *es-Sünen*, İstanbul

1992.
RÂGIB EL-İSFEHÂNÎ, Hüseyin b. Muhammed (v. 502/1108), *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'an*, İstanbul, 1986.
et-TİRMİZÎ, Ebû Îsâ Muhammed (v. 279/892), *el-Câmiu's-sahîh (Sünen)*, İstanbul, 1992.
YAVUZ, Adil, *Hadîslerde Mekkilik ve Medenilik,* Ankara 2007.
ez-ZEHEBÎ, Şemsüddin Muhammed b. ahmed (v. 748/1347), *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I-XXV, thk. Şuayb el-Arnavût-Kâmil el-Harrât, Beyrut 1402/1982.
______, *el-Iber fî haberi men ğaber*, I-IV, thk. Ebû Hâcir Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut 1405/1985.